

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
I FƏSİL. Kənd təsərrüfatında qiymətlər üzrə paritet münasibətin gözlənilməsinin elmi əsasları	7
1.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarına qiymətlərin əmələ gəlməsinin əsas mexanizmi	7
1.2. Kənd təsərrüfatı əmtəələrinə qiymətlər və qiymət - paritet münasibəti məsələsi	13
1.3. Kənd təsərrüfatı sahəsində qiymətlərə dövlətin tənzimləyici təsirinin dünya ölkələri üzrə təcrübələri	23
II FƏSİL. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı qiymətlərinin və qiymət - paritet münasibətinin mövcud vəziyyətinin təhlili	32
2.1. Kənd təsərrüfatı subyektləri üzrə formalaşmış xidmətlərin qiymət səviyyələrinin təhlili	32
2.2. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarlarında qiymət dinamikasının təhlili	40
2.3. Aqrar iqtisadiyyatda mövcud əlaqələrdə formalaşmış paritet münasibətlər sisteminin təhlili	46
III FƏSİL. Aqrar iqtisadiyyatda mənfəətliliyin yüksəldilməsində qiymətlər üzrə paritet nisbətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	52
3.1. Aqrar məhsulların qiymətinin dövlət tənzimlənməsi üzrə əsas prioritetin təmin olunması yolları	52
3.2. Qiymətlərin paritet nisbətlərinin optimallaşması üzrə ehtiyat resursların aqrar iqtisadiyyata tətbiqi	63
3.3. Aqrar infrastrukturun kənd təsərrüfatı qiymətlərinin prioritetliyinin təmin olunmasında rolunun artırılması	71
Nəticə	76
İstifadə edilmiş ədəbiyyat	81

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Kənd təsərrüfatının hər bir sahəsində reallaşdırılan strukturla bağlı olan bütün dəyişikliklər sahənin inkişafına imkan vermişdir. Aqrar siyasət sahədə iqtisadi artıma şərait yaratmışdır, yerli tələbatın ödənilməsində milli istehsal sahələrinin payının fasiləsiz artımına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında müasir dövrdə əsas məsələlərdən biri də makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən kənd təsərrüfatında dinamik inkişafın formalaşdırılmasıdır. Kənd təsərrüfatının davamlı və rəqabət qabiliyyətli inkişafı dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətləridir. Kənd təsərrüfatında aparılan aqrar qiymət siyasəti sahənin dinamik inkişafı üçün əsaslı zəmin yaradılmasına yönəlmişdir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyəti tam formalaşmış, regionların sosial-iqtisadi inkişafında onların rolu əvəzsiz artmışdır. Respublikamızın kənd təsərrüfatı iqtisadi inkişaf sahəsində xüsusi nailiyyətlər əldə etməklə ümumdünya iqtisadi sistemində inteqrasiya olmuşdur. Kənd təsərrüfatında strateji məqsədlərə uyğun bazar münasibətləri formalaşmışdır, kənddə sosial yönümlü şaxələnməş aqrar iqtisadiyyat yaradılmışdır. Respublikamızın bütün regionlarında kənd təsərrüfatının tarazlı inkişafı təmin olunmuşdur. Aqrar istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə sahibkarlığa dövlət dəstəyi gücləndirilmişdir. Kənddə əlverişli biznes mühiti yaradılmalıdır. Aqrar sektorda qənaətbəxş investisiya mühiti formalaşdırılmışdır, istər yerli investorlar, istərsə də xarici investorlar sahəyə kifayət qədər kapital qoyuluşları aparmışlar. Bunun nəticəsində kənd əhalisinin sosial rifahı davamlı olaraq yüksəlmişdir. Bu da süni urbanizasiyanı aradan qaldırır. Lakin son illərdə neft gəlirlərinin azalması və əlverişsiz xarici iqtisadi mühitində milli valyuta məzənnəsinə və qiymətlərin dinamikasına öz təsirini göstərmişdir. Bu baxımından dissertasiya mövzusu xüsusi aktuallıq kəsb

edir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından mövzu həmişə öz aktuallığını saxlayacaqdır.

Son dövrlərdə dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi və neft gəlirlərinin azalması milli valyutamız olan manatın kəskin devalvasiyasına səbəb oldu. Bu səbəbdən də aqrar istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi və sahədə ixrac potensialının artırılması zərurəti bir aktuallaşdı. Azərbaycan Prezidenti İ.Əliyev 06 dekabr 2016-cı ildə “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ni öz fərmanı ilə təsdiq etmişdir. Bu sənəd aqrar istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, ixrac potensialının artırılması üçün əsas strategiyadır. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün dünyada əsas problemlərdən ən başlıcası əhalinin ərzaqla təminatında daxili imkanlardan maksimum faydalanmaqdır. Bu strategiyanın reallaşması xarici ölkələrdən ərzaq istehsalın səmərəliliyini xarakterizə edən yerli istehsalın rəqabətqabiliyyətinin artırılmasıdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıların gəlir mənbələrinin genişləndirilməsi məqsədilə aqrar istehsalçılara differensial subsidiyaləşmə tətbiq olunur. Kənd təsərrüfatında istehsalın sığortalanması dövlət vəsaitləri hesabına həyata həyata keçirilir. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsi əsas məqsədlərdən biridir. Bu məqsədə nail olunması üçün iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması istiqamətinin qeyri-neft sektorunun inkişafı tempi sürətləndirilməlidir. Qeyri-neft sektorunun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi dövlətimizin iqtisadi siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindəndir. Dövlətin və hökumətin yürütdüyü iqtisadi siyasət ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiya olunmasına yönəldilməklə iqtisadiyyatın sahələrinin paralel inkişafına nail olunmaqdan ibarətdir. Ölkənin ümumi daxili məhsulunun həcmində qeyri-neft sektorunun, o cümlədən kənd təsərrüfatının xüsusi payının artması iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artmasına səbəb olacaqdır. Hal-hazırda Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafının artırılmasını təmin edəcək əlverişli və münbit iqtisadi mühit formalaşdırılmışdır. Kənd təsərrüfatı sahəsi qeyri-neft sektorunun ona görə prioritet sahələrindən hesab olunur ki,

ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında sahənin rolu əvəzsizdir. Dövlətin iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının həm istehsalı həm də emalı sektoru formalaşdırılmış və üzvi əlaqələndirilmişdir. Respublika iqtisadiyyatının ixrac potensialının artırılması məqsədi ilə və qiymətparitetliyinin gözlənilməsi məqsədilə aqrar sahənin strateji sahələri olan pambıqçılıq, baramaçılıq, fındıqçılıq, tütünçülük və digər sahələr inkişaf etdirilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İ.Əliyev 11 aprel 2017-ci il tarixində “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” sərəncam vermişdir. Sərəncamda qeyd olunur ki, kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın təmin olunması üçün zəruri qida məhsullarının istehsalı həcmi artırılmalıdır. Bununla belə strateji sahə olan pambıqçılıq, tütünçülük, taxılçılıq, baramaçılıq və digər sahələrdə inkişaf etdiriləcək sənayenin xammala olan tələbatı ödənilməlidir. Emal müəssisələrinin kənd təsərrüfatı xammallarına olan tələbatının tam təmin edilməsi onların qiymət paritetliyinin gözlənilmək imkanlarını çoxaldır. Dövlətin birbaşa maliyyə dəstəyi ilə aqrar emal sənayesinin fəaliyyət imkanları artırılmışdır. Bu baxımdan çoxlu sayda hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur və dövlət proqramları reallaşdırılmışdır. Aparılan iqtisadi siyasət nəticəsində ölkənin ixrac potensialı artırılmışdır. Kənd təsərrüfatı sferasında istehsalçı fermerlər fəaliyyətlərində innovativ texnologiyalardan istifadəni artırmışlar. Aqrar emal müəssisələrində və digər orta və kiçik sahibkarlıq subyektlərində yeni mütərəqqi texnologiyaların tətbiqinə stimül yaradılmışdır. Nəticədə, kənd təsərrüfatında yüksək mənfəətliliyin formalaşdırılması imkanları çoxalmışdır. Aqrar siyasətin bir istiqaməti də kənd təsərrüfatında məhsulların istehsal edilməsi, onların emaldan keçirilməsi və istehsakçılara çatdırılması arasında integrasiya prosesinin formalaşdırılmasını həyata keçirmişdir. Bu məqsədlə respublikamızın bir çox regionlarında aqroparklar yaradılmışdır.

Respublikamızın kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafının təmin olunması üçün aqrar məhsullar istehsalçılarının maliyyə resursları ilə təmin edilmə imkanları artırılmalıdır. Kənd təsərrüfatında qiymət paritetliyinin təmin olunması

üçün mümkün yaranacaq risklərin qiymətləndirilməsinin aparılması vacibdir. Həm də qiymətləndirmə mexanizmi daima təkmilləşdirilməlidir. Respublikanın kənd təsərrüfatında maliyyə resursları diversifikasiya olunmalıdır. Gələcəkdə aparılacaq bu tədbir kənd təsərrüfatının sahələri arasında maliyyə resurslarının ədalətli bölgüsünə imkan yaradacaqdır.

Məlumdur ki, 2016-cı il 06 dekabr tarixində ölkə başçısının 1138 nömrəli fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair strateji yol xəritəsi”ndə respublikanın kənd təsərrüfatında maliyyə resurslarının diversifikasiyası məsələsinə də toxunulmuşdur. Bu sənəddə “Maliyyə çıxışının asanlaşdırılması” problemi də öz həllini tapmışdır. Lakin bu strateji hədəfin yerinə yetirilməsi üçün prioritetlərdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin reallaşdırılmasını sürətləndirmək zərurəti vardır.

Azərbaycan Respublikasının aqrar sahəsi üzrə maliyyələşmə mexanizminin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi vacibdir. Bu məqsədlə ilk növbədə kənd təsərrüfatında sığorta münasibətlərinin inkişafı labüddür. Aparılan aqrar siyasət sahəyə investisiya qoyuluşlarını çoxaltmalıdır.

Respublika Prezidentinin sərəncamına müvafiq olaraq ölkədə Maliyyə sabitliyi şurası yaradılmalıdır. Gələcəkdə bu qurum aqrar sahənin maliyyə resurslarına olan tələbatını aşkar etməlidir. Aqrar sahənin kreditləşdirilməsi imkanları çoxaldılmalıdır. Bunun üçün kənd təsərrüfatında kredit zəmanət fondu təşkil olunmalıdır.

Kənd təsərrüfatı istehsalçılarını stimullaşdırmaq və kredit alma imkanlarını artırmaq üçün girovsuz kredit verilmə sistemi yaradılmalıdır. Bununla belə aqrar sahədə bir çox istiqamətlərdə kreditləşmədə girov bazası çoxaldılmalıdır. Bir çox kommersiya banklarının və bank olmayan kredit təşkilatlarının kredit resurslarının bilavasitə aqrar sahənin kreditləşməsinə istiqamətləndirilməsi təmin olunmalıdır. Aqrar sferada sığorta sistemi daima inkişaf etdirilməlidir. Gələcəkdə bu mexanizmi təkmilləşdirmək məqsədilə sığorta fondu yaradılmalıdır. Bu fond bilavasitə kənd təsərrüfatı üzrə ixtisalaşmalıdır.

Müasir bazar, dövlət iqtisadiyyatı olmadan fəaliyyət göstərə bilməz. Bu məqsədlə dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda fındıq, pambıq əkilir, gülçülük formalaşdırılır. Bu məsələ dissertasiyada yeni istiqamətdir. Sabit və sosial yönümlü artımın əldə edilməsi üçün ümummilli miqyasda tam iqtisadi siyasət lazımdır. Bu elmi nəticə bütövlükdə kənd təsərrüfatının inkişafına dair strateji yol xəritəsi ilə uzlaşır. Kənd təsərrüfatı istehsalın səmərəliliyinə təsir edən amillər əsasında, ən başlıcası isə qiymət amilinə görə yol xəritəsinin prinsipləri verilir.

Aqrar sahədə qazanılmış uğurlarla bərabər burada həll olunası problemlərimizə də rast gəlinir. Belə məsələlərdən ən vacibi qiymət paritetliyinin gözlənilməsi məsələsidir. Hal - hazırkı şəraitdə aqrar - sənaye sistemi məhsulları üzrə qiymətlər bazar konyukturasına əsasən əmələ gəlir. Tələb və təklif nisbətlərində baş verən tərəddüdlər istehsalçıların marağına neqativ təsirlər edir və onu maksimum mənfəətin formalaşma imkanlarını azaldır.

Aqrar - sənaye sistemi üzrə məhsulların qiymətinin tənzimlənməsi ümumilikdə sahə üzrə dayanıqlı inkişafı və prioritet nisbətləri şərtləndirmiş olur. Qiymətin tənzimlənməsi istehsalçıların mənfəətlərinin yaranmasına, həmçinin istehsalla mübadilə sferasının gözlənilməsinə öz təsirini göstərəcəkdir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Aqrar məhsulların qiymət tənzimlənməsi prosesinin sahənin inkişafında rolu problem üzrə tədqiqat aparmış iqtisadçı alimlərimizin elmi əsərlərində öyrənilmişdir. Professorlar Aydın Məmmədov, Əhməd Verdiyev, İslam Qarayev, Şakir Cəbrayilov, Vaqif Niftullayev, Sadıq Salahov və digərləri problemi tədqiqat əsərlərində yazmışlar.

Aqrar məhsullar üzrə qiymət tənzimlənməsi probleminin öyrənilməsinə çoxlu sayda tədqiqat işləri həsr edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işində məqsəd aqrar sferada qiymətlərin paritet münasibətinin formalaşması üzrə dövlət tənzimlənməsi mexanizmasının nəzəri və metodoloji əsasını tədqiq etməkdən, məhsulların qiymət səviyyələrini təhlil etməkdən, qiymətlərin tənzimlənməsi siyasətinin

əsaslarının müəyyən edilməsi ilə əlaqədar elmi əsaslandırılmış, təcrübi əhəmiyyət kəsb edən təklif işləməkdir .

Magistr dissertasiyası işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

– aqrar məhsulların qiymətin əmələ gəlməsi mexanizminin müəyyən edilməsi;

– sahə üzrə qiymətin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyinin əsaslandırılması;

– sahədə qiymət paritet münasibətin dövlət tənzimlənməsinin müəyyənləşdirilməsi;

Tədqiqatın obyekti. Respublikada aqrar məhsullar bazarında qiymət və paritet münasibətin vəziyyəti tədqiqat obyekti olaraq götürülmüşdür .

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatda predmet olaraq aqrar sahənin məhsulları üzrə qiymət tənzimlənməsi prioritetinin müəyyən olunması götürülmüşdür.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqatda nəzəri - metodoloji əsaslar Respublika Prezidentinin sərəncamı və fərmanları, kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafını təmin edəcək qanunlar, hökumətin qəbul etmiş olduğu normativ hüquqi aktlardır.

Tədqiqatda statistik təhlil, sintez, müqayisə, dinamika, qruplaşma tədqiqat üsulları istifadə edilmişdir.

Tədqiqat mənbələri. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin müvafiq statistik məlumatlarından, eləcə də müxtəlif mülkiyyət formasında fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların, müvafiq elmi – tədqiqat institutlarının apardığı elmi – tədqiqat işlərindən, iqtisadçı alimlərin əsərlərindən və elmi məqalələrindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Magistr dissertasiyasının elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

– kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin formalaşmasına təsir edən amillərin müəyyənləşdirilməsi;

– kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsinin istehsalçıların pul gəlirlərinə təsirinin qiymətləndirilməsi;

– kənd təsərrüfatında qiymət tənzimlənməsi mexanizmində spesifikliyin müəyyənləşdirilməsi;

Dissertasiya işinin həcmi, quruluşu. Magistr dissertasiyası giriş, üç fəsil, nəticədən ibarətdir.

I FƏSİL. Kənd təsərrüfatı qiymətləri və qiymətlər üzrə paritet münasibətin gözlənilməsinin elmi əsasları

1.1. Kənd təsərrüfatı məhsullarına qiymətlərin əmələ gəlməsinin əsas mexanizmi

Qiymət əmələgəlmə mexanizmi nəzəriyyələrindən birincisi dəyər nəzəriyyəsidir. Bunun əsasını A.Smit, D.Rikardo qoymuşdur və K.Marks tərəfindən təkmilləşdirilmişdir. Nəzəriyyəyə görə dəyər əmək məsrəfləri ilə müəyyən olunur. Dəyər qiymətin əmələ gəlməsində başlıca rol oynayır. Qiymətlərin formalaşması ilə əlaqədar iqtisad nəzəriyyəsində ikinci nəzəriyyə marjinal nəzəriyyə hesab edilir. Nəzəriyyə müəllifləri C.B.Klark və V.Paretodur. Marjinal nəzəriyyəyə görə alıcının əmtəəni qiymətləndirməsi məhsula tələb əsasında aparılır. Qiymətin əmələ gəlməsi prosesi A.Marşal tərəfindən öyrənilmişdir. Marşala görə tələb, təklif qiymət formalaşdırıcı amildir. İ.K.Belyayevski, T.A.Selepnyova, N.Y.Kovalenka, N.A.Popov və digərləri qiymətin əmtəəyə görə alıcının ödəməyə razı olduğu pulun məbləği ilə müəyyən olunması ideyasını vermişlər.

Əmtəənin buraxılış qiyməti və topdan satış qiyməti məhsulun maya dəyərindən, mənfəətdən, aksiz dərəcəsindən və əlavə dəyər vergisindən ibarətdir. Pərakəndə satış qiyməti məhsulların hərəkət kanallarından asılıdır. Qiymət maddi texniki resursların alınmasından təkrar istehsal prosesinə kimi əsas prosesləri əhatə edir.

Alıcıların tələblərinin həcminə uyğun olaraq satıcı subyektlər bazar tarazlıq vəziyyətinə əsaslanmış tələb qiymətləri səviyyəsi ilə məhsul satmağa razı olurlar. Bazarda konyuktur tərəddüdlərinin baş verməsi ilə, qiymətin də dəyişməsi zəruri olur. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının bazar qiymətlərinin səviyyəsinə tələbin mövcud durumu da əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Hər bir regionda yaşayan əhali sayı, hər sakinə düşən umumi və milli gəlirin miqdarı, gəlirə görə tələb elastikliyi ərzaq məhsulları bazarında bazar

tarazlıq qiymətlərinin səviyyəsinə əsaslı dərəcədə təsir edir. Aqrar ərzaq bazarlarında əsas xüsusiyyətlərdən biri də kənd təsərrüfatı məhsulları ilə digər sahələr, əsasən də sənaye məhsullarının qiymətləri arasında paritet nisbətin pozulmasıdır. Ərzaq bazarlarında qeyd edilən qiymət disparitetləri sonda kənd təsərrüfatında əmtəə istehsalçılarının əldə etdikləri mənfəəti azaldır, xalis gəlirin azalması ilə nəticələnir. Kənd təsərrüfatında həm bitkiçilikdə, həm də heyvandarlıqda qiymət paritetliyinin gözlənilməməsi təsərrüfat subyektlərinə maliyyə itkiləri gətirir və onların fəaliyyətlərini məhdudlaşdırır. Bu kimi vəziyyətlər aqrar sferada əmtəə istehsalçılarının rəqabətdə qabiliyyət imkanlarını aşağı salır. Digər bazar subyektləri kimi kənd təsərrüfatında da əmtəə istehsalçıları iqtisadi şəraitə uyğun olaraq bazarda çevikliyə malik olmaqla rəqabətdə qalib gəlmə imkanına malik olmalıdır.

Respublikanın ərzaq bazarında təklif həcmi formalaşan tələb həcminə uyğunlaşmalıdır. Bazarda təklif olunan aqrar məhsullara görə formalaşan qiymət səviyyəsi yüksəlsə bunun başlıca səbəbindən ən önəmlisi sahədə rəqabət səviyyəsinin zəif olması, vergi yüklərinin yüksəldilməsi, istehsal resurslarından qeyri səmərəli istifadə və bunun nəticəsində qiymətin artmasıdır. Bu kimi neqativ hallar da təklif həcmi azaldır. Bazar üzrə aqrar məhsulların təklif həcmi azalması qiymət səviyyəsinin artmasına səbəb olacaq əsas amillərdən biridir. Dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi həvəsləndirici tədbirlərin nəticəsində təklif artır.

Aqrar məhsullar bazarında iqtisadi münasibətlər şəraitində, sahə üzrə iqtisadi tənzimlənmə sistemi yetərinə deyildir və bu da sahədə məhz dövlətin tənzimlənməsi tədbirlərini zəruri edir. Qeyd olunan proses obyektiv amillə xarakterizə edilə bilər. Dövlət orqanlarının fəaliyyəti və onların yürütdükləri aqrar siyasət sahənin inkişafını təmin edəcək tənzimləyici təsirlərə malik olmaqla aqrar sənaye sistemində də inkişaf qanunauyğunluğuna zəmin yaradır. Azad bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyat özünü-tənzimləmə mexanizminə malikdir. Lakin bazar təkmilləşərsə bu amil daha da inkişaf edir və bazar qanunlarının təsiri ilə tənzimləmə mexanizmi daha da təmərküzləşir. Tələb və təklif tərəddüdləri

aradan qaldırılır. Bazarda təklif olunan aqrar əmtəələrin qiyməti istehlakçı tələbini ödəmir. Çünki qiymət səviyyəsi qiymət paritet nisbətlerini gözləmir. Bu bir daha sübut edir ki, kənd təsərrüfatında məhsul istehsalçıları və digər iştirakçıların maliyyə gəlirlərini çoxaltmaq üçün dövlət aqrar sahəyə tənzimləyici təsirini işə salmalıdır.

Aparılan iqtisadi təhlillər belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, təkmil bazar şəraitində dövlətin tənzimləyici mexanizmini işə salmadan respublika əhalisinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə fasiləsiz təminatı mümkün deyildir. Əhalinin formalaşan tələbi təklif qiymətləri səviyyəsində istehlakçı faydalılığını təmin etmək iqtidarında deyildir. Aqrar məhsullar bazarında tələb və təklif tarazlığı konkret amillərlə məhdudlaşa bilər. Bu amilə inflyasiyanı göstərmək olar. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal olunmuş məhsulun qiymətin vasitəsilə bölgüsü aqrar sferada təkrar istehsal prosesinin təməlidir. Azad mərkəzləşmiş bazarın yaratdığı mənfi halların, o cümlədən qiymət paritet münasibətlərinin gözlənilməsi qiymətlərin dövlət tənzimləmə vasitəsi ilə aradan götürülür.

İqtisadiyyatın başqa sahələri ilə müqayisə olunan zaman belə nəticəyə gəlmək olar ki, aqrar sənaye sistemində dövlət tənzimləməsi obyektiv zəruri xarakterlik səbəbindən tətbiq olunur və bu tənzimlənmə bazarın yaratdığı qeyri paritet təzahürlərinin qarşısının alınması baxımından başlıca əhəmiyyətə malikdir. Aqrar sənaye sistemi üzrə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət sferası məhduddur. Burada təklifin və tələbin həm qiymət, həm də qeyri qiymət determinantları həll edici rola malikdir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı prosesində əsas resurslara tələb yaranır ki, bunların da ən əsası birinci növbədə təbii resurslardır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı həm təbii iqlim şəraitindən, həm də torpaq resurslarının münbitlik səviyyəsindən asılıdır. Bundan başqa, aqrar sferada istehsal olunan məhsulun tam həcmi bazarda satılmır və gələcək istehsal prosesində geniş təkrar istehsal prosesinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə istifadə edilir. Yem, toxum və digər istehsal olunmuş son məhsul kənd təsərrüfatında təkrar istehsal prosesində istehsalı həyata keçirmək üçün dövriyyə vəsaitləri kimi istifadə edilir. Bundan başqa, kənd təsərrüfatı məhsullarının

istehsalı prosesində işləyən işçilərin şəxsi tələbatlarının təmin olunması məqsədilə istifadə olunan məhsullar da satışa yönəldilmir. Belə bir şəraitdə həmin məhsullar mövcud bazar qiymətlərindən aşağı qiymətə işçilərə satılır ki, sonda bu da qiymət paritet nisbətlərin pozulmasına səbəb olur. Nəticədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçısı qiymət paritet nisbətlərinin gözlənilməsinə və ümumilikdə bu prosesinin dəyişməsinə təsir göstərə bilmir, nəzərə alaq ki, kənd təsərrüfatı istehsalında nəticələr təbii iqlim amillərindən asılıdır. Bu amilin təsiri altında məhsulların təklifi dəyişir. Təbii iqlim prosesində baş verən hər hansı bir dəyişiklik sonda kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinə əsaslı dərəcədə təsir göstərir. Beləliklə, qeyd olunan səbəblər sonda kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının, ümumilikdə aqrar sənaye sahəsinin bazar şəraitində məhdud qiymət qoyma imkanlarına malik olmasını səciyyələndirməklə qiymət paritet nisbətlərin gözlənilməsini zəruri edir. Əmtəə istehsalçısı məhsullarını satmaqla əlaqədar çoxlu sayda çətinliklərlə qarşılaşır. Bu kimi çətinliklər yekunda aqrar məhsul istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinə təsir göstərən əsas amil kimi qiymətləndirilə bilər.

Aqrar məhsullar bazarında tələb və təklif çevik xarakterə malikdir. Bu da aqrar bazarın özünəməxsus xüsusiyyətini səciyyələndirir. Aqrar bazar üzrə iqtisadi göstəriciləri xarakterizə edən və ərzaq bazarını səciyyələndirən əsas cəhətdən biri də odur ki, tələbin həcmnin artımı müqabilində təklif həcmnin səviyyəsinin az artımı ümumilikdə bazar mexanizmi qiymət paritet iqtisadi münasibəti yarada bilmir. İstehsal resursları üzrə qiymət səviyyəsinin yüksəlməsi ən əvvəl aqrar əmtəə istehsalçılarının bu resursu almaq üçün daha çox xərc çəkməsi ilə nəticələnir ki, bu satışdan əldə olunan gəlirlərin əksər hissəsinin məhsul istehsalı xərclərinə yönəlməsinə səbəb olur. Aqrar sahədə qiymət və paritet nisbət üzrə iqtisadi vəziyyəti müəyyənləşdirən ən əsas cəhətdən biri də odur ki, kənd təsərrüfatında istifadə olunan sənaye məhsulunun qiymətinin artımı ümumilikdə kənd təsərrüfatı subyektlərinin maliyyə imkanlarının zəifləməsinə və rentabelliğin azalmasına səbəb olur. Respublikamızda kənd təsərrüfatı üzrə istehsal alət vasitələrini və kənd təsərrüfatı maşınlarını istehsal edən sənaye

müəssisələrinin olmaması aqrar istehsalçıların istehsal vasitələrini idxal etməsini zəruri edir. Bu son nəticədə aqrar əmtəə istehsalçılarının xərclərinin yüksək səviyyədə formalaşmasına səbəb olur.

İqtisadiyyatda, o cümlədən də kənd təsərrüfatında bazar tarazlığı əsasında qiymətqoyma bir qədər məhdudlaşır. Bu onunla izah oluna bilər ki, aqrar bazar qeyri-təkmil resurs bazarına malikdir. Aqrar bazarlarda kənd təsərrüfatı istehsalçılarının sənaye məhsulları ilə təchizatında inhisarlaşma səviyyəsi yüksək olaraq qalır, bu sahədə emal müəssisələri oliqopoliya şəraiti yaradır. Aqrar əmtəə istehsalçılarının qiymət paritet nisbətinə əhəmiyyətli dərəcədə neqativ təsir göstərir. Aqrar məhsul istehsalında istehsal xərclərinin yüksək olması və maya dəyərinin tərkibində amortizasiya ayırmalarının artması, kənd təsərrüfatında mövsümlilik və təbii iqlim şəraitinin təklifə birbaşa təsiri və aqrar bazar subyektlərinin mənfəətini azaldan digər təzahürlər bütövlükdə aqrar əmtəə istehsalçılarının qiymət paritet nisbətinə öz neqativ təsirini göstərir. Kənd təsərrüfatı sahəsi üçün qiymət prioritetliyi məsələsi əsas problemdir. Bu məsələnin sahənin dövlət tənzimlənməsi yolu ilə azaldılması və yaxud da tamamilə aradan qaldırılması mümkündür. Qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi qiymət paritet nisbətlərin gözlənilməsinə imkan verir.

Kənd təsərrüfatı kompleksində qiymət prioritetliyinin gözlənilməməsi istehsalçıların təsərrüfat fəaliyyətinin rentabelliklə yekunlaşmasına imkan vermir. Ərzaq bazarında azad bazar rəqabət fəaliyyət göstərir ki, bu şəraitdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları yüksək mənfəət həcmi yarada bilmir. Beləliklə, qiymət paritetliyinin olmaması sahədə geniş təkrar istehsal prosesinin təşkil olunmasına neqativ təsir göstərir. Aparılan iqtisadi təhlillər bir daha sübut edir ki, iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı iri həcmdə investisiya qoyuluşuna ehtiyac olan sahələrdəndir. Aqrar sferaya iri həcmli investisiya qoyuluşunun mövcudluğu ilk növbədə istehsal infrastrukturunun formalaşdırılmasına yönəlmişdir. Bu kimi investisiya qoyuluşları torpaqların münbitliyinin qorunmasına və artırılmasına istiqamətlənmişdir. Bütün bu kimi nəticələr sahəyə investisiya qoyuluşlarının artırılmasını obyektiv zərurətə çevirir.

Kənd təsərrüfatında istehsal infrastrukturuları ilə bərabər sosial infrastrukturun səviyyəsinin yüksəldilməsi tələb olunur. Kənddə sosial problemlərin həll edilməsi kənd əhalisinin yaşayış imkanlarını artırır. Sosial infrastrukturun zəif olduğu ərazilərdə əhali kənddən şəhərə miqrasiya edir və bu proses daima güclənir. Bu da regionların sosial - iqtisadi inkişafının zəifləməsinə təsir göstərən əsas amildir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarında qiymətlərin əmələ gəlməsi prosesinə istehsaldan tədavülə kimi satılan məhsullara qiymətqoyma üzrə təşkilati tədbirlər aid edilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində qiymət və prioritet nisbətlərin gözlənilməsi kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir. Kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında qiymətlərin əmələ gəlməsi prosesi və prioritet nisbətlər məsələsi istahsalçının qarşısında duran əsas məqsəddir. Bu əsas problem kimi daima öz konkretliyi ilə müşahidə və xarakterizə olunur. Kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının maksimum mənfəət əldə etmək məqsədləri, bazarda satış payının əldə edilməsi və artırılması, məhsul istehsalına çəkilən xərclərin azaldılması, mühüm rəqiblərin sıxışdırılması və s. məsələlər ilə əlaqələndirilməlidir. Bu qiymətlərin səviyyəsinə və dinamikasına təsir edən mühüm amillərdən biri olmaqla qiymət paritet nisbətlərin formalaşmasına imkan verir. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə qiymətin əmələgəlməsi prosesinə həssaslıqla yanaşma olur. Bu həmin ölkələrdə qiymətqoyma prosesinin tənzimlənməsində inzibati amillərə üstünlük verilməsi ilə əlaqədardır. Bir çox ölkələrdə qiymətlərin tənzimlənməsi prosesində inzibati metodların aradan qaldırılması prosesi baş verə bilər. Qiymətlərin tənzimlənməsinin iqtisadi metodlarına keçid qiymətlərin əmələ gəlməsi prosesində bazar qanunlarının fəaliyyətinə imkan verir və buna şərait yaradır. Qiymətlərin əmələ gəlməsində dəyər qanunu, tələb - təklif qanunu və pul tədavülü qanunu bir - biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla və qarşılıqlı asılılığa malikdir. Bazar iqtisadiyyatında qiymətlərin formalaşması prosesinin elmi nəzəri əsasını üç qanun dəyər qanunu, tələb - təklif qanunu və pul tədavülü qanunu birgə fəaliyyətdə təşkil edir.

Kənd təsərrüfatında qiymətin əmələgəlməsinin metodoloji əsasını və paritet münasibətlərin gözlənilməsi məsələlərini təhlil etdikdə qiymətlərin funksiyalarının araşdırılması zərurəti yaranır. Qiymətin yerinə yetirdiyi funksiyalara aid etmək olar: uçot, nəzarət, aqreqləşdirmə; ödəmə və gəlirəmələgətirən; informasiya və indikator; stimullaşdırıcı; bölüşdürücü; tələb və təklifin balanslaşdırılması; istehsalın səmərəli yerləşdirilməsi .

Kənd təsərrüfatında ərzaq məhsul istehsalına çəkilən xərclərin azaldılması başlıca olaraq qiymət paritet münasibətlərdə baş verən dəyişikliklərin aşkar edilməsindən asılıdır. Kənd təsərrüfatında ərzaq məhsullarına və digər əmtəələrə qiymətin əmələ gəlməsində paritet nisbətlərin müəyyən edilməsi qiymətlərin səviyyəsinin və dinamikasının təhlilindən asılıdır. Qiymətin tərkibi və quruluşunun müəyyən olunması, mənfəətin əsaslandırılması kənd təsərrüfatında qiymət paritet münasibətlərin müəyyənləşdirilməsində əsas mərhələdir. Aqrar sənaye sistemi məhsullarının qiymətinin ayrı-ayrı elementlərinin səviyyəsi qiymət prioritetliyi haqqında dəqiq informasiya əldə etməyə əsas verir.

Aqrar sənaye məhsullarının qiymətinin strukturunu və dinamikasını müəyyənləşdirərkən əsasən istehsal edilən məhsulun maya dəyərini müəyyənləşdirmək xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Kənd təsərrüfatında ilkin formalaşan qiymət istehsalçı qiymətidir ki, bura da məhsulun tam maya dəyəri və istehsalçının iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış mənfəəti aid edilir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının tam maya dəyəri özündə həmin məhsulların istehsalına və satışına çəkilən xərcləri əks etdirir.

1.2. Kənd təsərrüfatı əmtəələrinə qiymətlər və qiymət - paritet münasibəti məsələsi

Qiymət səviyyəsinə tənzimləyici təsirlər kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətinin formalaşmasına və qiymət paritet münasibət məsələsinə də əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Ərzaq bazarında qiymətlərin səviyyəsinin sabitləşdirilməsi siyasəti qiymətlərin tələb və təklif əsasında

formalaşdırılmasını təmin etməlidir. Ərzaq bazarında yerli istehsalın xüsusi çəkisinin aşağı düşməsi ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə mənfi təsir edir. Aqrar sənaye müəssisələri tərəfindən istehsal edilən məhsulların təklif həcmnin azalması ümumilikdə kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında təklifin məhdudlaşmasına səbəb olmuşdur. Kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında yerli istehsal məhsullarının xüsusi çəkisinin azalması bazar tarazlıq qiymətləri səviyyəsinin artımını şərtləndirmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi bir daha göstərir ki, ərzaq məhsullarının qiymətlərinin əmələ gəlməsində topdan satış və satınalma qiymətləri əsas rol oynayır. Qeyd etdiyimiz qiymət növləri isə özlüyündə qiymətlərin formalaşmasının xərc metodlarına əsaslanır. Bu prosesdə maya dəyərinin kalikulyasiyası zamanı xərc maddələrinin təhlili göstərir ki, amortizasiya ayırmalarının xüsusi çəkisi yüksəkdir. Nəticə etibarı ilə satınalma qiymətlərində və topdan satış qiymətlərinin tərkibində artım baş verir. Çünki bu qiymətlərin formalaşdırılmasında əsas istiqamət kimi ictimai zəruri xərclər əsas götürülür ki, belə qiymətəmələgəlmə bazar vəziyyətini nəzərə almır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına çəkilən ictimai zəruri xərclərin çox olması səbəbindən mənfəət norması azalır. Lakin, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıların rentabellə təsərrüfat maliyyə ilini başa vurması ictimai zəruri xərclərin minimumlaşdırılması labüddür. Çünki istehsalçı üçün zəruri olan mənfəət həcmi satınalma qiymətləri və aqrar sənaye məhsullarının topdan satış qiymətlərinin əmələ gəlməsində əsas elementdir. Avropanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrinin kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin formalaşması təcrübəsi göstərir ki, aqrar sferada tətbiq edilən qiymət növlərindən istifadə istehsalçıların təsərrüfat fəaliyyətinə münbit şərait yaradır. Bu qiymət növləri aqrar əmtəə istehsalçıların təklif etdikləri məhsullar ilə kənd təsərrüfatında istifadə edilən sənaye məhsulları arasında qiymət paritet münasibətlərin gözlənilməsində başlıca rol oynayır.

Qiymət paritet münasibətlərin gözlənilməsi üzrə başlıca vəzifələrdən biri aqrar əmtəə istehsalçıların aşağı faizli kredit resurslarına olan tələbinin ödənilməsidir. Aqrar əmtəə istehsalçılarına dövlət tərəfindən maliyyə

yardımlarının edilməsi sahənin inkişafına səbəb olmaqla istehsal olunan məhsulların mənfəətliliyini yüksəldər. Kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçıları ilə emal müəsisələri arasında qarşılıqlı əlaqələrin formalaşdırılması və bu əlaqələrin təkmilləşdirilməsi, aqrar əmtəə istehsalçılarının təminatlı qiymətlər əsasında dövlət tədarükünün yaradılması, sahənin maddi texniki resurslarla təchizatının yaxşılaşdırılması kimi tədbirlər qiymət paritet münasibətlərin formalaşmasına imkan verir. Dövlət tərəfindən reallaşdırılan iqtisadi tənzimləmə tədbirləri, o cümlədən aqrar sahədə qiymətlərin tənzimlənməsi tədbirləri qiymət paritet münasibətlərin formalaşması probleminin həllinə təminat verir.

Aqrar sənaye sisteminin bazar konyukturunun tələbləri əsasında formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi sahənin struktur baxımından yenilənməsinə imkan verir. İqtisadiyyatın aqrar sferasında istehsalın və emalın müasir texnologiyalar əsasında təşkili bazarın ümumilikdə tələbatına əsaslanmalıdır. Qarşıda duran əsas məqsəd aqrar sənaye sistemində əmtəə istehsalçılarının istehsala və satışın nəticəsinə görə mənfəətin əldə olunmasıdır.

Respublikamızın kənd təsərrüfatı sahəsində istehsalın və emalın bazar konyukturunun tələbləri əsasında formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində iqtisadi siyasət yürüdülmüşdür. Bu iqtisadi siyasətin nəticəsi aqrar sənaye sistemi məhsullarının qiymətlərinin artımının sənaye məhsullarının qiymət səviyyələri ilə müqayisədə kifayət qədər olmamasıdır. Ərzaq məhsullarının qiymətləri ilə kənd təsərrüfatında istifadə edilən sənaye məhsullarının qiymətləri arasında uyğunsuzluğun qalması bazar konyukturunda tələb - təklif nisbətlərinin pozulmasına və tarazlığın təmin olunmamasına səbəb olur. Aqrar sənaye kompleksində kreditləşmə ilə bağlı ödəmələrdə olan problemlər idxal hesabına ərzaq məhsullarına olan tələbatın ödənilməsi aqrar sahənin inkişafında mövcud vəziyyəti dəyişdirmişdir.

Kənd təsərrüfatı və uyğun sənaye sahələri arasında əmtəə mübadilə prosesində mədsədli qiymətlərin əmələ gəlməsində bazar konyukturası əsas rol oynayır. Ona görə də dövlətin aqrar məhsulların qiymətlərinin tənzimlənməsində funksiyaları nisbətən məhdudlaşır. Bazar iqtisadiyyatında bazar qanunlarının

hakim olduğu bir təsərrüfatçılıq sistemində qiymətlərin formalaşması prosesində dövlətin qiymətəmələgəlmə sistemində müdaxiləsi zəif olur. Aqrar əmtəə istehsalçılara dövlət tərəfindən fasiləsiz və səmərəli maliyyə yardımları verilir. Kənd təsərrüfatında əmtəə istehsalçılara dövlətin investisiya layihələri əsasında kapital qoyuluşları, onlara vergi tutmada vergi güzəştlərinin edilməsi və aşağı faiz dərəcəsi ilə kreditlərin verilməsi bu sahədə rəqabət qabililiyyətini artırmaqla formalaşan qiymətlərin səviyyəsinin bazar tarazlığı vəziyyətində olmasına səbəb olur. Hal hazırda dünyanın əksər inkişaf etmiş ölkəsində aqrar əmtəə istehsalçıları dövlət tərəfindən inzibati və iqtisadi mexanizmlərlə müdafiə olunurlar. Qeyd olunan bu kimi tədbirlər sonda sahənin məhsul istehsalçılarının həm maliyyə təminat fəaliyyətinə, həm də təsərrüfat fəaliyyətinə öz müsbət təsirini göstərməyə bilmir. Dövlətin kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının dəstəklənməsi iqtisadi siyasətini yürütməsi nəticə etibarı ilə kənddə sosial problemlərin azalmasına səbəb olmuşdur. Regionların sosial iqtisadi inkişafına dair 2004-cü ildən başlayaraq ardıcıl olaraq qəbul edilmiş üç dövlət proqramı aqrar sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi dayanıqlılığının güclənməsinə də öz təsirini göstərmişdir. Kənd təsərrüfatında formalaşan qiymətlərin tənzimlənməsi baxımından dövlət tərəfindən aparılan iqtisadi tədbirlərin reallaşdığı dövrlərdə qiymətlərin bazar tarazlıq səviyyəsinə nail olunur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd təsərrüfatında qiymətlərin formalaşması zamanı istehsalçıların müstəqilliyi təmin olunmalıdır. Qiymət prioritetliyinin təmin olunması baxımından bir çox inkişaf etmiş dünya ölkələrin yürütdükləri aqrar siyasətin təcrübəsi göstərir ki, bazarda kənd təsərrüfatı məhsullarına sərbəst qiymətqoyma bazar konyukturunun tələbi ilə formalaşmaqla bərabər dövlət bazar qiymətlərini dəyişmək iqtidarındadır. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin, o cümlədən də ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından dövlətin kənd təsərrüfatı məhsulları bazasında qiymətəmələgəlmə prosesinə qarışması labüddür. Ərzaq məhsullarının qiymət səviyyəsində baş verən hər hansı yüksəliş son nəticədə sosial problem yaradır. Respublikanın ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə və əhalinin sosial müdafiəsinin təminatında qiymət artımı əks təsir göstərir. Ölkənin kənd

təsərrüfatı məhsullarına və ərzaq məhsullarına olan məcmu tələbi daxili potensial ehtiyatlar və yerli istehsal hesabına ödənmədiyi halda idxaldan istifadə etməklə balansı tarazlamaq mümkündür. Bu idxal edilən məhsulların da qiymətlərində ucuzluğun olması istehlakçıların idxal məhsullarına üstünlük verməsi ilə nəticələnər. Bu hal müşahidə olunarsa ölkənin milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində də ciddi problemlər yaranar. Yerli istehsalçılar rəqabətə davamlılıqda zəiflik göstərilir. Kənd təsərrüfatında qiymətlərin formalaşması liberal iqtisadi münasibətlərin və bazar konyukturunun təsiri ilə baş verir.

Kənd təsərrüfatında respublika hökumətinin apardığı iqtisadi islahatların və texnologiya dəyişikliklərinin reallaşdırıldığı şəraitdə infilyasiya proseslərinin sürətlənməsi aqrar təsərrüfat subyektlərinin sonda rəqabətə davamlılığı və maliyyə stabilliyi problemlərinin yaranmasına səbəb olur.

İnfilyasiya proseslərinin sürətlənməsi kənddə sosial - iqtisadi böhranın dərinləşməsinə və aqrar məhsul istehsalçıları istehsalın son nəticəsinə görə maraqlarının azalmasına gətirib çıxarır. Ümumiyyətlə, infilyasiyanın sürətlənməsi və iqtisadi münasibətlərin dərinləşdiyi şəraitdə kənd təsərrüfatında maddi texniki resurslarla təchizatda sənaye məhsullarının və avadanlıqların yekun qiymətlərinin artımı baş verir. Kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları məhsul vahidinə daha çox xərc çəkməklə hazır məhsulların satışından az miqdarda vəsait əldə etməsinə səbəb olur. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatında geniş təkrar istehsal prosesində məhsul istehsalına çəkilən xərclərin artımı, təsərrüfat fəaliyyətində mənfəətliliyin azalması ilə nəticələnir. Nəticədə aqrar sənaye kompleksində fəaliyyətin zərərli nəticələnməsi baş verir. Bu da qiymət paritet münasibətlərinin formalaşmasına əks təsir edir.

Aqrar sənaye istehsalında qiymət prioritetliyinin gözlənilməsini təmin edən amillər mövcuddur. Nəticədə qiymət paritetliyinin gözlənilməsi kənd təsərrüfatında istehsal prosesinin idarə olunmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Beləliklə iqtisadiyyatın böhranlı vəziyyətlərində kənd təsərrüfatı istehsalçıları dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sistemi formalaşdırılmalıdır. İlk növbədə kənd təsərrüfatında böhranın aradan qaldırılmasına və iqtisadi artımın

təmin edilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlərlə müşaidə olunmalıdır. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən aqrar siyasət ilk növbədə böhranlı vəziyyətlərin aradan qaldırılmasına yönəlməlidir. Aqrar ərzaq kompleksində iqtisadi sabitliyin təmin olunması və sahədə iqtisadi yüksəlişin təmin olunmasına yönəlmiş tədbirlər aqrar qiymət siyasətinin mahiyyətini səciyyələndirməlidir. Yeni formalaşdırılmış olan “Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatı” ASC tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının münasib qiymətə tədarükü aqrar məhsul istehsalçılarının mənfəətini artırmağa imkan verəcəkdir.

Bəzən dövlətin kənd təsərrüfatında apardığı qiymət siyasətinin reallaşmasında baş verən çatışmamazlıqlar, aqrar kompleksin ayrı ayrı sahələri arasında qiymət münasibətlərin pozulmasına və qiymət paritetliyinə öz əks təsirini etmişdir. Qiymət mexanizmində və qiymətin əmələ gəlməsində dövlətin iştirakı labüddür. Dövlət tərəfindən bu sahəyə tənzimləyici təsirlərin zəifləməsi ərzaq təminatında bir sıra problemlərin yaranmasına səbəb olur. Kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının əhəmiyyətli itkilərinin yaranmasına səbəb ola bilər.

Kənd təsərrüfatı sahəsində həm maliyyə, həm də təsərrüfat fəaliyyətinin zərərlə nəticələnməsinin başlıca amillərindən biri də aqrar ərzaq kompleksində qiymət paritetində münasibətlərin pozulmasıdır. Kənd təsərrüfatında qiymət paritetinin formalaşması məsələsinə tədqiqatçılar arasında fərqli yanaşmalar mövcuddur. Rusiyanın tanınmış iqtisadçı alimi professor E.V.Serovanın təhlillərinə görə qiymət pariteti əslində kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçısının istehsal etdiyi məhsula formalaşan qiymətə görə əldə etdiyi pul gəlirləri və sənaye resursları, xidmətlərlə olan qiymətlər arasındakı fərqləri özündə ehtiva edir. Digər iqtisadçı alim M.P.Kazakovanın iqtisadi fikrinə görə kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçıları ilə aqrar sfera ilə əlaqəli olan digər sənaye sahələri arasında iqtisadi münasibətlərdə paritetliyin formalaşması özlüyündə qiymətəmələgəlmə münasibətləri ilə özünü biruzə verir. Kənd təsərrüfatında qiymət və paritet münasibətlərin formalaşması prinsiplərinin pozulmasının qarşısının alınmasına yönəldilmiş olan ən əsas tədbirləri dövlət reallaşdırmalıdır. Bu məqsədlə dövlət bir çox mənbədən, o cümlədən də büdcədən maliyyələşdirmə və vergitutma

siyasətinin köməkliyi ilə qiymət üzrə tənzimləyici funksiyaları yerinə yetirməlidir. Kənd təsərrüfatı və sənaye sahələri arasında iqtisadi münasibətlərin, o cümlədən qiymət paritet münasibətlərinin təhlili kənd təsərrüfatında iqtisadi artımın sürətlənməsində əsas rol oynayır. Aqrar sənaye sistemində geniş təkrar istehsal prosesi dinamikdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, digər sahələr ilə kənd təsərrüfatı arasında gəlirlər sahəsində paritetliyin gözlənilməsi lazımdır. Mənfəət normasında paritetliyin formalaşdırılması tələb olunur. Amortizasiya normasında olan xüsusiyyətlərin aradan götürülməsi qiymət disparitetinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Kənd təsərrüfatı və digər sənaye sahələri arasında qiymət səviyyələrində olan fərqliliyin aradan götürülməsində vergi sahəsində mövcud diferensiyalaşmanın tətbiqi başlıca rol oynayır. Aqrar əmtəə istehsalçılarının büdcə yardımlarının edilməsi, məqsədli amortizasiya siyasətinin aparılmasına əlverişli şərait yaradır.

Ümumiyyətlə götürdükdə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının qiymət dispariteti nəticəsində məruz qaldıqları zərərli təsirlərin aradan qaldırılması istiqamətində dövlət tərəfindən iri həcmli büdcə yardımları həyata keçirilirdi. Kənd təsərrüfatında qiymət paritetliyinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- aqrar sfera ilə sənaye məhsullarının qiymətləri arasında fərqlər. Bu aqrar sahədə istifadə edilən maddi texniki resursların qiymətləri arasında paritet münasibətlərin formalaşmamasıdır;

- aqrar əmtəə istehsalçılarının məhsullarının topdan və pərakəndə qiymətləri arasında paritet münasibətlərin gözlənilməməsidir. Qiymət paritetliyinin formalaşmaması kənd təsərrüfatı üçün maddi texniki resurslar istehsal edən sənaye sahələri arasında rəqabətin olmaması ilə izah edilə bilər. Ölkəmizdə kənd təsərrüfatında istifadə edilən texnikaların, maşın və mexanizmlərin istehsal müəsisələrinin olmaması qiymət paritetliyinin formalaşmasına əks təsir edir. Kənd təsərrüfatında istifadə edilən texnikaların aqrolizinq xətti ilə xarici ölkələrdən idxalı bütün texnikaların qiymətlərinin yüksəlməsini şərtləndirən amil kimi çıxış edir. Bunlar da aqrar sahədə istifadə edilən sənaye məhsulları ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri arasında paritet münasibətlərin

formalaşmasını şərtləndirən əsas amildir. Aparılan iqtisadi təhlillər bir daha göstərir ki, kənd təsərrüfatında istifadə edilən texnikanın çatışmamasının nəticəsidir ki, aqrar əmtəə istehsalçıları kənd təsərrüfatı təyinatlı texnikaları istifadə normasından artıq istismar edirlər. Bu da texnikanın cari və əsaslı təmirinə həddindən artıq məbləğdə vəsaitin xərclənməsi ilə nəticələnir. Kənd təsərrüfatında istifadə olunan əsas fondlar fiziki aşınmaya məruz qalaraq əsaslı təmirlərinə daha böyük məbləğdə vəsait tələb olunur. Aqrar sənaye sistemində istifadədə olan kənd təsərrüfatı təyinatlı maşın və mexanizmlərin mənəvi cəhətdən aşınmaya məruz qalması onun yenisi ilə əvəzləşdirilməsini tələb edir. Bu prosesin istehsalçıların maliyyə imkanları çərçivəsində aparılması istehsalın iqtisadi səmərəliliyinə təsir edir. İnkişaf etmiş ölkələrin çox illik təcrübəsi göstərir ki, aqrar sənaye sistemində istifadə olunan texnikanın maşın və avadanlıqların mütəmadi olaraq yenisi ilə əvəzləşdirilməsi sahədə məhsuldarlığın artmasına səbəb olur. Dünya ölkələrində texniki və texnoloji tərəqqinin ən müasir nəaliyyətləri üzrə istehsal sahələrinin təchiz olunması aqrar sahədə məhsuldarlığın yüksəlməsinə səbəb olan başlıca amil kimi qiymətləndirilir. Yeni texnologiyanın tətbiqi istehsalın artması ilə yanaşı kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının maliyyə vəziyyətinə əks təsir edir. Bir çox sənayecə inkişaf etmiş Qərbi Avropa ölkələrinin aqrar istehsal təcrübəsi sübut edir ki, aqrar əmtəə və ərzaq məhsulları istehsalçılarının material və texniki resurslara olan tələbatlarının təmin olunması məqsədilə xüsusi ixtisaslaşdırılmış kənd təsərrüfatı təyinatlı maşın və mexanizmlərin, texnikaların istehsal edilməsi lazımdır. Bu avadanlıqların xaricdən idxalı prosesində kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin səviyyəsinin dövlət tərəfindən birbaşa və dolaylı metodlara istinad etməklə tənzimlənməsinə ehtiyac yaranır. Bu qiymət prioritetliyinin formalaşdırılması istehsalçılar üçün kifayət qədər stimullaşdırıcı olmalıdır. Bunu təmin etmək üçün dövlət aqrolizinq xidmətinin yaradılması təcrübəsindən geniş istifadə edir. Aqrolizinq xidməti lizinqin digər formalarından bir çox fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilir. Respublikada formalaşdırılmış olan aqrolizinq xidməti kənd təsərrüfatında əmtəə istehsalçıları üçün daha güzəştli və əlverişli şərtlər vəd edir. Ümumiyyətlə

aqrolizing xidməti kənd təsərrüfatı istehsalçılarının həm avadanlıqlara, maşın və mexanizmlərə, həmçinin digər texniki vasitələrə olan tələblərini ödəyir. Bu xidmətin digər fəaliyyət sferalarına tətbiqi də mümkündür. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının dövrüvə vəsaitlərinə, o cümlədən də yüksək məhsuldar toxum sortlarına və yeni heyvan cinslərinə olan tələbatın təmin edilməsində də geniş şəkildə tətbiq edilir. Bu təcrübə ölkəmizin kənd təsərrüfatında da geniş şəkildə tətbiq edilir. Respublikamızın yürütdüyü məqsədyönlü aqrar siyasət kənd təsərrüfatı regionlarına mütərəqqi qabaqcıl texnologiyaların tətbiqinə imkan vermişdir. Yeni heyvan cinslərinin ölkəyə idxalı və kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarına lizinq xidməti ilə verilməsi tətbiq edilməkdədir. İdxal edilən cins mal-qara yüksək xidmət tələb edir. Bu məqsədlə yeni yem istehsalı kompleksləri fəaliyyətə başlamışdır. Kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının heyvandarlıq sahəsində yarana biləcək hər hansı itkilərinin qarşısını almaq üçün həmin cins və məhsuldar mal-qaranın sığortalanması aparılır. Bundan sonra sığorta şirkəti aqrar sektora gətirilən cins mal - qaranın sığortalanması istiqamətində işlər görür. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəyə gətirilən cins mal - qaranın lizinq dəyəri qurtardıqdan sonra kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçısının mülkiyyətinə keçirilir. Bəzən kənd təsərrüfatı sahəsində əmtəə istehsalçılarının maliyyə imkanları zəif olur. Sənaye məhsullarının formalaşmış yüksək qiymətləri isə aqrar əmtəə istehsalçılarının bu məhsullara sahiblik hüququ qazanmalarına maneə yaradır. Nəticədə aqrar əmtəə istehsalçıları cins mal qaranı əldə etmir və heç o sahədə təşəbbüs də göstərmir. Aqrar məhsul istehsalçılarına dövlət tərəfindən edilən təklifi imtina etmələrinə gətirib çıxarır. Bunun əsas səbəbi odur ki, kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulları ilə bu sahədə istifadə olunan sənaye məhsullarının qiymətləri arasında qiymət paritetlərinin pozulmasıdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına çəkilən xərclərin strukturunda material xərclərinin və amortizasiya ayırmalarının artmasına gətirib çıxarır. Maya dəyərinin tərkibində əmək haqqının xərclərinin xüsusi çəkisinin aşağı düşməsi baş verir. Aqrar sektorda maya dəyərinin tərkibində enerji resurslarına çəkilən xərclərin, ehtiyat hissələri xərclərinin, toxum, yanacaq və

yağlama materiallarının qiymətlərinin artımı halında qiymət paritetliyinin gözlənilməsi məqsədi ilə iqtisadi siyasət aparılır. Belə ki, son illərdə enerji daşıyıcıların qiymətinin artması qərarı ilə bərabər kənd təsərrüfatında istehsalçıların iqtisadi problemlərinin yaranmaması üçün maliyyə subsidiyalaşması tətbiq edilmişdir. Taxıl istehsalçılarına şamil olunan bu maliyyə güzəştləri həm də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə zəmanət vermişdir. Kənd təsərrüfatında qiymət disparitetinin yaranması aqrar əmtəə istehsalının həcmnin azalmasına da səbəb olacaqdır. Bu da ölkə iqtisadiyyatında istehsal edilən ümumi daxili məhsulun tərkibində aqrar məhsulların tutduğu xüsusi çəkinin azalması ilə nəticələnir. Respublikanın kənd təsərrüfatında istehsalın ümumi həcmnin azalması, həmçinin aqrar əmtəə istehsalçılarının rentabellik səviyyəsinin minimum həddə olması sonda aqrar əmtəə istehsalçılarının öz sərbəst maliyyə vəsaitləri hesabına investisiya qoyuluşlarını reallaşdırmaqda çətinliklər yaradır. Bütün bunlar isə əsas fondların yeniləşməsi imkanlarını zəiflədir. Qeyd olunan məsələlər son nəticədə kənd təsərrüfatında istehsalın səmərəliliyinə mənfi təsir edir. Kənd təsərrüfatında qiymət paritetliyinin formalaşmaması sadə və geniş təkrar istehsalı reallaşdırma imkanlarına əks təsir göstərir.

Aqrar sənaye kompleksində qiymət paritet nisbətlərin dərinləşməsi halları hələ də qalmaqdadır. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, kənddə aqrar məhsul istehsalçılarının təsərrüfat fəaliyyətləri üçün əlverişli şərait olmur və onların maliyyə vəziyyətləri pisləşir. Bunun da əsas səbəbi qiymətlərlə nisbi paritetin gözlənilməməsidir. Bu səbəbdən başqa digər səbəblər də vardır ki, ondan da ən diqqətəlayiqi aqrar məhsul istehsalçılarına büdcə yardımlarının məhdudlaşdırılmasıdır. Kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının qiymətqoyma mexanizminin daima təkmilləşdirilməsi zərurəti vardır. Aparılan iqtisadi təhlillər göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsulları üçün istehsalçı topdansatış qiymətlərinin səviyyəsi pərakəndə satış qiymətlərindən nisbətən çox aşağıdır. Bu da istehsalçının maliyyə gəlirlərində kəskin fərq yaradır. İstehsalçının maliyyə gəlirlərində itirdiyi fərqlər digər bazar subyektləri tərəfindən mənimsənilir. Aqrar məhsul istehsalından əldə olunacaq pul gəlirlərinin daha çox hissəsi ayrı-ayrı

aralıq vasitəçilərin, bəzən də möhtəkirlərin payına düşür. Bununlada kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları mənfi təsirləri azalır. Bu da onların növbəti illərdə fəaliyyətlərinə mənfi təsir edir. Azərbaycan Prezidentinin fərmanı ilə qüvvəyə minmiş və icrası həyata keçirilən “Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair strateji yol xəritəsi”nin reallaşdırılmasında azkanallı satış sistemi nəzərdə tutulmuşdur. Bu sistemi xarakterizə edən ən əsas cəhətlərdən biri də odur ki, azkanallı satış sistemində az vasitəçilər olur ki, belə vasitəçilər də sonda məhsulu kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçısından alaraq tez bir zamanda münasib qiymətə son istehlakçıya satırlar. Kənd təsərrüfatında əmtəə istehsalçıları qarşılaşdığı qiymət disparitet münasibətlərin aradan qaldırılmasının ən əsas yollarından biri də sahədə oliqopoliyanın təsirlərinin aradan qaldırılmasıdır. Aqrar məhsullar bazarında olan oliqopoliya kənd təsərrüfatı istehsalçıları fəaliyyətini məhdudlaşdırır. Kənd təsərrüfatında əsasən xammalı istehsal edən əmtəə istehsalçıları emal müəssisələri ilə ticarət əlaqələri qururlar. Lakin kənd təsərrüfatı məhsullarının satışını həyata keçirən ticarət şəbəkələri oliqopsoniya vəziyyəti yaradırlar. Məhsulun satışında yaranmış olan belə inhisarçı vəziyyət qiymətə öz təsirlərini edir. Qeyd etdiyimiz kimi belə təsirlər də son nəticədə aqrar əmtəə istehsalçıları maliyyə təsərrüfat vəziyyətini çətinləşdirir. Kənd təsərrüfatında qiymət paritet münasibətlər üzrə aqrar əmtəə istehsalçıları həm maddi texniki resurslarla təchiz edən sənaye sahələrindən, həm də aqrar məhsulları alan vasitəçi qurumlardan asılıdır. Aqrar əmtəə istehsalçıları qiymət paritet münasibətlər sistemində resurs təminatı və emal müəssisələri ilə əlaqələrdə qiymət fərqləri ilə qarşılaşırlar.

1.3. Kənd təsərrüfatı sahəsində qiymətlərə dövlətin tənzimləyici təsirinin dünya ölkələri üzrə təcrübələri

Digər dövlətlərdə olduğu kimi respublikada da kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının fəaliyyət rejiminin fərqli cəhətləri vardır. Bu aqrar məhsulların istehsalında olan özünəməxsusluqla izah edilə bilər. Bu və ya digər səbəbdən də

respublikanın kənd təsərrüfatı sahəsində qiymət və paritet nisbətlərin formalaşdırılması məqsədilə dövlət iqtisadiyyatın aqrar sahəsini birbaşa və dolayı metodlarla tənzimləyərək qiymət səviyyəsinə əsaslı təsir göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın kənd təsərrüfatı sahəsində qiymətəmələgəlmə bir çox amillərin təsiri altında yaranır. Bu amillərin qiymətə təsirini müəyyən etmək üçün həmin amillərin özlərini xarakterizə edək.

Aqrar məhsullar bazarında kənd təsərrüfatı məhsullarının təklifinə təbii iqlim şəraiti birbaşa təsir edir. Bu amil bitkiçilikdə, o cümlədən də heyvandarlıqda məhsuldarlığa təsir edir. Bu səbəbdən də təbii iqlim şəraiti qiymət paritet nisbətlərinə təsir edən bir amil kimi qiymətləndirilir. Təbii iqlim şəraitinin əlverişsiz olması və tərəddüdləri kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında tarazlığın yaranmasına maneə olur. İqlim şəraitinin stabil olmaması, ayrı ayrı məhsulların istehsalı üçün lazım olan temperatur rejiminin olmaması həm istehsal olunan məhsulun həcmi azaldır, həm də onun keyfiyyətini aşağı salır. Buna görə də bazarda kənd təsərrüfatı məhsullarının təklifi azalır. Nəticə etibarilə məhsulun qiyməti də yüksək səviyyədə formalaşır. Lakin bazarda tələb həcmi bir hissəsi ödənilməmiş qalır.

Ölkədə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ehtiyatı vəziyyəti aqrar bazarda qiymət səviyyəsinə təsir edir. Həm yığım, həm də satış dövrünün axırına xammal məhsullarının, o cümlədən də dənli, yağlı bitkilərin həcmi qiymət paritet nisbətlərinə təsir göstərir. İstehsalın mövsümlüyü amili bazarda qiymət paritet nisbətlərinin formalaşmasına təsir göstərir. Məhsul yığımı zamanı maşın və mexanizmlərə, o cümlədən də traktorlara, kombaynlara tələb artır. Buna baxmayaraq məhsulun yığımı mövsümü olduğuna görə bu bazarda qiymətlərin aşağı düşməsi ilə nəticələnir. Bununla belə məhsulun istehsalı və saxlanması prosesində bu amilin təsirini aradan qaldırmaq və ya azaltmaq mümkündür. Belə ki, bostan bitkilərinin, tərəvəzin yetişdirilməsində müasir texnologiyalı istixanalardan istifadə olunması belə məhsulların bütün il boyu ərzində təklifini etməyə imkan verir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının qarşılıqlı əvəz olunması və qarşılıqlı tamamlanması xüsusiyyəti iqtisadiyyatın bu sahəsində digər əmtəələrlə rəqabətə şərait yaradır. Bu xüsusiyyət imkan verir ki, istehlak prosesində bir resurs digər bir resursla qarşılıqlı əvəz olunsun. Heyvandarlıqda yem kimi istifadə olunan dənli soyaya bazarda qiymət yüksəlsə nəticə etibarı ilə maldarlar onu pambıq toxumunun unu ilə əvəz etmək məcburiyyətində qalacaqlar. Onlar pambıq toxumunun ununu yem qarışığına əlavə edirlər ki, yemin qidalılığı yüksəlsin. Heyvandarlıqda bitki yağını (pambıq,qarğıdalı) soya yağının əvəzinə işlətmək olar. Bütün bunların seçimini diqtə edən qiymətlərin səviyyəsində olan fərqlərdir. Belə ki,dənlilərin bazar tarazlıq qiymətinin azalması ondan hazırlanan qarışıq yemlərin qiymətinin aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır. Çünki dənli və paxlalı bitkilərin maya dəyərinin azalması qiymətin endirilməsi üçün əsas mənbə hesab olunur. Bu da heyvandarlıq, o cümlədən də sənaye təməli əsasında təşkil olunmuş quşçuluq məhsullarının qiymətlərinin ucuzlaşmasına səbəb olacaqdır.

Hər bir ölkənin aqrar sektoru üzrə kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi siyasəti formalaşdırılmışdır. Təcrübi olaraq dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin əksəriyyəti birbaşa və dolayı metodların köməkliyi ilə kənd təsərrüfatını tənzimləyir. Qiymətlərə edilən birbaşa və dolayı təsirlər qiymətlərin səviyyə və dinamikasında əks edilir. Kənd təsərrüfatı üzrə əmtəə bazarları ayrı-ayrı formalarla və müəyyən olunmuş istiqamətlərdə tənzimlənilir. Avropa İqtisadi Birliyində kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri və paritet münasibətlərin formalaşdırılması məqsədilə mürəkkəb tənzimləmə sistemi tətbiq olunur.

Müxtəlif ölkələrdə əhəlinin həyat səviyyəsinin dəyişməsi amili də kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri və paritet nisbətlərin formalaşmasına təsir edir. İqtisadiyyatda mövcud olan Engel qanununa əsasən dövlətin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq bir çox qida məhsullarının əhəli istehlakının quruluşunda tutduğu xüsusi çəki azalır. Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə çörəyin istehlakına vəsaitlər azalır, lakin onlar digər nüfuzlu qida məhsullarına bir o qədər çox vəsait xərcləyirlər. Daha çox pul gəlirlərinə malik olan imkanlı

istehlakçı mal əti almaq tələbini formalaşdırır. Qanuna uyğun haldır ki, mal ətinə olan tələbin artması iribuynuzlu mal - qaraya olan tələbi də artırır. Əhalinin pul gəlirlərinin artması isə eyni zamanda yüksək keyfiyyətli ət məhsullarına olan tələbi də yüksəldir.

Kənd təsərrüfatında bazar tarazlığına görə formalaşmış əmtəə konyunkturası, aqrar əmtəə bazarının rəqabətli olması, aqrar məhsulların istehsalında yeni texnologiyanın tətbiqi, ölkənin milli valyutasının müxtəlif valyutalara görə məzənnələri, maliyyə bazarlarında kreditin faiz dərəcələri, hazır məhsulların daşınmasına nəqliyyat xərclərinin həcmi və sair iqtisadi məsələlər qiymət paritet münasibətlərin formalaşmasına təsir edir.

Ölkə daxilində formalaşmış olan aqrar bazarda kənd təsərrüfatı məhsullarının topdansatış ticarəti ayrı-ayrı kanallarla aparılır. Beynəlxalq ticatətdə müxtəlif şərtlərlə bağlanmış sazişlər, kənd təsərrüfatı məhsullarının barter kontraktları, xüsusi razılaşma birja və hərrac ticarəti vasitəsilə aparılır.

Beynəlxalq ticarət əlaqələrində kənd təsərrüfatı məhsullarının ən geniş yayılmış ticarəti birja sazişləri vasitəsi ilə həyata keçirilir. Dünyanın ən böyük kənd təsərrüfatı birjalarında ərzaq məhsullarına dünya bazar qiymətləri formalaşır. Belə birjalardan Çikaqo, Nyu - York, Kanzas - Siti, San - Paulo, Buones - Ayres, London, Amsterdam, Paris və sair birjaları misal çəkmək olar. Belə satış məkanlarında kənd təsərrüfatının müxtəlif məhsul növlərinə dünya bazar qiymətləri formalaşır. Məlumdur ki, birjalar fiziki əmtəələrlə ticarət edirlər. Bəzən birjalar həm də fyuçers kontraktları bağlayaraq gələcəkdə istehsal olunacaq məhsulların satışını edirlər. Kənd təsərrüfatı məhsullarının bir çox növləri üzrə hərraclarda alqı və satqı aparılır. Belə məhsullardan Hindistanda, İngiltərədə və sair ölkələrdə istehsal edilmiş çayın dünya bazar konyunkturasına görə satış və alış qiymətləri formalaşır. Ən böyük yun ixracatçıları olan Avstraliya və Yeni Zelandiyada istehsal edilmiş yunun dünya qiyməti məhz belə satış məkanlarında müəyyən olunur. Tərəvəz və meyvələrə Benilyuks ölkələr sayılan Belçika, Lüksemburq, Niderlandda əsasən meyvə və tərəvəz

məhsullarının bazar tələb və təklifi üzrə gündəlik tarazlıq qiymətləri müəyyən olunur. Bu ölkələrdə hərrac ticarəti sistemi bir əsrdir ki, fəaliyyət göstərməkdədir.

Ayrı ayrı dövlətlərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının müxtəlif bazarlarından istifadə olunur. Burada satılan məhsulun keyfiyyəti ilə əlaqəli olaraq qiymətə əlavələr sistemi tətbiq olunur. Bəzən qiymətə güzəşt sistemi də tətbiq oluna bilər. Xarici ticarətdə ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsullarına qiymətlər həmin xammalların mənşəyi, regionu, qalınlığı, sahəsi, sortluluğu, rəngi və sair keyfiyyət göstəricilərinə görə fərqlənir. İri kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları xarici ticarət fəaliyyəti etməklə qiymət paritet nisbətlərin formalaşmasına şərait yaratmış olurlar.

Bəzən kənd təsərrüfatında tünd qənd xammalının qiymətləri əsasında hazır rafinə edilmiş qənd məhsullarının qiymətləri müəyyənləşdirilir. Beləliklə, bu qayda üzrə dəri xammalının qiymətlərinə görə bu dəridən olan yarımfabrikatların qiymətləri və hazır son dəri əmtəələrinin qiymətləri müəyyənləşdirilir.

Dünya birjalarında xammal bazarlarının formalaşmış qiymətləri məhsulda olan faydalı qidalılıq komponentlərin miqdarı əsasında differensiallaşdırılır. Beynəlxalq bazarlara çıxarılan buğdanın formalaşan qiyməti bu məhsulun tərkibində olan proteinin miqdarı əsasında təyin oluna bilər.

Beynəlxalq ticarətdə birjalara çıxarılan kənd təsərrüfatı məhsullarının kotirovka qiymətlərinə ixracatçı dövlətlərin ticarət siyasətləri təsir göstərir. Bu da həm milli bazarlarda, həm də beynəlxalq bazarlarda müəyyən ziddiyyətlər yarada bilər. Dövlətin qiymətə təsir dərəcəsi nominal müdafiə əmsalı ilə müəyyən olunur.

$$NM\Theta = \frac{P_{DB}}{P_{XB}}$$

Düsturda, P_{DB} – ölkə daxili bazarda kənd təsərrüfatı məhsullarına görə istehsalçının təklif qiyməti; P_{XB} – həmin məhsulların xarici bazarda formalaşan qiymətləridir.

Düstura görə əgər ölkə daxili bazarda kənd təsərrüfatı məhsullarına görə istehsalçının təklif qiymətinin həmin məhsulların xarici bazarda formalaşan qiymətlərinə olan nisbəti vahiddən böyükdürsə deməli, hökumət ayrı-ayrı əmtəələr üzrə yerli istehsalçıları proteksionist qiymət siyasəti ilə müdafiə edir. Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə nominal müdafiə əmsalı vahiddən böyükdür. Bu ölkələrdə dövlət aqrar məhsul istehsalçılarını stimullaşdıraraq onlara əlavə maliyyə yardımları verir. Qeyd olunan Nominal Müdafiə Əmsalının Yaponiyada düyü məhsuluna görə 2,03 - ə bərabər olması o deməkdir ki, mövcud əmtəə üzrə ölkədə daxili qiymətlər dünya qiymətlərindən 2,03 dəfə çoxdur. Bu Yapon hökumətinin yürütdüyü aqrar siyasətin nəticəsidir. Dövlət kənd təsərrüfatı istehsalçılarını himayə edir. Belə ki, digər ölkələrdən məhsulun idxalı zamanı xarici ticarət üzrə bir çox maneələrdən istifadə edilir.

Əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə NMƏ vahiddən azdır. Bu dövlətlərdə istehsal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri dünya bazar qiymətlərinin səviyyəsindən aşağıdır. Belə ölkələrdə qiymət paritet münasibətlərin formalaşmasında problemlər yaranır.

Misirdə fermerlərin istehsal etdiyi pambıqda Nominal Müdafiə Əmsalı 0,5 - ə bərabərdir. Bu ölkədə hökumətin aqrar siyasətinin nəticəsidir ki, istehsalçı dünya bazar qiymətlərinin səviyyəsindən 2 dəfə aşağı qiymətlə pambığı ixrac edirlər. Məhsullarını aşağı qiymətlə satan fermer həmin idxalatçı ölkələrdən yüksək qiymətlə maşınlar, mexanizmlər, o cümlədən də traktorlar, kombaynlar alırlar. Bu da qiymətdə paritet münasibətlərin pozulmasına səbəb olur.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, dövlətin xarici iqtisadi siyasətə təsiri ilə yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları nə qədər daha güclü himayə olunarsa dövlətin də iqtisadi və sosial inkişafı o qədər sürətlənər. İnkişaf etməkdə olan dövlətlərdən bir çoxu xarici ticarətdə əks siyasət aparırlar və yerli kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarını yüksək dərəcələrlə vergiyə cəlb edirlər. Bu siyasət nəticəsində yerli istehsalçılar stimullaşmır və məhsul istehsalının nəticəsinə görə maraqlı olmurlar. İstehsalın nəticəsi olaraq əldə olunan mənfəət norması həm onların təkrar istehsal prosesini həyata keçirməyinə imkan vermir,

həm də fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş olan əsas vəsaitlərin yeniləşdirilməsinə imkan vermir. Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə isə bunun əksi siyasəti aparılır. Belə ki, dövlət yerli kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarına daha çox maliyyə yardımları, o cümlədən də subsidiyalar verərək daxili və xarici bazarlarda qiymətlərin müdafiəsi siyasətini aparırlar. Bunun üçün onlar müxtəlif tənzimləmə formalarından istifadə edirlər.

Respublikamızda da kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin dövlət tənzimlənməsi sistemi tətbiq edilir. Bu tənzimlənmənin özünəməxsus sistemi formalaşdırılmışdır. Ölkəmizdə tətbiq olunan tənzimlənmə sistemi Avropa İttifaqı dövlətlərində tətbiq olunur. Bazarda qiymətlərin formalaşması mexanizmi ayrı-ayrı qiymət müdafiə sistemlərindən istifadə etməklə və maliyyə yardımlarının tətbiqi ilə tənzimlənir. Bazarda müəyyən edilmiş qiymətlər həm məhsul növündən asılı olaraq, həm də məhsulun istehsal və satıldığı regiondan asılıdır. Avropa İttifaqı ölkələrində hər bir kənd təsərrüfatı məhsulu üzrə müxtəlif qiymət növlərinin seçilməsi aparılır. Bu proses ilin əvvəlindən aparılmaqla Avropa İttifaqının Nazirlər Soveti tərəfindən reallaşdırılır. Avropa İttifaqına üzv dövlətlər və fəaliyyət göstərən komissiyalar arasında razılaşmaların predmetidirlər. Belə razılaşmalar uzun müddətli olur. Bu ərzəyin qiymət dinamikasına təsir edir. Bu fəaliyyət kənd təsərrüfatı istehsalçılarının mənfəətlərinin artırılmasına əsaslı təsir edir.

Aİ-na üzv dövlətlərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi üç əsas qiymət növü üzrə, o cümlədən də indikativ, intervent ticarət qiymətləri üzrə aparılır.

Aİ təşkilatları indikativ qiymətə arzuolunan qiymət kimi baxır. İndikativ qiymət əsasən də buğda, şəkər, süd, zeytun və günəbaxan yağına və digər məhsullara qoyulur. İribuynuzlu mal-qaraya və buzovlara istiqamətlənmə xarakterinə əsasən qiymət formalaşdırılır. Digər strateji məhsul olan tütünə isə məqsədli qiymətlər qoyulur.

Minimal satış qiyməti olan intervent qiyməti istehsalçılara alış haqqında zəmanət verir. Bu intervent qiymətlərlə Avropa İttifaqına üzv ölkələrdə

istehlakçılar tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsulları alınacaqdır. Intervent qiymətlər istehlakçının alışlarını qütbləşdirir. Intervent qiymətlər regionlar üçün təyin olunur. Məsələn, qənd, pambıq, günəbaxan üçün məhdudlaşdırıcı kvotalar tətbiq olunur. Bu səbəbdən də intervent qiymətlər regionlarda məhsul artıqlığına nisbətən aşağıdır. Lakin kənd təsərrüfatı məhsullarının qıtlığına görə yüksəkdir. Intervent qiymətlər Avropa İttifaqına üzv ölkələrdə əmtəələrin hərəkətini tənzimləyir.

Avropa İttifaqına üzv dövlətlərdə bir çox məhsul növlərinə minimum zəmanətli qiymətlər tətbiq edilir. Bu ölkələrdə buğda istehsalçısı öz məhsulunu intervent qiymətlərlə istənilən vaxt reallaşdırmaqla bilər. Sair məhsul növlərini intervent təşkilatları mütəmadi şəkildə almırlar. Bazar tarazlıq qiyməti intervent qiymətlərindən aşağı düşdüüyü zaman qiymət səviyyəsinə müdaxilə olunur. Belə məhsullar üzrə alışlar ayrı - ayrı məhsul növünə məcburi olur. Kənd təsərrüfatının bir çox məhsul növlərinə görə alışlar Avropa İttifaqında fəaliyyət göstərən təşkilatların fərdi qərarları ilə həyata keçirilir. Məhsulların alış seçmə yolu ilə aparılır. Bu zaman bazar tarazlıq qiymətləri intervent qiymətlərlə indikativ qiymətlər arasında formalaşır.

Avropa İttifaqına üzv ölkələrə ixrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarına, o cümlədən də dənliyə, süd və süd məhsullarına, şəkərə, zeytun və günəbaxan yağlarına minimal qiyməti məhsul növlərinə görə astana qiymətləri təyin edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İttifaqına üzv ölkələrin daxili bazarlarında astana qiymətləri indikativ qiymətlərdən çəkilən nəqliyyat xərcləri qədər yüksəkdir. Bu qiymətlər gömrük yığımlarını kompensasiya etməklə, birləşmənin nəfinə tutulur. Qiymətin bu bölüşdürücü funksiyasına sorğu qiymətləri də malikdir. Sorğu qiymətləri bir çox kənd təsərrüfatı məhsullarına, o cümlədən də meyvə - tərəvəz və bir çox balıq məhsullarına müəyyən edilir. Avropa İttifaqına üzv ölkələrdə “Şlyuz” qiymətləri də tətbiq edilir. Bu əsasən donuz ətinə, quşçuluq məhsullarına tətbiq edilir. “Şlyuz” qiymətləri Avropa İttifaqına üzv ölkələrin daxili bazar tarazlıq qiymətlərini aşağı səviyyəli dünya bazar qiymətlərinin neqativ təzahürlərindən müdafiə edir.

Aqrar ərzaq məhsullarının qiymət səviyyəsinin tənzimlənməsi siyasətinin və paritet nisbətlərin formalaşmasının iqtisadi artıma təsiri qiymətləndirilir. Kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə istehsalçıların təklif qiymətinə təsir göstərən iqtisadi göstəricilər sistemi nominal müdafiə əmsalında cəmləşmişdir.

II FƏSİL. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı qiymətlərinin və qiymət - paritet münasibətinin mövcud vəziyyətinin təhlili

2.1. Kənd təsərrüfatı subyektləri üzrə formalaşmış xidmətlərin qiymət səviyyələrinin təhlili

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı qiymətlərinin və qiymət paritet münasibətlərinin formalaşması kənddə yaradılmış potensialdan daha səriştəli şəkildə istifadə edilməsinə, mövcud ehtiyatlardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. Qarşıda duran əsas iqtisadi vəzifələrin reallaşdırılması üçün istehsal müdaxiləçisi texnologiya əsasında təşkil olunmalı və o kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı ilə üzvi surətdə əlaqələndirilməlidir. Bu məsələdən mənfəətin əldə olunması və onun mümkün olduğu qədər maksimumlaşdırılması daha çox asılıdır. Hər bir müstəqil dövlətin ərzaq təhlükəsizliyi təmin olunmalıdır. Respublikamızın da ərzaq təhlükəsizliyi işlənilməlidir. Bu məqsədlə aqrar - sənaye inteqrasiyasına daha çox üstünlük verilməlidir. Bütün zamanlarda kənd təsərrüfatının qiymət - paritet münasibətlərinin formalaşması məsələsi bununla əlaqədar öz həllini tapmışdır.

Aqrar - sənaye sisteminin yaradılmasında bir çox məqsədlər güdülür. Bu birliyin formalaşdırılmasında əsas məqsəd kənd təsərrüfatında istehsal və mövcud istehsal potensialının artırılması üçün onun müasir texnologiya əsasında sənayeləşdirilməsidir. Bununla da istehsalla emal əlaqələndirilir. Nəticədə istehsal olunan məhsulların səmərəliliyi yüksəlir. İstehsalçı heç bir məhsul itkisi ilə üzləşmir. İstehsalın nəticəsi yüksək rentabellilik səviyyəsi ilə xarakterizə edilir. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların satışını təşkil etmək və onun əsas və dövriyyə vəsaitləri ilə təchizatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə Respublika Prezidentinin fərmanı ilə “Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatı” Açıqtipli Səhmdar Cəmiyyəti Dövlət Satınalmalar Təşkilatı yaradılmışdır. Bu təşkilatın yaradılmasında da əsas məqsəd aqrar - sənaye sisteminin elmi - texniki

tərəqqinin son nailiyyətləri ilə təchizatının yaxşılaşdırılması olmaqla sahədə əmək məhsuldarlığının yüksək səviyyəsinə nail olunmaqdır. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin artırılması daxili və xarici bazarda tələbin tam ödənilməsinə imkan verir. “Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizatı” ASC Dövlət Satınalmalar Təşkilatının fəaliyyəti istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərini aşağı salınmasını təmin edəcəkdir. Bu təşkilat kənd təsərrüfatı məhsullarının həm istehsalını, satışını, həm də daşınmasını, sənaye emalını əlaqələndirərək qiymət - paritet münasibətlərin təmin olunmasına imkan verəcəkdir.

Qeyd olunduğu kimi qiymət - paritet münasibətlərin gözlənilməsi kənd təsərrüfatında istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsini şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Bu problemin həlli isə Azərbaycanda aqrar - sənaye inteqrasiyasını tələb edir. Respublikada ilk mərhələdə kənd təsərrüfatının üzümçülük sahəsində istehsal və onun emal sahələri, yəni şərabçılıq zavodları inteqrasiya prosesləri əsasında birləşdirilmişdir. Hal-hazırda isə bu vəziyyət başqa sahələrdə də öz tətbiqini tapmışdır. Respublikamızın ayrı-ayrı regionlarında meyvə - tərəvəz konserv zavodları müasir texnologiyalar əsasında fəaliyyət göstərir. Kənd təsərrüfatının istehsal sahələri ilə emal sahələri üzvi surətdə əlaqələndirilir. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan xammalın emalı aparılır. Bu prosesdə keyfiyyətli istehlak malları istehsal edilir.

Kənd təsərrüfatında istehsalın artırılmasına emaledici sənayenin təsiri də çoxdur. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarının əksəriyyəti emaledici sənaye müəssisələri də təşkil edirlər. Bu əsasən də iri məhsul istehsalçılarına aid edilə bilər. Nisbətən xırda məhsul istehsalçıları isə emal müəssisələri ilə müqavilə bağlayır. Aralarında bağlanan müqavilə şərtləri onların iqtisadi əlaqələrini həm keyfiyyətə, həm də kəmiyyətə yeni səviyyəyə qaldırır. Hər iki tərəfdaş arasında əlaqələr qarşılıqlı maraqlara söykənir. Fəaliyyətləri nəticəsində əldə olunan mənfəətin həcmi hər iki subyektin maraqlarını təmin etməlidir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı həm əmək, həm də material ehtiyatlarından istifadə səmərəliliyini artırır. Eyni zamanda iqtisadi resurslardan istifadənin mövsümliliyi

aradan qalxır. Bu da aqrar emal təsərrüfatlarının maliyyə cəhətdən sağlamlaşdırılmasına və bazar mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə səbəb olmaqla fəaliyyətlərinin genişləndirilməsinə imkan verir. Kənd təsərrüfatı üzrə iri istehsalçıların kooperasiya münasibətləri əsasında təşkili sərbəst pul fondlarının yaradılmasını zəruri edir. Belə fondlarda cəmləşdirilmiş maliyyə vəsaitləri yeni istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı obyektlərin inşaatına investisiya edilir. Sərbəst pul vəsaitlərinin olması mütərəqqi texnika və texnologiyanın alınmasına imkan verir. Bu kimi tədbirlər istehsalın fondla təchizatını yüksəldər. Ümumiyyətlə elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin kənd təsərrüfatına tətbiqi istehsalın artırılmasına və əldə olunan mənfəətin yüksəldilməsinə imkan verir.

Qiymət və paritet nisbətlərin formalaşdırılması kənd təsərrüfatında istehsalın səmərəliliyinə əsaslı dərəcədə təsir edir. Kənd təsərrüfatında istehsalın optimal həcmdə formalaşdırılması, istehsalın ixtisaslaşdırılması müəssisənin fəaliyyətində çevikliyini artırır. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan daha səmərəli istifadə edilməsi, istehsalçının malik olduğu çoxillik əkmələrdən məqsədyönlü istifadə fermerlərin ümumi gəlirlərini artırır. Aparılan iqtisadi təhlillər göstərir ki, respublikada dövriyyədə olan əkin sahələrinin mövcud olan strukturunun təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Aqrar sahədə aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində yaradılmış olan meyvə - tərəvəz anbarlarından istifadə imkanları çoxalmışdır. Respublikanın ayrı-ayrı yerlərində inşa edilmiş olan soyuducu kameralarından səmərəli istifadə olunmalıdır. Bütün bunlar kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının həm məhsullarının itkisinin qarşısını alar, həm də mənfəətin artırılmasına şərait yaradar.

Aqrar sferada qiymət sistemi kənd təsərrüfatında məhsul istehsalı, həmin məhsulların emal edilməsi, hazır məhsulların gələcəkdə satılması məqsədi ilə soyuducu kameralarda və sair anbarlarda saxlanılması proseslərini tarazlayır. Qiymət və paritet münasibətlərin formalaşması prosesində istehsalçı və təchizatçı təşkilatların qarşılıqlı əlaqəsi zəruridir. Əsas məqsəd olan mənfəətin maksimumlaşdırılması bütün müəssisələrin fəaliyyətini birləşdirir. Son məhsul buraxılışı müəssisənin məqsədəuyğun təşkilinə əsasən formalaşmalıdır. Yüksək

qiymət səviyyəsi iqtisadi səmərəliliyin də yüksəlməsini şərtləndirir. İstehsalçı aqrar ərzaq məhsullarını istehlakçıya vaxtlı – vaxtında çatdıraraq hazır məhsulların itkisiz satışına nail olmağa çalışır. Kənd təsərrüfatı müəssisələri və aqrar sfera ilə əlaqəli fəaliyyət göstərən digər təşkilatların vahid idarəetmə sistemi olmalıdır. Belə ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin tələblərinə müvafiq olaraq vaxtlı-vaxtında maşın və avadanlıqlarla təchiz olunması müəssisənin gəlirlərinin artmasına səbəb olacaqdır. Qiymətin bölüşdürücü funksiyasının əsasında fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı və sənaye müəssisələrinin qarşılıqlı istehsal münasibətləri təşkil olunmalıdır.

Kənd təsərrüfatında qiymət sistemi və qiymətin əmələ gəlməsi prosesi aqrar istehsalın inkişaf etdirilməsinə səbəb olur. Aqrar ərzaq məhsullarının istehsalı, emalı və satışı elə təşkil olunmalıdır ki, qiymət və paritet münasibətlərin formalaşması prosesi başa çatdırılsın. Respublikamızda kənd təsərrüfatının sürətli inkişafı əlaqəli sənaye müəssisələrinin də inkişafını zəruri etmişdir. Bu baxımdan 2014 və 2015-ci il kənd təsərrüfatı və sənayenin tam və hərtərəfli inkişaf illəri kimi xarakterizə oluna bilər. 2014-2018-ci illərdə respublikanın kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişaf üzrə qəbul olunmuş dövlət proqramı reallaşdırılmaqdadır. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsal edildiyi əraziyə yaxın yerlərdə onun emalının təmin edilməsi istehsalın mənfəətliliyini artırmağa imkan verir. Eyni zamanda kənd yerlərində ucuz işçi qüvvəsindən istifadə etməyə şərait yaradır. Ümumiyyətlə, aqrar istehsalın fasiləsiz inkişafı ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin edərək regionlarda təsərrüfat mexanizmini təkmilləşdirməyə real zəmin yaradır. Dövlətin kənd təsərrüfatının inkişafına dair yürütdüyü iqtisadi siyasət aqrar istehsal münasibətlərinin təkmil idarə edilməsi sisteminin yaradılmasına və onun mütəmadi olaraq yaxşılaşdırılmasına münbit və əlverişli şərait yaradır. Bu iqtisadi siyasət kənd təsərrüfatında kreditləşmə mexanizmini sadələşdirməklə istehsalın təmərküzləşdirilməsinə imkan vermişdir. Belə ki, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən aqrar sektora, əsasən də regionların kənd təsərrüfatına güzəştli şərtlərlə kredit qoyuluşu edilmişdir. Kənd

təsərrüfatı məhsul istehsalçıları bu investisiya qoyuluşlarını texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin istehsala tətbiq edilməsini həyata keçirmək üçün etmişlər.

Ümumiyyətlə, xüsusi mülkiyyətdə olan kənd təsərrüfatında da kooperasiya münasibətləri əsasında integrasiya üzrə təsərrüfatlararası həm istehsal, həm də emal bölmələri yaradılmalıdır. Bu kənd təsərrüfatında ixtisaslaşdırılmanı sürətləndirir. Aqrar sferada təmərküzləşdirilmə səviyyəsinin artması həm də qiymət paritet münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi prosesidir. İndiki dövrdə kənd təsərrüfatı istehsalının əsas xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, istehsal və emal sistemli əsaslarla və satışla əlaqəli inkişaf etdirilməlidir.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişafını şərtləndirən iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması nəticəsində əsas istehsal vasitələri yenilənir. Müəssisələr kənd təsərrüfatını sənaye məhsulları ilə təchiz edən sahələrlə əlaqələri yaradılmışdır və bu əlaqələr genişlənməkdədir.

Aqrar istehsal müəssisələrinin maddi - texniki bazası daima yüksəlir. Bu səviyyəyə nail olunduğu indiki vaxtda kənddə iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac yaranır.

İndiki vaxda kənd təsərrüfatının ən məqsədəuyğun sahələrini inkişaf etdirmək tələb olunur. Son dövrlərdə pambıqçılıq, fındıqçılıq, tütünçülük və digər sahələrin inkişafına önəm verilir. Uzun illər əkilməyən boş saxlanılan torpaq sahələri dövlətə qaytarılır və bu sahələrdə də müvafiq olaraq yuxarıda adları qeyd olunan strateji sahələr inkişaf etdirilir. Bazarda rəqabətin mövcudluğu şəraitində kənd təsərrüfatı istehsal müəssisələrinin optimal həcmi və müəssisə daxili quruluşunun layihələşdirilməsi tələb olunur. Qiymətəmələgəlmənin prinsiplərini əsas tutaraq aqrar istehsalın maksimum səmərəliliyinin təmin olunması məqsədilə əsas və əlavə məhsulların istehsal xərclərinin aşağı salınması zərurəti yaranır. Təbii ki, hazır məhsulların keyfiyyətinin artırılması da bu şərtlərdən biridir.

Respublika iqtisadiyyatının, o cümlədən də kənd təsərrüfatının inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi əsasında inkişaf etdirilməsində əsas məqsəd sahəyə investisiya qoyuluşlarının cəlb olunmasıdır. Kənd təsərrüfatı istehsalında inkişafın intensivləşdirmə yolu ilə aparılması qiymət - paritet münasibətlərin

formalaşmasında yaranacaq problemləri aradan qaldırır. Kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin artırılması da qiymət paritet münasibətlərin gözlənilməsinə imkan verir. Kənd təsərrüfatının inkişafında əsas məqsəd əhalinin qida məhsullarına olan tələbatının ödənilməsidir. Kənd təsərrüfatı istehsalı həm də sənayenin xammalla təchizatını aparır.

Kənd təsərrüfatında qiymətlərin formalaşması prosesi və qiymət paritet münasibətlərin formalaşması məsələsi həm mürəkkəb, həm də obyektiv bir prosesdir. Bu prosesdə yarana biləcək problemlərin həlli üçün qiymətlərin idarəetmə sistemi daha da yaxşılaşdırılmalıdır. Aqrar istehsalın səmərəli və məqsədyönlü ixtisaslaşdırılması qiymət səviyyəsinə də təsir edir. İstehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin əsaslandırılmış səviyyəsi istehsalın təmərküzləşdirilməsinə də imkan verəcəkdir. Aparılan iqtisadi təhlillər göstərir ki, qiymət paritet nisbətlərin gözlənilməsi baxımından qiymətlərin tənzimlənməsi sahəsində görülmə işlərin prinsipial məsələləri haqqında daha konkret istiqamətlər müəyyən olunmalıdır. Kənd təsərrüfatının bütün sahələri regionun ixtisaslaşma istiqamətlərinə uyğun təşkil olunmalıdır. Aqrar sfera üzrə istehsal və emal sistemi əlaqələndirilməlidir. Qiymətəmələgəlmə sisteminin təkmilləşdirilməsi baxımından ixtisaslaşma və təmərküzləşmə əlaqəli şəkildə aparılmalıdır. Hər bir kənd təsərrüfatı müəssisəsi qiymət əmələ gəlmə prosesinə önəm verməlidir.

Respublikamızda əhalinin kənd təsərrüfatı və qida məhsulları ilə təminatını yaxşılaşdırmaq sahəsində əsaslı tədbirlər reallaşdırılır. Respublikada ən çox istehlak olunan qida məhsulları üzrə hər nəfərə düşən istehlak barəsində olan statistik məlumatların dinamikası göstərir ki, hər nəfərə tələb olunan ərzaq məhsullarının lazımi normasının istehlakı ildən - ilə artır.

Ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə hökumət tərəfindən işlənilib hazırlanmış olan dövlət proqramları lazımi keyfiyyətə malik olan ərzaq məhsullarının istehsalı, kənd təsərrüfatı məhsullarının mütərəqqi texnologiya əsasında emalı və istehlakçıya itgisiz çatdırılması təmin

olunmuşdur. Bütün bunlar üzrə istehsalçıların və emal müəssisələrinin qarşılıqlı əlaqəsi iqtisadi maraqların təmin olunması baxımından təkmilləşdirilmişdir .

İqtisadiyyatın, o cümlədən də kənd təsərrüfatının qarşısında duran ən əsas problemlərdən biri də respublika əhalisinin həm farəş, həm də konservləşdirilmiş meyvə - tərəvəz qida məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılması məsələsidir. Meyvə - tərəvəz məhsullarının qiymətəmələgəlmə mexanizmi bu prosesə birbaşa təsir göstərir. Lakin bu məhsullar tez bir zamanda keyfiyyətini itirdiyi üçün həm daşıma prosesi, həm də uzun müddətli saxlanma prosesi yeni texnologiyaların tətbiqini tələb edir. Bu isə sahəyə investisiya qoyuluşlarını zərurətə çevirir. Nəticədə qiymət paritet munasibətlərin formalaşmasında yenə də problemlər yaranır. İstehsal olunmuş məhsulların yığılmasında və daşınmasında mövcud olan pərakəndəlik səbəbindən sahədən istehlakçıya çatdırılana qədər texnoloji proseslərin müəyyən halqalarında qırılmalar yaranırdı. Kənd təsərrüfatı məhsullarını istehsal edən müəssisə və emal təşkilatlarının əlaqəli olmayan fəaliyyəti sonda çoxlu miqdarda məhsul itkisinə səbəb olur. Bu da qiymət paritet münasibətlərinin pozulmasına səbəb olur. Bu problemin aradan qaldırılması üçün istehsal və emal düzgün əlaqələndirilməlidir.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və emal müəssisələrinin aqrar - sənaye kompleksi əsasında inteqrasiyası və bu əsasdan ixtisaslaşdırılma və təmərküzləşdirilmənin aparılması istehsalın və emalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə səbəb olmaqla mənfəətin maksimumlaşdırılması ilə nəticələnər.

Kənd təsərrüfatında istehsalın son nəticəsinə görə mənfəətliliyin təmin olunması üçün texnoloji proseslərin yerinə yetirilməsinə cavabdeh olan mexanikləşdirilmiş xidmət təsərrüfatları yaratmaq lazımdır ki, fermerlərin tələbləri ödənməmiş olsun. Kənd təsərrüfatı məhsullarının yığım dövründə isə məhsulların yığımını üçün tələb olunan nəqliyyat vasitələrinin daha çox cəlb olunması lazımdır ki, məhsul itkisi olmasın. Belə maşınlara və texnikalara sahəni yığma hazırlayan, məhsulun yığımını aparan, hazır məhsulu tarladan fermerin anbarlarına və ya emal müəssisələrinə daşıyan, yığılmış məhsulları avtonəqliyyat maşınlarına yükləyən, bir çox xidmətlər də aid edilməlidir. Respublikanın

regionlarında bir çox meyvə - tərəvəz bazaları əsaslı surətdə yenidən qurularaq müasir texnika ilə təchiz edilmişdir. Bəzi rayonlarda isə yeni soyuducu saxlama kameraları tikilmişdir və istehsalçıların istifadəsinə verilmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, hazır məhsulların birbaşa emala göndərilməsi zamanı maşın və mexanizmlərdən səmərəli istifadə həm yüklənmə, həm də boşaltma müddətini qısaltmağa imkan verir. Kənd təsərrüfatında istehsalın və yığımın tam və kompleks mexanikləşdirilməsi canlı əmək sərfiyyatını minimuma salmağa imkan verir. Respublika üzrə iqtisadi siyasətin əsas vəzifələrindən biri də odur ki, bir çox strateji məhsullar yığımdan sonra birbaşa emal müəssisələrinə təhvil edilsin. Bu məqsədlə hazır yığılmış məhsulların qısa müddətdə təhvil verilməsi üçün hər bir emal müəssisəsində qəbul məntəqələri fasiləsiz işləməlidir. Ölkənin kənd təsərrüfatı üzrə ümumilikdə mütərəqqi sənaye texnologiyasının iri miqyaslı tətbiqi o zaman mümkündür ki, maddi - texniki təchizat səviyyəsi yüksək olsun. Ölkədə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi birbaşa kənd təsərrüfatına sahə üzrə rəhbərlik edir. Nazirliyin əsas vəzifələrindən biri də respublika əhalisinin aqrar ərzaq məhsulları ilə, o cümlədən də meyvə-giləmeyvə, tərəvəz və bostançılıq, üzüm, kartof və digər kənd təsərrüfatı məhsulları ilə fasiləsiz təmin edilməsindən ibarətdir. Bu kimi əsas qida məsələsinin həlli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tədarükü, emalı, saxlanması və satışı sahəsində vahid dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi əsasında reallaşa bilər.

İstehsal edilmiş meyvə - tərəvəz məhsullarının uzun müddətli saxlanmasına və yüksək qiymətlə satışına nail olmaq, maddi və maliyyə itkilərinə yol verməmək, məhsulları təbii və yüksək keyfiyyətdə saxlamaqla bağlı tədbirlər sahibkarlığın bütün pillələrində aparılmalıdır. Respublikada kənd təsərrüfatı maşınqayırması sahəsində investisiya qoyuluşları cəlb edilməlidir. Bu zaman investisiyaların cəlbi üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi böyük əhəmiyyətə malikdir. İstər kənd təsərrüfatında, istərsə də emal sənayesində tətbiq edilən maşınların, mexanizmlərin, konstruksiya detalları və digər avadanlıqların ölkədə istehsalı böyük məbləğdə valyuta itkilərinin qarşısını almış olar.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması anbarlarının tikilməsi üçün ən mütləq layihələrin seçilməsi vacibdir. Məhsulların saxlanması üçün mütləq yollarının tətbiqi səmərəliliyə müsbət təsir edir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınmasında təşkilati və iqtisadi tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Respublikanın regionlarında fermer təsərrüfatlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsulları içərisində tez xarab olanların emalı üzrə təsərrüfatların yaradılması da vacibdir. Bunun nəticəsində sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə itkiləri azalır. Aqrar məhsulların vaxtında daşınması, qablaşdırılması və saxlanması onun həm keyfiyyətini, həm də qiymətini yüksəltməyə imkan verir. Kənd təsərrüfatında təchizatın yaxşılaşdırılması son illərdə bu sahəyə müvafiq avadanlıq, mexanizmlər, materiallarla təminatı daha da artırmışdır.

Respublikada məhsuldar qüvvələrinin artımı və sahədə əmək bölgüsünün dərinləşməsi ilə əlaqədar sənaye ilə kənd təsərrüfatı arasında əlaqə formalaşdırılmış və inkişaf etdirilmişdir.

Dünyada və respublikada elmi - texniki tərəqqinin son nailiyyətləri sənaye və kənd təsərrüfatı arasında olan qarşılıqlı əlaqələrin formalaşması prosesini daha da artırmışdır, kənd təsərrüfatının sənaye təməli əsasında inkişafını daha da sürətləndirmişdir. Bu da sahələrin daha da inteqrasiyasına təsir göstərir.

İstehsal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması və keyfiyyətli formada istehlakçıya çatdırılması qiymət paritet münasibətlərin təmin edilməsindən ibarətdir. Dövlət tərəfindən aqrar ərzaq məhsullarına olan tələbatı ödəmək məqsədilə kənd təsərrüfatı məhsullarının saxlanması üçün iri həcmli soyuducu anbarları inşa olunaraq fermerlərin istifadəsinə verilmişdir.

2.2. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları bazarlarında qiymət dinamikasının təhlili

Kənd təsərrüfatında istehsal, emal və xidmətedici müəssisələrin əldə etdikləri mənfəət onların fəaliyyətini qiymətləndirməyə imkan verir. Nəticə

göstəricilərinə görə müəssisə və təşkilatların mənafeələrinin qarşılıqlı əlaqələndirilməsi qiymətin bazar tələblərindən yaranır.

Torpaqların münbitliyini artırmaq məqsədilə aparılmış tədbirlərin faydalılığı istehsalın nəticəsinə və iqtisadi səmərəliliyə kompleks yanaşmanı tələb edir. Məlumdur ki, torpağın kübrələnməsində əsas məqsəd onun mikro elementlərlə zənginləşdirilməsidir. Bu zaman torpağın məhsuldarlığı artaraq ona çəkilmis xərclərin ödəməsinə yüksəlir. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqda hansı mikro elementlərin olmasını və ona olan tələbi müəyyən etmək lazımdır. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əksəriyyəti mövcud istehsal gücü və maliyyə imkanları ilə torpaqların meliorasiya və irriqasiya işlərini həll edə bilmir. Bu baxımdan dövlətin dəstəyi ilə aqrar - sənaye sisteminin iqtisadi faydalılığının yüksəldilməsi üçün aqrar iqtisadi siyasət yürüdülməlidir. Torpağın münbitliyinin artırılmasına çəkilən xərclərin istehsalçı müəssisəyə neçəyə başa gəlməsindən asılı olmayaraq mənfəətliliyə birbaşa təsir edir.

Aqrar sənaye kompleksində həm bitkiçiliyin, həm də heyvandarlıq sahəsində məhsuldarlığının yüksəldilməsi torpağın münbitliyindən birbaşa asılıdır. Bu sahədə təkrar istehsalın amilləri iqtisadi səmərəliliyə qiymət paritet münasibətlərinin formalaşması ilə təsir göstərir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində torpaqların əkin dövriyyəsində saxlanılması və bu torpaqların münbitliyinin artırılması üçün investisiya qoyuluşlarına ehtiyac yaranır. Kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqlardan səmərəli istifadə olunmalıdır. Fermerlər əkin sahəsinin quruluşunu düzgün müəyyən etməlidirlər. Bitkiçilik sahəsinin inkişafının istiqamətlənməsində bazar qanunlarının tələbləri əsas götürülməlidir. Fermerlər əkinçiliyin inkişaf etdirilməsində təbii şəraitini nəzərə almalıdırlar. Onlar həm də regionda məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi və inkişaf səviyyəsini də təsərrüfatçılığın aparılmasında nəzərə almalıdırlar. Qeyd olunanlar kənd təsərrüfatında istehsalçı müəssisələrin ixtisaslaşma və təmərküzləşmə dərəcəsini artırır. Tələb edilən investisiyanın əksər hissəsi dövlət büdcəsinin vəsaiti ilə ödənilir. Kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı tədbirlərin reallaşdırılmasında istehsalçı ilə bərabər emaledici müəssisələrin də marağı vardır və investisiya

layihələrinin həyata keçirilməsində onların birgə iştirakı olmaqla qarşılıqlı əlaqələndirilmə aparılmalıdır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı sahəyə əlavə investisiya qoyuluşları edilmədən inkişafa nail olmaq, sahənin rəqabət qabililiyyətini yüksəltmək mümkün deyildir. Bütün bu məsələləri istehsalın obyektiv amilləri ilə bərabər qiymət amili ilə də hesablaşmaq vacidir. İnkişaf etmiş ölkələrin müterəqqi kənd təsərrüfatı sisteminin təcrübəsi bu amillərin vacibliyini göstərir.

Cədvəl 2.2.1. 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı üzrə istehsal müəssisələrinin əmtəəlik məhsul satışının rentabelliği, faizlə

Göstəricilərin adı	2014	2015	Artım	
			+	-
Dənlilər və dənli paxlalılar	41,0	47,3	6,3	
Xam pambıq	43,6	10,6		33
Şəkər çuğunduru	135,4	201,8	66,4	
Tütün	180,2	83,0		97,2
Yaşıl çay yarpağı	3,3	-		
Kartof	26,2	17,6		8,6
Tərəvəz (açıq torpaqda)	94,3	71,4		22,9
Bostan məhsulları	38,1	43,1	5	
Meyvə və giləmeyvə	15,8	24,8	9	
Üzüm	30,8	14,1		16,7
Bitkiçilik məhsulları üzrə:	29,3	36,0	6,7	
Mal-qara və quş əti, cəmi o cümlədən:	10,8	3,4		7,4
İribuynuzlu mal-qara	15,4	2,4		13
Qoyun və keçi	35,0	37,9	2,9	
Donuz	-	-		
Quş	10,3	3,0		7,3
Süd və süd məhsulları	16,0	23,9	7,9	
Yun	27,7	26,7		7

Yumurta	0,9	9,9	9	
Heyvandarlıq məhsulları üzrə	9,4	7,1		2,3

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları
(2015-ci il iqtisadi göstəriciləri)

Kənd təsərrüfatı müəssisələrində çox texnikanın əldə edilməsi və ya mineral gübrələrin istifadəsinin çoxaldılması heç də iqtisadi səmərəliliyi artıran amil deyildir. Mövcud əsas vəsaitlərdən nə qədər səmərəli istifadə olunarsa istehsalın iqtisadi faydalılığı da bir o qədər çox yüksəlir. Buna görə də kənd təsərrüfatı müəssisələri daha mütərəqqi texnologiya, texnika və mineral gübrələrin alınmasına üstünlük verir. İstehsalın bu kimi əsas və dövriyyə vəsaitləri ilə daha çox təmin olunması istehsalçı qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir. Bu da imkan verir ki, istehsalın intensiv inkişafı üzrə zəruri məqsədlərə nail olunsun. Belə intensiv inkişaf daima iqtisadi səmərə verir. Aqrar sahələrin və digər sənaye sahələri ilə qarşılıqlı əlaqələndirilməsi istehsalın inkişafının əsas və obyektiv şərtidir.

Cədvəl 2.2.2. Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına çəkilən xərclərin strukturu, faizlə

Göstəricilərin adı	2014	2015
Cəmi xərclər	100,0	100,0
O cümlədən: əməyin ödənişi xərcləri (sığorta və məşğulluq fondlarına ayırmalar daxil edilməklə)	29,4	9,9
Material xərcləri	36,5	44,8
əsas vəsaitlərin amortizasiyası	4,4	3,9
Sığorta ödənişləri	0,5	0,4
Sair xərclər	29,2	41,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları
(2015-ci il iqtisadi göstəriciləri)

Kənd təsərrüfatı müəssisələri təkrar istehsalı həyata keçirmələri üçün daima torpaqların münbitliyini artırmalıdırlar. Aqrar sferada iqtisadi tərəqqinin əsası fermerlərin istifadəsində olan torpaqların münbitliyinin daima artırılmasındadır. Torpağın münbitliyinin artırılmasına yönəldilmiş tədbirlər bitkiçilikdə məhsuldarlığının çoxaldılması ilə müəyyənləşdirilir. Respublikanın ayrı-ayrı regionlarında kənd təsərrüfatında istehsalın ixtisaslaşdırılması və təmərküzləşdirilməsi üzrə iqtisadi tədbirlər həyata keçirilir. Kənd təsərrüfatında istehsalın mexanikləşdirilməsi, torpağın gübrələnməsi və sair tədbirlərsiz istehsalın nəticəsi səmərəli olmaz.

Respublikamızın kənd təsərrüfatında aqrar-sənaye istehsal sistemi şəraitində istehsalın intensiv inkişaf imkanları çoxalır. Bu səbəbdən də sənayeyə inteqrasiya edilmiş kənd təsərrüfatı müəssisələrinin iqtisadi mənafeələrinin istehsalın intensivləşdirilməsi ilə əlaqələndirilməsi tələb olunur. Aqrar sənaye sisteminin inteqrasiyası kənd təsərrüfatında iqtisadi səmərəlilik üçün əsasdır. Kənd təsərrüfatında əkinə yararlı torpaqların məhdud sahədə olmasını nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, sahədə iqtisadi inkişaf yalnız və yalnız istehsalın intensivləşdirilməsi və təmərküzləşdirilməsi hesabına əldə oluna bilər. Çünki, nə indi nə də gələcəkdə geniş təkrar istehsalın əkin sahələrini genişləndirməklə aparılması mümkün deyildir. Kənd təsərrüfatında intensivləşdirmə tədbirlərinə əkin sahələrinin artırılması uyğun gəlmir. Qeyd etmək lazımdır ki, respublikada aqrar-sənaye sisteminin qarşıda duran məqsədlərdən mühüm mühümü torpaqlardan səmərəli istifadə olunmasıdır. Bu məsələnin həlli üzrə tədbirlər reallaşdırılmaqdadır. Bütün torpaq sahələrinin hamısı əkilməlidir. Kənd təsərrüfatının mövcud texniki silahlanma səviyyəsi ilbəl artmaqdadır. Aqrar sferada bütün istehsal amillərinin qarşılıqlı əlaqələndirilməsi aparılır. Kənd təsərrüfatında əkin sahələrindən istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsi eyni zamanda iqtisadi səmərəliliyin artırılmasına da şərait yaradır. Kənd təsərrüfatının maddi - texniki bazası daima təkmilləşdirilməlidir. Bu vəzifənin həyata keçirilməsi üçün həm kənd təsərrüfatı müəssisələri, həm də emalədiçi müəssisələr iqtisadi maraqlarını gözləməlidirlər. Qiymətin stimullaşdırıcı funksiyasının yerinə

yetirilməsi üçün istehsal və emal qarşılıqlı əlaqələndirilməlidir. Bu mövcud imkanlardan tam və düzgün istifadə edilməsi istehsal fondlarından istifadənin yaxşılaşdırır.

Cədvəl 2.2.3. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində əsas istehsal fondlarının strukturunun dəyişməsi, %-lə

Göstəricilərin adı	2014	2015
Kənd təsərrüfatı təyinatlı əsas istehsal fondları, cəmi	100,0	100,0
O cümlədən: binalar, tikililər	76,9	80,7
Maşın və avadanlıqlar	14,5	11,2
Nəqliyyat vasitələri	4,9	3,7
Məhsuldar mal-qara	1,2	3,5
Çoxillik əkmələr	1,0	0,1
Sair	1,5	0,8

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları
(2015-ci il iqtisadi göstəriciləri)

Qiymətlərin formalaşmasına təsir göstərən əsas amillərdən biri maya dəyəridir. Maya dəyəri qiymətlərin əmələ gəlməsinin ilkin əsasıdır. Maya dəyərinin tərkibində isə amortizasiya ayırmaları daha çox xüsusi çəkiyə malikdir. Bununla bərarər, kənd təsərrüfatında aqrar - sənaye inteqrasiyası şəraitində istehsalın və emalın əlaqələndirilməsi aparılır. Kənd təsərrüfatında kooperasiyalaşma həm məhsul istehsalını, həm də istehsala xidmət sahələrini əhatə etməlidir.

Kənd təsərrüfatı təyinatlı maşınlardan və texnikalardan istifadə olunması sahəsində tədbirlər həyata keçirilir. Kənd təsərrüfatında kooperasiyanı inkişaf etdirmək üçün kənd təsərrüfatı təyinatlı texnikanın gücündən tam və dolğun istifadə edilməlidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsal müəssisələrinin istifadəsində olan torpaq sahəsilə onun texnika ilə təmin olunma səviyyəsi arasındakı nisbətlər gözlənilməlidir. Az istehsal gücünə malik olan kiçik fermerlər kənd təsərrüfatı təyinatlı texnikaların gücündən tam istifadə edə

bilmirlər .Nəticədə maya dəyərinin tərkibində amortizasiya ayırmalarının tutduğu xüsusi çəki artır.Bu da öz növbəsində qiymət paritet nisbətlərini pozur.

Cədvəl 2.2.4. Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına çəkilən material məsrəflərinin strukturu, faizlə

Göstəricilərin adı	2014	2015
Cəmi material xərclər	100,0	100,0
O cümlədən: toxum və əkmə materialları	9,4	21,8
Yem	40,4	8,6
Sair kənd təsərrüfatı məhsulları	0,9	0,6
Mineral gübrələr	18,4	1,4
Neft məhsulları	15,4	1,3
Elektrik enerjisi	0,8	0,5
Yanacaq	3,8	2,5
Ehtiyat hissələri və tikinti materialları	6,9	6,1
Digər təşkilatlar tərəfindən yerinə yetirilmiş xidmətlər	4,0	57,2

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları
(2015-ci il iqtisadi göstəriciləri)

İstehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün kənd təsərrüfatı təyinatlı texnikadan daha səmərəli istifadə olunmalıdır. Kənd təsərrüfatı təyinatlı texnikaları daima təmərküzləşdirmək zərurəti vardır.Bu texnikaların optimal quruluşu da respublikamızın təbii şəraitinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilməlidir. məqsədəuyğundur. Bütün bu kimi tədbirlər istehsalda iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsinə səbəb olacaqdır.İstehsal prosesinin tam mexanikləşdirilməsi məhsul vahidinə istehsal xərclərinin azalmasına səbəb olacaqdır.Maya dəyərinin aşağı düşməsi isə aqrar ərzaq məhsullarının satışından əldə olunan mənfəətin artırılmasına şərit yaradır.Bu da istehsal sahələri ilə emal sahələrinin üzvi əlaqələndirilməsinə əsaslı təsir göstərir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalının birgə fəaliyyətində bu prosesi həyata keçirmək mümkündür. Kənd

təsərrüfatı təyinatlı texnikalardan səmərəli istifadənin ən başlıca yollarından biri də boşdayanma hallarına yol verilməməsidir. Belə hallar varsa getdikcə belə boşdayanmaların tamamilə aradan götürülməsidir. Kənd təsərrüfatı təyinatlı maşın və mexanizmlərin müxtəlif texnika növlərinin mövsümdə texniki sazlığının təmin olunması birbaşa istehsalın iqtisadi səmərəliliyinə təsir göstərir. Kənd təsərrüfatında çalışan mexanizatorların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların yeni texnikaları idarəetmə bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Belə ki, ölkədə mexanizatorların sayı azalır. Bunun səbəbi isə mexanizatorların əmək haqqındakı olan fərqlilikdir. Ölkədə mexanizatorların sayı kənd təsərrüfatı texnika növlərinin sayından azdır. Ölkədə kənd təsərrüfatının sənaye təməli əsasında mütləq texnologiyalara istinadən inkişaf etdirilməsi ancaq maddi vəsaitdən asılı deyildir. Sahədə iqtisadi səmərəliliyin əldə olunması həm də mövcud əmək ehtiyatlarından tam və dolğun istifadə edilməsidir. Bu məsələ mexanizator kadrların əməyindən daha səmərəli və məqsədli istifadə edilməsinə aid edilə bilər. Kənddə sosial məsələlərin həlli daim dövlətin iqtisadi siyasətinin mərkəzində dayanır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalla emalın sistemləşdirilməsi qiymət paritet münasibətlərin formalaşması problemlərinin həll edilməsinə şərait yaradar.

Aqrar sənaye sistemində istehsal olunan əmtəəlik məhsulun tam maya dəyərinin səviyyəsinə onun ayrı-ayrı tərkib elementlərinə nəzarət etməklə idarə etmək olar. Maya dəyərinin tərkibində ən böyük xüsusi çəkiyə malik elementlərdən biri də əmək haqqına edilən ödəmələrdir. İstehsal prosesi nə qədər az mexanikləşdirilmiş və nəqədər az elektriklişdirilmiş canlı əmək sərfiyyatına ödənişlər o qədər çox olur. Ona görə də mənfəətin artırılması məqsədi ilə maya dəyərinin aşağı salınmasında istehsal və emal prosesinin mexanikləşdirilməsi ilə bərabər, sahənin elektriklişdirilməsi də böyük rola malikdir. Kənd təsərrüfatında elektriklişdirmə işləri müasir tələblər baxımından təşkil olunmalıdır. Elektriklişdirmə prosesi istehsal prosesinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi üçün böyük əhəmiyyət daşıyır.

Respublika əhalisinin qida məhsullarına olan tələbatını ödəmək üçün aqrar sənaye sisteminin ən əsas mühüm sahələrindən biri də heyvandarlıqdır. Bu sahənin sənaye təməli əsasında inkişafı perspektivləri çoxdur.

Kənd təsərrüfatında heyvandarlığın sənaye təməli əsasında inkişafının ən əsas xüsusiyyətlərindən biri istehsal proseslərinin həm tam mexanikləşdirilməsi, həm də tamamilə elektrikləşdirilməsindən ibarətdir. Bu zaman istehsal prosesində optimallaşmanı tətbiq etmək olur. Məsələn mal - qaranın sayı və tələb olunan qidalı, qarışıq yemənin miqdarı arasındakı nisbət gözlənilməlidir. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan südün miqdarı ilə onun emalı müəssisələrinin gücü arasında olan nisbət gözlənilməlidir. Hal-hazırda bu məsələlərdən ən aktualı olan mal – qaranın saxlanması üçün tələb olunan yem bazası və heyvanların baş sayı arasında olan nisbətdir. İstehsalçı heyvandarlıq məhsullarının istehsalını onun emal müəssisələrinin gücü ilə əlaqələndirməlidir. Bu istehsalçıya imkan verir ki, hazır məhsullar xarab olmadan istehlakçıya vaxtında çatdırılsın. Bununla da əmtəəlik məhsulun satışından daha çox pul gəlirlərinin formalaşma imkanları çoxalsın. Respublikamızın kənd təsərrüfatının geniş inkişaf imkanları vardır. Bu əlverişli təbii iqlim şəraitinin olması ilə də izah edilə bilər. Heyvandarlığın sənaye təməli əsasında inkişafında geniş təkrar imkanları çox olur. Çünki bu zaman istehsalın təbii iqlim şəraitindən asılılığı azalır. Bəzən də bu asılılıq tamamilə aradan qalxır. Kənd təsərrüfatında müəssisələrin maddi - texniki bazası daima möhkəmləndirilməlidir. İstehsalçının maddi-texniki bazası nə qədər tamamlanmış olarsa o qədər bazara ucuz və çox məhsul çıxara bilər. Buna görə də kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən müəssisələr daima maddi-texniki bazalarını möhkəmlətməyə çalışırlar və bu məqsədlə də investisiya qoyuluşları edirlər.

Aqrar sənaye sistemində istehsalın nəticəsi işçilərin əmək məhsuldarlığından asılıdır. Sahədə çalışanların əmək haqqları az olarsa təbii ki, məhsul istehsalına görə də maddi maraqları olmayacaqdır. Bu baxımdan istehsalçının texnikanın və mal - qaranın əldə olunmasına investisiya qoyuluşları yüksək səmərə vermir.

2.3. Aqrar iqtisadiyyatda mövcud əlaqələrdə formalaşmış paritet münasibətlər sisteminin təhlili

Aqrar - sənaye sisteminin inkişafı istehsalın intensivləşdirilməsi ilə sürətləndirilir. Respublikanın kənd təsərrüfatının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi sahənin maddi - texniki bazasının daha möhkəmləndirilməsi ilə birbaşa əlaqədardır. Məlumdur ki, kənd təsərrüfatının ümumilikdə texniki parkının daima mütərəqqi texnika ilə yeniləşdirilməsi istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas şərtidir. Bu həm də aqrar sahə ilə qarşılıqlı əlaqədə olan emal sahələrinə aid edilə bilər. Aqrar sahənin həm maddi, həm də texniki bazasının zənginləşdirilməsi intensivləşdirmə və təmərküzləşmə prosesinin sürətlənməsinə səbəb olar. Kənd təsərrüfatında istehsal sahələrinə və emala aqroservis xidmətinin artırılması da iqtisadi cəhətdən rentabelliliyin artırılması üçün əsasdır.

**Cədvəl 2.3.1. Azərbaycan Respublikasının 2015-ci ildə kənd
təsərrüfatında istehsal edilmiş məhsulların bir sentnerinin satış qiymətinin
dinamikası, manat**

Göstəricilərin adı	2014	2015	Artım	
			+	-
Dənlilər və dənli paxlalılar	24,69	23,96		0,73
Xam pambıq	43,36	41,82		1,54
Şəkər çuğunduru	5,27	5,28	0,01	
Tütün	86,01	110,00	23,9	
Yaşıl çay yarpağı	96,31	85,36		10,95
Kartof	30,67	29,79		0,88
Tərəvəz (açıq torpaqda)	30,27	25,93		4,34
Bostan məhsulları	13,07	14,12	1,05	
Meyvə və giləmeyvə	45,62	47,42	1,8	
Üzüm	40,71	39,42		1,2
Mal-qara və quş əti, cəmi	209,01	212,35	3,34	

O cümlədən: iribuynuzlu mal-qara	319,08	303,40		15,68
Qoyun və keçi	361,67	349,98		12,69
Donuz	212,00	157,59		54,44
Quş	204,69	206,63	1,94	
Süd	47,40	49,66	2,26	
Yun	147,79	145,81		1,08
Yumurta, min ədəd	77,63	89,90	12,27	

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları (2015-ci il iqtisadi göstəriciləri)

Azərbaycan respublikasının kənd təsərrüfatında aqro servis xidməti göstərən özəl sahibkarlıq subyektləri də olmalıdır. Bu biznes subyektlərinin fəaliyyət şəbəkəsi daima genişləndirilməlidir. Aqroservis xidməti göstərən müəssisələrin texniki bazası yeniləşdirilməlidir. Aqroservis xidmətə yeni və mütərəqqi avadanlıqlar cəlb olunmalıdır.

Aqroservis xidməti bazarının genişləndirilməsi və onun əhatə dairəsinin artırılması hesabına ümumilikdə aqrar - sənaye kompleksinin iqtisadi səmərəliliyini daha da artırmaq olar. Bu həm də istehsalla emalın mənfəətlilik üzrə əlaqələndirilməsi ilə nəticilənər. Digər ölkələrdə olduğu kimi respublikamızda da kənd təsərrüfatı iqtisadi və sosial əhəmiyyətli sahədir. Respublikamızın təbii imkanlardan, mövcud təbii resurslarından səmərəli istifadə olunması əsas məsələlərdən biridir. Bütün bu məsələlərin reallaşdırılması məqsədilə stimullaşdırıcı qiymət sisteminin formalaşdırılmasına tələb vardır. Kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəli yerləşdirilməsinin mütərəqqi təcrübəsinin tətbiqinə zərurət yaranmışdır. Aqrar məhsul istehsalçılarının əsas vəsaitləri üzrə mövcud potensialından səmərəli istifadə edilməsi ilə qiymətin gəlir əmələ gətirən funksiyasının tələblərini yerinə yetirmək mümkündür.

Respublikanın kənd təsərrüfatı sahəsinin və aqrar emal müəssisələrinin həm maddi, həm də texniki bazasının təkmilləşməsində artım müşahidə olunur. Ölkənin kənd təsərrüfatına inkişaf etmiş ölkələrdən mütərəqqi texnologiyalar

gətirilməkdədir. Yaponiyadan yeni kombaynlar, traktorlar və digər maşın və mexanizmlər gətirilmişdir. Amerika Birləşmiş Ştatlarından süni suvarma sistemləri, pambıq yığan kombayn gətirilmişdir. Bunun nəticəsi olaraq “Aqrolizing” ASC-nin maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmişdir.

Respublikanın kənd təsərrüfatına investisiya qoyuluşunda artım müşahidə olunmaqdadır. Bu artım kəmiyyət və keyfiyyətə əsas vəsaitlərin yeniləşməsində olmuşdur. Kənd təsərrüfatında mövcud əsas fondların quruluşu aqrar istehsalın və emalın tələbinə əsasən təkmilləşdirilmişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramına uyğun olaraq kənd yerlərində istehsal sahələrinin tikintisi ilə bərabər kənd əhalisinin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar işlər görülmüşdür. Ayrı-ayrı regionlarda mədəni - məişət obyektləri inşaa edilmişdir və ya əsaslı təmir olunmuşdur. Çoxlu sayda məktəbəqədər uşaq bağçaları tikilmişdir. Yeni ümumtəhsil orta məktəbləri istifadəyə verilmişdir. Regionlarda xəstəxanalar və ambulator müalicə mərkəzləri tikilmişdir. Həmçinin mövcud olanları əsaslı təmirdən çıxarılmışdır. Bütün bunlarla bərabər respublikamızın regionlarında ticarət mərkəzləri inşaa edilmiş, yeni məişət xidməti sferaları yaradılmışdır. Əksər bölgələrdə yeni bədən tərbiyəsi kompleksləri və olimpiya idman kompleksləri əhalinin istifadəsinə verilmişdir.

Respublikanın Kənd təsərrüfatına və onunla əlaqədar olan emal sahələrinə vəsait qoyuluşu artırılmışdır. Kənd təsərrüfatına qoyulan investisiya ümumi kapital qoyuluşunun əsas hissəsini təşkil edir. Kənd təsərrüfatında əsas istehsal fondlarının dəyəri ilbəl artırılır. Hal-hazırda respublikamızın kənd təsərrüfatı və onunla əlaqədar olan emal sənaye müəssisələrinin sürətli inkişafını şərtləndirən müasir, rəqabət qabiliyyətli maddi - texniki baza yaradılmışdır. Ancaq respublika əhalisinin ərzaq məhsulları ilə, sənayenin xammalla təminatını artırmaq üçün istehsal təyinatlı əsas fondlarla təchizat daha da çoxaldılmalıdır və daima onun strukturu təkmilləşdirilməlidir. Ölkədə fəaliyyətdə olan kənd təsərrüfatı məhsullarının emal müəssisələrinin böyük istehsal gücləri vardır. Aparılan iqtisadi təhlillərdən aydın olur ki, emal müəssisələrinin istehsal gücündən tamamilə istifadə olunmamışdır. Nəticədə əsas istehsal fondlarının keyfiyyət

göstəricilərinə mənfi təsir edir və bütövlükdə emal müəssisəsinin iqtisadi səmərəliliyinin azalmasına səbəb olur.

Ölkədə istifadədə olan suvarılan torpaqlardan tam istifadə etməklə mənfəətlilik səviyyəsini yüksəltmək olar. Respublikanın dağlıq və dağətəyi dəmyə, yəni suvarılmayan torpaq sahələri də çoxdur. Bu torpaqlardan istifadənin də faydalılığını artırmaq imkanları müəyyən olunmalıdır. Əkin dövriyyəsində olan torpaqlardan istifadə səmərəliliyini yüksəltmək əsas iqtisadi məsələlərdən biridir. Ölkədə əkin dövriyyəsindən çıxmış olan torpaq sahələrinin meliorasiya və irriqasiya tədbirləri vasitəsi ilə yenidən əkin dövriyyəsinə qaytarılması üçün kapital qoyuluşları edilmişdir. Kənd təsərrüfatına yönəldilən səsli vəsait qoyuluşunun tez bir zamanda ödənilməsi üçün bilavasitə istehsalda mənfəətlilik artırılmalıdır. Sahədə səmərəliliyi təmin etmək üzrə kompleks tədbirlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulur. Respublikada su təsərrüfatının təkmilləşdirilməsi üzrə işlər görülür. Yeni-yeni su anbarlarının tikintisinin texniki iqtisadi əsaslandırılması aparılır və bu iqtisadi investisiya layihələri həyata keçirilir. Azərbaycan respublikasında istifadədə olan və yararsız olan torpaqların meliorasiyası üzrə əsaslı investisiya layihələri maliyyələşdirilir. Bu torpaqların kənd təsərrüfatında istifadəsi üzrə kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Bu məqsədlə istifadədə olan meliorasiya sistemləri tələblər baxımından yeniləşdirilir. İstifadədən çıxmış olan meliorasiya sistemləri isə yenidən qurulur. Respublikanın aralıq rayonlarında torpaqların su təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə yeni suvarma kanalları şəkilir. Respublikada bir çox iqtisadi zonalarda əkin sahələrinin artırılması məqsədilə şoranlığın yuyulması sahəsində tədbirlər davam etdirilir. Torpaqların münbitləşdirilməsi məqsədilə yönəldilən xərclər bitkiçilikdə məhsuldarlığın artırılmasına səbəb olur və bu hesaba da tezliklə çəkilən xərclər ödənilir.

Aqrar sənaye sistemində istehsalçıların texnika ilə təchiz olunması demək olar ki, müasir texnika və avadanlıqların hesabına aparılır. Bunun üçün inkişaf etmiş ölkələrlə traktorların, avadanlıqların, kombaynların, süni suvarma sistemlərinin alınması ilə bağlı müqavilələr bağlanılır. Aqrar sektorda kənd

təsərrüfatı təyinatlı maşınların, avadanlıqların yeniləşdirilməsi sahəsində məqsədyönlü iş aparılır. Mütərəqqi texnika və texnologiyaların kənd təsərrüfatına tətbiqi sahədə yanacaq və enerji xərclərinə və xammal materiallara kifayət qədər qənaət olunacaqdır. Kənd təsərrüfatında istifadə edilən maşın və mexanizmlərin konstruksiya təkmilləşdirilməsi aparılır. Aqrar sektorda texnologiya cəhətdən birtipli aqreqat və traktorlardan istifadə edilir ki, bu da onların detallarının düzəldilməsi üçün ixtisaslaşdırılmış sexlərin formalaşdırılmasını tələb edir. Kənd təsərrüfatı təyinatlı qovşaqların və traktorların, kombaynların, aqreqatların istismar müddətini artırmaq, cari və əsaslı təmirini aparmadan işləməsinə təmin etmək üçün səriştəli və bacarıqlı mexanizatorlar tələb olunur. Texniki peşə məktəblərində kadr ehtiyaclarına əsasən belə mütəxəssislər hazırlanır.

Respublikamızın kənd təsərrüfatının davamlı inkişafını təmin etmək üçün dünyanın inkişaf etmiş ölkələrindən çoxlu sayda yeni istehsal olunmuş texnikalar, əsasən də pambıqyığan və kartofyığan kombaynlar, məhsul çeşidləyən maşınlar alınmışdır. Respublikamızın kənd təsərrüfatı təyinatlı maşınqayırma sənayesi olmadığı səbəbindən bütün texnikaların idxalı tələb olunur. Ot biçən maşınların, kartofçıxardan və kartofəkən maşınların, şəkərçuğunduru yığan kombaynların və digər maşınların ölkəyə gətirilməsinə ehtiyac vardır.

Kənd təsərrüfatının heyvandarlıq sahəsində qaba və qarışıq yem istehsalında istifadə olunan maşınlar da alınmalıdır. Belə maşınlar heyvandarlıq üzrə ixtisaslaşdırılmış fermerlərin istifadəsinə verilir. Kənd təsərrüfatında yeni sahə yaradılan zaman ilk əvvəl onun texniki cəhətdən silahlanması nəzərdə tutulmalıdır. Əməyin fondla silahlanması səviyyəsinin daima artırılması maya dəyərində canlı əmək məsrəflərinin azaldılmasına səbəb olar. İstehsalın texniki cəhətdən təchizat səviyyəsinin mütəmadi olaraq yüksəlməsi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı texnologiyasının müddətini qısaltmağa imkan verir. Bunun nəticəsində isə maddi və maliyyə itkilərini minimumlaşdırmaq imkanı qazanılır. Məsələn bitkiçilikdə tətbiq olunan yeni və mütərəqqi texnika və texnologiya torpağın hər hektarından əldə olunan məhsulların çıxımını

çoxaltmaqla bərabər sahədə qiymət paritetliyinin gözlənilməsinə imkan verəcəkdir.

“Aqro-lizinq” ASC –nin maşın-traktor parkının yeniləşdirilməsi, həmçinin fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi əsas vəsaitlərin alınması xərclərinin ödənilməsi sürətini artırır. Respublikamızın kənd təsərrüfatında iri həcmli maşın və avadanlıqların istifadəsi və daha bahalı texnikanın alınması məqsədəuyğun deyildir. Belə texnikaların alınması onlardan fasiləsiz istifadə edilməsini tələb edir. Kənd təsərrüfatında istehsalın bütün mərhələlərində texnikalardan və texnologiyalardan məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməlidir. Bunun nəticəsində istehsalın səmərəliliyini yüksəltmək imkanı çoxalır. İstifadədə olan texnikaların mühafizəsi tədbirlərini aparmaq və texniki baxışlar üzrə tədbirlərin reallaşdırılması lazımdır.

Kəndli fermer müəssisələrində texnikanın və avadanlıqların saxlanması imkanlarının artırılması üçün traktorların və digər maşınların təmiri vaxtlı-vaxtında aparılmalıdır. Fermer maşın və mexanizmlərə texniki xidməti yüksəltməklə maddi aşınmanı azalda bilər.

III FƏSİL. Aqrar iqtisadiyyatda mənfəətliliyin yüksəldilməsində qiymətlər üzrə paritet nisbətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Aqrar məhsulların qiymətinin dövlət tənzimlənməsi üzrə əsas prioritetin təmin olunması yolları

Azərbaycan respublikasında makro iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri və ən əsası ölkədə iqtisadi inkişafın təmin olunmasından ibarətdir. Bunun üçün bir çox tədbirlər həyata keçirilməlidir. Respublikada sahibkarlığın formalaşması sürətləndirilməlidir. Kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrində sahibkarlıq azad surətdə inkişaf etdirilməlidir. Aqrar sahədə də rəqabət mühiti yaradılmalıdır. Bu sahədə rəqabət mexanizminin yaradılması sahənin inkişafını tezləşdirər.

Kənd təsərrüfatında istehsalçılar arasında formalaşmış olan rəqabət mexanizminin saxlanması ilə əlaqədar qanunçuluqda bir çox müddəalar verilmişdir. Digər sahələrdə olduğu kimi kənd təsərrüfatında da bütün istehsalçılar öz maliyyə potensiallarından və daşınar və daşınmaz əmlaklarından müstəqil surətdə istifadə etmək hüququna malikdirlər. Onlar sahibkarlıq riskinə əsasən azad və sərbəst sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilirlər. Təbii ki, onların sahibkarlıq fəaliyyəti qüvvədə olan qanunlara zidd olmamalıdır. Aqrar sahibkarlıq subyektləri qanunvericilik aktları ilə qadağan olunmamış başqa iqtisadi sahibkarlıq fəaliyyətinin növü ilə də məşğul ola bilirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq xüsusi mülkiyyətə əsaslanır. Ümumiyyətlə sahibkarlıq fəaliyyəti tarixi bir iqtisadi kateqoriyadır. Bu səbəbdən də, həmişə xüsusi mülkiyyət sahibkarlığın iqtisadi əsasıdır. Aqrar sahibkarlıq fəaliyyəti də digər sahələrdə olduğu kimi sahibkara məxsus olan mülkiyyətin reallaşdırılması formasıdır. Aqrar sferada sahibkarlıq mühiti fəaliyyətdə iştirak edən subyektlərin qarşılıqlı asılılığını göstərir. Aqrar təsərrüfatda azad sahibkarlığa aid olan funksional əlaqə üçün müəyyən şərtlər olmalıdır. Respublikanın aqrar sahibkarlıq

fəaliyyətinin yaranması və inkişafı amillərinin kompleksi sahibkarlıq mühitini formalaşdırır. Kənd təsərrüfatında da sahibkarlıq mühiti bir neçə əsas və vacib elementdən ibarətdir. Bu elementlərdən biri də əsas istehsal vasitələri ilə təchiz olunmadır. Əsas istehsal fondlarının yenilik səviyyəsi nə qədər çox olarsa və mütərəqqi texnologiyalar olarsa aqrar istehsal da o qədər rəqabət qabiliyyətli olar.

Aqrar sahədə qiymət paritetliyini tənzimləyən normativ aktlar qəbul edilmişdir. Belə qanunlardan biri də “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” AR-nın Qanunudur. Qanunda kənd təsərrüfatında sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə cəhətdən dövlət yardımlarının başlıca istiqamətləri öz əksini tapmışdır.

Kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi qiymət paritetliyinin gözlənilməsinə səbəb olur. Bu kimi iqtisadi siyasət kənd təsərrüfatında inkişafın infrastrukturunu təşkil edir. Hal-hazırda kənd təsərrüfatında kiçik sahibkarlığa maliyyə yardımlarının formalaşdırılması və bu proqramların reallaşdırılması aparılır. Aqrar sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə, texniki resursları tam təchiz olunmaları üçün biznes şəraitin formalaşdırılmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarına maliyyə yardımları üzrə məqsədli proqramların həyata keçirilməsi çərçivəsində onlara aşağı faiz dərəcələri üzrə kreditlər verilir. Aqrar məhsul istehsalçılarına ayrılan subsidiyalar onların məhsullarının qiymətini aşağı salmağa imkan verir. Bu da qiymət paritetliyinin gözlənilməsinə şərait yaradır. Kənd təsərrüfatında istehsalçılara verilən kompensasiyalar onların maliyyə imkanlarını artırır. Aqrar sahədə lizinqin təşkili də əsas məsələlərdən biridir.

Kənd təsərrüfatında istehsalçı sahibkarlıq subyektlərinə dövlət yardımı kənd təsərrüfatı regionları üzrə edilir. Aqrar sahədə güzəştli kredit verilməsi sistemi ilbəl təkmilləşdirilir. Vergi qanunvericiliyinə görə kənd təsərrüfatında məhsul istehsalçıları torpaq vergisindən başqa bütün vergi dərəcələrinin ödənişindən azaddırlar. Belə mütərəqqi vergi sisteminin tətbiqi aqrar sferada təsərrüfat subyektlərinin yeni texnika, xammal və mineral gübrələrlə təchizatını yaxşılaşdırmağa imkan verir. Azərbaycan respublikasının dövlət büdcəsindən

kənd təsərrüfatına maliyyə vəsaitlərinin, yəni subsidiya və dotasiyaların verilməsi qaydası da müəyyən olunmuşdur.

Həmçinin Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən də kənd təsərrüfatında sahibkarlığın davamlı və dayanıqlı inkişafına dövlət qayğısı məqsədilə ölkə prezidentinin bir çox fərmanları vardır. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun əsasnaməsi 27 avqust 2002-ci il tarixdə respublika prezidentinin müvafiq fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Ölkədə sahibkarlığın inkişafı onlara maliyyə yardımının edilməsi mexanizmi ilə sürətləndirilir. Respublikamızın aqrar sənaye sistemində regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının tələbləri əsasında həyata keçirilir. Gələcəkdə kənd təsərrüfatının davamlı inkişafını təmin etmək baxımından 2017-ci ildə 150000 hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinin suvarılması həyata keçiriləcəkdir. Bu məqsədlə müvafiq investisiya layihələri işlənib hazırlanmışdır və həmin layihələrin reallaşdırılması üçün maliyyələşdirmə mənbələri müəyyən olunmuşdur. Bütövlükdə respublikamızın iqtisadiyyatı, o cümlədən istehsal olunacaq aqrar məhsulların həcmi çoxaldılmalıdır. Burada məqsəd respublika əhalisinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təminatını maksimum səviyyədə yerli istehsal hesabına həyata keçirməkdən ibarətdir. Aqrar ərzaq məhsullarının idxal həcmi azaltmaqla bərabər kənd təsərrüfatının ixrac yönümlü sahələrini də formalaşdırılması zərurəti vardır. Bu sahələrdə məhsuldarlığını yüksəldilməsi üçün İEO-lərdən ən müasir və mütərəqqi texnologiyalar və texnikalar idxal olunmalıdır və onlar istehsalda öz tətbiqini tapmalıdır. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin düzgün uçotu sistemi formalaşdırılmalıdır. Torpaqların katastrı haqqında informasiyaları sistemləşdirilməlidir. Bu onlardan səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Bu sahədə İEO-lərin təcrübəsindən istifadə edərək ayrı-ayrı iqtisadi zonaların ixtisaslaşma səviyyəsini müəyyən etmək olar. Respublikamızın regionlarında təbii iqlim şəraitinə uyğun olaraq yetişdiriləcək bitkilər müəyyən olunmalıdır. Hər bir regiona subyektiv yanaşma olmalıdır və yerli istehsalçıların maliyyə imkanları müəyyən olunmalıdır. Yerli istehsalçıların subsidiyalaşdırılması məsələləri də dəqiqləşdirilməlidir. Hal-hazırda ilbəl kənd

təsərrüfatı məhsul istehsallarının subsidiyalaşdırılması prosesi təkmilləşdirilir və bununla da respublikamızda rayonlaşdırılması siyasəti həyata keçirilir. 2017-ci ildə aqrar siyasətə uyğun olaraq prioritet qiymət nisbətlərinin gözlənilməsi məqsədi ilə pivot suvarına sistemləri zavodu işə salınacaqdır. Bununla bərabər pestisit zavodunda işə salınacaqdır. İlbəil regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının reallaşdırılması baxımından yeni-yeni zavodlar tikilib istifadəyə veriləcəkdir. Belə zavodlardan biri də 2018-ci ildə istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulan azot gübrəsi zavodudur. Bu zavodda istehsal olunan məhsullar həm daxili tələbatı ödəməklə bərabər, azot gübrəsinin artıq qalan hissəsi ixrac olunaraq valyuta mədaxillərini təmin edəcəkdir. Hal-hazırda 2017-ci ildə taxılçılıqda 1000000 hektar torpaq sahəsi ayrılmışdır. Əsas məqsəd respublika əhalisinin bu məhsula olan tələbinin ödənilməsidir. Lakin bu sahədə hələ də problemlər vardır. Hər il qidalılıq buğdaya olan tələbi ödəmək üçün dövlət büdcəsindən 300 milyon manatadək maliyyə vəsaiti ayrılır. Bir çox ölkələrdə torpaqlardan səmərəli istifadəni müəyyən etmək üçün torpaqların münbitliyinin qiymətləndirmək məqsədi ilə kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın dəqiq təhlilini aparmaq məqsədi ilə elektron nəzarət və peyk nəzarəti həyata keçirilir. Respublikamızda da bu imkanlar vardır. Respublikamızın orbitdə olan peykindən kənd təsərrüfatında iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasında istifadə etmək olar. Digər fəsilərdə qeyd edildiyi kimi respublikamıza gəlir gətirəcək sahələrdən biri də aqrar sferadır. Bu sahədə ixrac potensialı yüksəkdir. İxracın artırılması üçün institusional tədbirlər görülməkdədir. İxracı göndərilən kənd təsərrüfatı məhsulları "Azexport" portalı ilə reallaşdırılır. Artıq Azərbaycan brendi məşhurlaşmaqdadır. İxracı göndərilən kənd təsərrüfatı məhsulları, o cümlədən tərəvəzçilik məhsulları pomidor, xiyar "Made in Azerbaijan" brendi ilə satılır. Kənd əhalisinin əmək məhsuldarlığını artırmaq məqsədi ilə sosial problemlər aradan qaldırılır. Kənd əhalisinin içməli su ilə təchizatının artırılması məqsədi ilə investisiya layihələri reallaşdırılır. Aqrar sektorda sahibkarlığın inkişafını təmin etmək baxımından sahəyə güzəştli kreditlərin verilməsi dayanmadan artırılır. 2017-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin sədirliyi ilə 10 aprel tarixində keçirilən Nazirlər

Kabinetinin 2017-ci ilin I rübündə iqtisadiyyatın inkişafının nəticələrinə həsr olunmuş iclasda prezidentin yekun nitqində qeyd olunmuşdur ki, bu il kəndtəsərrüfatına 150 mln manat kreditlər ayrılacaqdır. Bu kreditlər güzəştli kreditlər olmaqla sahədə inkişafı sürətlənəcəkdir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq məqsədilə müəssisələrinin iriləşdirmə prosesi aparılır, artıq respublikada 32 iri fermer təsərrüfatı formalaşdırılmışdır. Bunların istifadəsində olan ümumi əkin sahəsi 44min hektara bərabərdir. Belə iri müəssisələrin maliyyə dayanaqlılığında yüksək olur və onlar asanlıqla istehsalın texniki təchizatını yaxşılaşdırır bilirdiki vaxtda Respublikamızın 24 rayonunda 142 hektarda 33 Aqropark formalaşdırılmışdır. Bu məqsəd üçün 1milyard manat pul vəsaiti xərclənmişdir. Belə Aqroparklar və iri fermer təsərrüfatları müasir texnologiyalarla təchiz olunduqlarına görə onların ixrac potensialı da yüksək olur.

3.2. Qiymətlərin paritet nisbətlərinin optimallaşması üzrə ehtiyat resursların aqrar iqtisadiyyata tətbiqi

Lizinq mənfəət əldə etmək məqsədilə avadanlığa və ya əmlaka sahib olmaq vacib deyildir. Bu əmlakdan istifadə etməklə gəlir əldə etmək hüququna malik olmaq bəs edir.

Lizinqin müqavilə hüququ bu əşyaların borc müqaviləsidir, ikinci halda bu servitut hüququdur, daha dəqiq desək, servitutun növlərindən biri kimi uzufrukt, şəxsi servitutdur. Aqrar – sənaye müəssisələrinin kreditləşməsində kredit risklərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi bu sahədə sahibkarların kreditlərə olan tələbatının ödənilməsində əsas rola malikdir. İqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq kənd təsərrüfatında kredit risklərinin idarə edilməsi bir çox amillərdən asılıdır. Bu sahədə riskin idarə olunması sığorta sisteminin inkişafından daha çox asılıdır. Kənd təsərrüfatında kredit qoyuluşunda yaranacaq risklərdən biri təbii iqlim kimi hadisələrlə bağlıdır. Sahənin sığortalanması kredit qoyuluşunda yarana biləcək risklərin səmərəli idarə edilməsinə imkan verir. Sığortanın yerinə yetirdiyi əsas funksiya kimi risk funksiyası çıxış edir. Belə

ki, kənd təsərrüfatında təbii və digər hadisələr nəticəsində zərər həmişə meydana çıxa bilər. Sığortanın qarşısında qoyulan məqsədlərə uyğun olaraq sığortaçı təşkilat zərərçəkmiş təsərrüfat subyektlərinə pul yardımını göstərməlidir. Bu çərçivədə fəaliyyət göstərən sığorta riski funksiyası yenidən bölgü münasibətlərini həyata keçirir. Dəyərin pul formasında yenidən bölgüsü, təsadüfi sığorta hadisələrinin baş verməsilə əlaqədar olaraq sığorta iştirakçıları arasında aparılır. Yenidən bölgü münasibətləri sığortanın mahiyyətini əks etdirməklə yanaşı, sığortanın risk funksiyasının həyata keçirilməsində başlıca rol oynayır. Lizinqin iki vacib xüsusiyyəti vardır. Bu xüsusiyyət kənd təsərrüfatında qiymət paritet nisbətlərinə təsir edir.

Birincisi, lizinq müqaviləsinə əsasən avadanlığın lizinq müqaviləsinin başa çatması ilə istifadəçiyə satışın mümkünlüyüdür.

İkincisi, lizinq iştirakçıların öz aralarında məsuliyyətlərin qarşılıqlı razılaşma əsasında bölüşdürülməsi. Bu qeyd olunan elementlər sıxı bağlıdır. Lizinq münasibətlərində əsas yeri avadanlığın müxtəlif növləri və əmlakların müxtəlif növlərinin müvəqqəti istifadəsi əsasında münasibətlər formalaşır. Lizinq münasibətlərinin digər elementi texnologiyaların və avadanlıqların lizinq predmeti kimi müvəqqəti istifadəsinə görə yaranan iqtisadi münasibətdir: option zamanı alqı-satqı ilə yekunlaşa bilər.

Qeyd edək ki, lizinq müqaviləsinə görə avadanlıq müvəqqəti istifadəyə verilir. Müqavilə əsasında tərəflərin münasibətləri formalaşır. Bazar iqtisadiyyatı maddi - texniki bazanın mütərəqqi nailiyyətlər əsasında yeniləşdirilməsini tələb edir. Kənd təsərrüfatına yeni əsas vəsaitlərin tətbiqini zəruri edir. Ölkələr üçün belə ənənəvi istiqamətlərdən biri də lizinqdir. Lizinq münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi kənd təsərrüfatında qiymət və paritet münasibətlərin inkişafına şərait yaradan əsas amillərdir.

Lizinq-texnikaların və avadanlıqların, o cümlədən də digər əmlak növlərinin əldə olunması formasıdır. Qeyd olunduğu kimi lizinq müqaviləsi əsasında lizinq rəsmiləşdirilir. Lizinq münasibətləri həm fiziki və həm də hüququ şəxslərə şamil edilə bilər. Lizinq investisiya fəaliyyətinin bir növüdür.

İqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi kənd təsərrüfatında da lizinq münasibətinin üç əsas növü fərqləndirilir: texnikanın və texnologiyaların uzun müddətli müqavilə əsasında icarəyə verilməsini nəzərdə tutan maliyyə lizinqi. Bu zaman istifadə dövründə texnika və texnologiyaların dəyərinin hamısının tamamilə ödənilməsi müqavilədə öz əksini tapır.

Digər lizinq növü operativ lizinqdir. Bu zaman lizinqverən müəyyən müddət ərzində və dəqiq şərtlərlə müvəqqəti avadanlıqları istifadəyə verir.

Kənd təsərrüfatında tətbiq edilən bir lizinq növü də qaytarılan lizinqdir. Daşınmaz əmlakın və avadanlıqların sahibi gələcəkdə lizinqverənə ilk əvvəl satır. Daha sonra isə onun özü bu keçmiş əmlakını lizinqverəndən geri lizinqə alır. Bu lizinq əməliyyatı kənd təsərrüfatı müəssisəsinə əmlakından əldə etdiyi kapitalı azad edir. O bu sərbəst kapitalını istehsalda istifadəsinə imkan verir.

Kənd təsərrüfatında lizinq münasibətləri əsas vasitələrinə xüsusi mülkiyyəti formalaşdırır. Eyni zamanda əsas vəsaitlərdən istifadəni təmin edir. Aqrar müəssisələr lizinq yolu ilə istifadəyə götürdükləri əsas vəsaitləri almaq imkanları vardır. Qeyd olunduğu kimi, lizinq həm əsas fondların yenilənməsi alətidir.

Aqrar sahədə lizinq əsas vəsaitlərin həm icarə, həm də əldə olunmasını təmin edir. Kənd təsərrüfatına lizinq üçün dövlət tərəfindən güzəştlər verilir. Respublikamızda lizinq ödəmələrinin çevik sistemi formalaşmışdır. Kənd təsərrüfatı istehsalçılarına dövlət hesabına bir sıra üstünlüklər verilmişdir.

Kənd təsərrüfatında lizinq ödəmələri birbaşa maya dəyərinə daxil edilir. Lizinq ödəmələri vergitutulan mənfəəti nisbətən azaldır.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri lizinqdən müqavilələri zamanı əlavə dəyər vergisinin ödənişindən azaddırlar.

Lizinq icarənin növü olmasına əsaslanır. Lizinq həm də müqavilə münasibətləri kimi qiymətləndirilir. Mülki Məcəllədə lizinqverənin üzərinə lizinq obyektini əldə etməklə yanaşı, onu hazırlamaq vəzifəsi də qoyulmuşdur. Aqrar-sənaye müəssisələrində investisiya qoyuluşlarının artması aqrar sahədə bu vəsaitlərin istifadə səmərəliliyini da artırmışdır. Lakin yenə də sahibkarlığın aqrar təsərrüfat vahidlərinin fəaliyyətlərinin genişləndirilməsində onların öz maliyyə

durumları kifayət qədər deyildir. Aqrar sənaye müəssisələrinin kreditləşdirilməsində yarana biləcək hər hansı bir risk problemi kredit təşkilatlarının aqrar sahibkarlığa münasibətdə fəallığını zəiflədir.

Aqrar sahibkarlığın kredit təminatında perspektivli istiqamətlərin seçilməsi xüsusiyyətləri müxtəli səviyyələrdə fərqli ola bilər. Bu baxımdan aqrar sahibkarın maliyyə imkanlarının aşağı olması amili kreditləşmənin seçilməsində əsas kimi nəzərə alınmalıdır. Aqrar sənaye kompleksinin inkişafını təmin etmək üçün lizinq kreditləşməsi daha müstəqildir. Lizinq obyektini ödəniş qabiliyyətsizliyindən etibarlı qaydada sığorta edir. Lizinq şirkəti istənilən zaman öhdəliyinin ödənilməsi üçün əmlakı geri almaq imkanına malik olur. Bu amildə özlüyündə aqrar sahədə sahibkarların kreditin lizinq formasından istifadəsi üzrə imkanlarını genişləndirir və onu aktualaşdırır.

Aqrar-sənaye müəssisələrində kreditləşmənin perspektivli forması kimi lizinq əməliyyatları zamanı lizinq əməliyyatları zaman lizinq alan şirkətin nüfuzu, maliyyə vəziyyəti, yerləşdiyi ölkənin iqtisadi və siyasi vəziyyəti qiymətləndirildiyinə görə dövlətin lizinq şirkəti qarşısında zəmanətçi rolunu öz üzərinə götürməsi iqtisadi fəallığı, real iqtisadiyyata kapital axımının güclənməsini dəstəkləməsi baxımından həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Lizinq icarəçiyə böyük məbləğdə kapital sərf etmədən müasir texnikadan istifadə etməyə və icarə haqqında tədricən həmin avadanlıqların istifadəsindən əldə edilən mənfəət hesabına ödəməyə imkan verir. Lakin lizinq əməliyyatları zamanı avadanlığın itkisi, xarab olması ilə əlaqədar risklər lizinq şirkətinin üzərinə düşür.

Lizinq krediti daha uzun müddətə verilir. Bütün bunların nəticəsidir ki, kənd təsərrüfatı üzrə inkişaf etmiş lizinq bazarı kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatının istehsal bölməsini möhkəmləndirir. Strateji sahələrin inkişafı üçün əlverişli şəraiti formalaşdırır. Aqrar sənaye müəssisələrinin yüksək texnologiyalara olan tələbini ödəmək üçün aqrolizinq dövlətin büdcədən ayırdığı vəsait hesabına və beynəlxalq lizinq şirkətləri üçün subicarə funksiyasını həyata keçirməklə fəaliyyətini genişləndirmək imkanı qazanır.

Aqrolizing fondu büdcə, kredit, investisiya və sahə ilə məşğul olan müəssisələrin, o cümlədən, istehsal, emal, satış və xidmət obyektlərinin vəsaitləri hesabına formalaşır. Lizing şirkəti lizing alan aqrar sahibkarlar qarşısında bir sıra öhdəliklər götürür. Müvafiq texniki avadanlığın saxlanması, təmiri, sığortalanması, texniki avadanlığın işləməsi üçün zəruri xammalın göndərilməsi, ixtisaslı kadrlarla təminat və s. bu öhdəliklərə aiddir. Bu öhdəliklərə, həmçinin inzibati-iqtisadi məsələlərin həlli və informasiya-məsləhət xidmətlərinin göstərilməsini də aid etmək olar.

Aqrolizing xidmətinin genişləndirilməsi, onun üstünlükləri sahədə mühüm innovasiya xarakterli nailiyyətlər əldə etmək imkanı yaradır. Bu imkanlar istehsal, xidmət və daşınmada daha çoxdur. Büdcədən maliyyə yardımı, kredit-vergi və gömrük güzəştləri hesabına və xaricdə istehlakçıların tələbini yüksək səviyyədə ödəyə bilirlər.

Respublika ərazisinin təbii-iqtisadi şəraitinin müxtəlifliyi əhali tələbatını kifayət qədər iqtisadiyyatı təmin edən kənd təsərrüfatı bitkiləri yetişdirməyə, heyvandarlıqla məşğul olmağa imkan yaradır. Buna görə də aqrar sənaye sistemində istehsal və emalı kreditləşdirməyə də differensial yanaşma tələb edir. İndiki dövrdə sahibkarlığın geniş inkişafı onların kreditə tələbatına xüsusi diqqət yetirməyi əsas məsələ kimi qarşıya qoyur. Sahibkarların fəaliyyətinə onların təsərrüfat strukturu, maddi-texniki təminatı, o cümlədən, gübrə, toxum, yem, istehsal və inzibati binalar, göstərilən xidmətlər, emal və istehsal, infrastruktur və kredit təminatı təsir göstərir.

Aqrar-sənaye müəssisələrində istehsalın, emalın kreditə tələbatının ödənilməsinin müxtəlif mənbələrinin araşdırılması üçün qiymət paritet münasibətlər təkmilləşdirilməlidir. Sahədə qiymət əmələ gəlmə üzrə riskləri qiymətləndirilməlidir. Aqrar-sənaye müəssisələrin də qısa müddətli kreditə olan tələbatının bir hissəsi kommersiya bankları tərəfindən aparılır. Kommersiya banklarının aqrar sahəyə marağı son dövrdə kifayət qədər artmışdır. Belə vəziyyəti şərtləndirən amillərə girov mexanizminin bazar münasibətlərinin

formalaşması tempinə və istehsala uyğunlaşdırılmasındakı ləngimələr qeyd olunmalıdır.

Bank kreditlərinin strukturunda uzunmüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi 2015-2016-cı ildən sonra artırılmışdır. Aqrar-sənaye müəssisələrinin maliyyə təminatının yaxşılaşmasında digər kredit mənbələrinin aqrar sahədə fəallığı bir qədər yüksəlmişdir. Respublikamızın kənd təsərrüfatında istifadə olunan texnikanın əksəriyyətinin həm mənəvi və həm də fiziki cəhətdən köhnəlməsi vardır. Hətta çoxunun istismar müddətini başa vurması və sair amillər onları istehsaldan uzaqlaşdırır. Sahibkarların bu baxımdan kənd təsərrüfatı təyinatlı maşın və mexanizmlərə tələbatı xeyli artmışdır.

3.3. Aqrar infrastrukturların təkmilləşdirilməsi və onun kənd təsərrüfatı qiymətlərin prioritetliyinin təmin olunmasında əhəmiyyəti

Aqrar sahədə istehsal və emaledici müəssisələrin özlərinin istehsal - satış fəaliyyətinin qiymətkoyma prinsipləri əsasında təşkili idarəetmənin təşkilati quruluşunun, işinin, xarakterinin dəyişməsilə müşahidə olunmalıdır. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatında qiymət və paritet münasibətlərin təşkili və tətbiqi, təsərrüfat qurumlarının istehsal və kommersiya fəaliyyətinin səmərəli idarə edilməsini və bazar münasibətlərinin reallaşdırılmasını təmin etməlidir. Aqrar – sənaye müəssisələrinin istehsal etdikləri məhsulun rəqabətə davamlılığını təmin etmək və dünya bazarına çıxmaq üçün bütün növ kapital və əsas vəsait qoyuluşlarını yeni texnika və texnologiyaların inkişafına yönəltmək ondan istifadəni ön plana çəkmək lazımdır.

Aqrar sahə mürəkkəb tərkib və quruluşa malik olan özünəməxsus maliyyələşmə mexanizminin olmasını tələb edən sahədir, təsərrüfatlar, müəssisələr və təsərrüfatlararası istehsal və iqtisadi əlaqələrinin və kooperasiyaların formalaşaraq inkişaf etdirilməsi obyektiv və qanunauyğun zərurətə çevirən bir sistemdir. Bu sistem daxilində hər biri tam sərbəst hüquqi statusa malik olan çoxsaylı və ayrı-ayrı sistemli təsərrüfat və müəssisələrin müxtəlif formaları, fəaliyyət göstərir. Özəl mülkiyyət formaları və çoxukladlı

təsərrüfat subyektləri, onların arasında daimi olaraq yüksək gəlir əldə olunması üçün rəqabət şəraitində vahid maliyyələşmə mexanizmini tələb edir. Aqrar sahənin təşkilində istehsal vasitələri istehsal edən sahə kənd təsərrüfatı, emaledici və yeyinti sənaye sahəsi, xidmət sahələri, əmtəə məhsullarının satışı sahələri daxil olub onların hər birinin ayrı ayrılıqda özünəməxsus istehsal texnologiyaları və istehsalın təşkili xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu səbəbdən də aqrar sahənin səmərəli iş fəaliyyətinin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin müəyyən olunması üçün kompleks maliyyələşmə sistemindən istifadə olunması tələb olunur. Aqrar sahə respublikanın inkişaf mərhələsində tələbə uyğun formalaşmalıdır. Onun tərkibinə daxil olan hər bir sahənin özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərin tam halda vahid texnologiyalar əsasında formalaşmalıdır. Elmi-texniki tərəqqinin, yüksək inkişaf etmiş texnologiyaların tətbiqi, idarəetmə və təşkil işlərinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə həmin fərqlərin aradan qaldırılaraq təsərrüfat subyektlərinin təşkilatı formalarına uyğun maliyyə münasibətləri təmin edilsin. Vahid kreditləşmə mexanizminin yaradılması öz növbəsində maliyyə münasibətləri (bank-maliyyə, vergi, qiymət, sığorta, kredit, subsidiya, investisiya, innovasiya və texniki siyasət və s.) sahəsində vahid idarəetmə mexanizminin yaradılmasını təmin edir. Bazar iqtisadiyyatı formalaşdıqca yeni, daha səmərəli və daha optimal və elmi-texniki nəaliyyətlərin və mütərəqqi texnologiyaların tətbiqinə tam münbit şərait yaradan təsərrüfat subyektlərinin yaradılması öz növbəsində aqrar sahənin sənaye əsasında inkişafına imkan yaradacaqdır. Belə bir vəziyyət öz növbəsində eyni xassəli texnoloji proseslərin birləşdirilərək vahid hala gətirilməsinə, əlavə işlərin azaldılmasına, iqtisadi səmərəliliyin müəyyən edilməsi üçün göstəricilər sisteminin azaldılmasına imkan yaradacaqdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, bazar iqtisadiyyatının hazır ki, inkişaf mərhələsində aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin iş fəaliyyətlərinin iqtisadi səmərəliliyinin müəyyən olunması üçün elə göstəricilər sistemindən istifadə olunmalıdır ki, bu göstəricilər sistemi təsərrüfat və müəssisələrin istehsal imkanlarını xarakterizə etməklə, onların inkişafını, istehsal-maliyyə, maliyyə

resurslarından istifadə olunma səviyyəsinin, təsərrüfat və müəssisə subyektlərində həm istehsal və həm də maliyyə resurslarından istifadəni tam xarakterizə edə bilsin.

Ümumiyyətlə, müəssisə və təsərrüfatların hamısının məqsədi öz maliyyə ehtiyatlarının artırılmasına hər vasitə ilə nail olmaqdan ibarətdir. Çünki təsərrüfat subyektlərinin bütün iqtisadi fəaliyyəti ehtiyatlarla bağlıdır. Təsərrüfat və müəssisə subyektlərinin pul ehtiyatlarının çox olması onların fəaliyyətlərinin maliyyələşmə mənbələrinin güclüliyü deməkdir. Qeyd etdiyimiz kimi sahibkarlıqda biznesin qorunması və sabit fəaliyyət göstərməsi üçün şəxsi vəsaitlər, kreditlər, dövlət yardımı və s. kimi mənbələr daxili və səmərəli ola bilməz.

Müəssisə və təsərrüfat subyektlərinin maliyyə ehtiyatları onların ixtiyarında olan və maliyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, təkrar istehsalın genişləndirilməsi və işçilərin iqtisadi stimullaşdırılması ilə bağlı olaraq xərclərin azaldılmasına nail olunması pul gəlirləri və daxilolmaların artırılmasıdır. Maliyyə ehtiyatlarının artırılması şəxsi vəsaitlər, maliyyə bazarında ehtiyatların səfərbərliyə alınması və yenidən bölgü qaydasında bank-maliyyə sisteminin pul vəsaitlərinin daxil olmasının həyata keçirilməsi yolu ilə nail oluna bilər.

Fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinə maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbəyi kimi satılmış məhsulun (göstərilən xidmətin) dəyəri, bölgü prosesində pul gəlirləri və yığım forması olan gəlirin müxtəlif hissələri çıxış edir.

Təsərrüfat subyektlərində maliyyə ehtiyatları mənfəət və amortizasiya ayırmaları hesabına formalaşdırılır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə ehtiyatlarının toplanması işi ancaq təsərrüfat və müəssisə subyektlərinin özlərinin öhtəliyinə düşür. Adətən hər bir kənar kömək və dövlət ayırmaları olmur. Təsərrüfat subyektləri öz istehsal – satış fəaliyyətlərini genişləndirməklə və bu fəaliyyətin səmərəliliyini artırmaqla həmin vəzifəni yerinə yetirirlər. Bazar münasibətləri istiqamətində başlıca olaraq bizneslə maliyyə ehtiyatlarının toplanması biznesin səmərəli təşkilinin əsasıdır.

İqtisadi səmərəliliyi müəyyən etmək üçün—məhsulların maya dəyəri, rentabellik səviyyəsi, cari qiymətlə ümumi məhsulun dəyəri, ümumi gəlir, hər hektar k/t yararlı torpaq sahəsinə və hər hektar əkin sahəsinə, hər nəfər orta illik işçiyə 1 manatlıq əsas istehal fondları və cari istehsal vasitələrinin hər bir manatı hesab ilə ümumi məhsulun dəyəri, ümumi gəlir və mənfəət. Bunlardan əlavə əhalinin alıcılıq qabiliyyəti, təsərrüfat subyektlərinin kredit borcları, onların maliyyə möhkəmliyi göstəriciləri də iqtisadi səmərəliliyin əsas göstəriciləri hesab olunur.

Dövlət tərəfindən aqrar sektorda aparılan kreditləşmə və sahəyə himayədarlıq siyasəti bu sahədə fermer təsərrüfatları və dövlət orqanları arasında qarşılıqlı maraq yaradan iqtisadi əlaqələr sistemi yaratmışdır. Fermerlərə çevik iqtisadi təsərrüfatçılıq yolu ilə nəzərə çarpacaq dərəcədə aqrar sektorunun inkişaf etdirilməsinə şərait yaratmışdır.

Xüsusən, aqrar sahədəki istehsalın səmərəli inkişafının başlıca şərtlərindən biri - bazarın, istehlakçının tələbatına istiqamətlənməsidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində qiymət və paritet münasibətlərin mahiyyəti müəyyən edilərkən ona iqtisadi proses, təsərrüfat funksiyası və müasir biznesin konsepsiyası kimi yanaşmaq olar.

Aqrar sahədə qiymət paritetliyi sistemi bütün təsərrüfat qurumlarını əhatə etməlidir. Tədqiqatlar göstərir ki, burada fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərində qiymətin xüsusiyyətinin öyrənilməsi bazar iştirakçılarının və məhsul növünün çeşidliyi, həmçinin təsərrüfatların təşkilati formasının müxtəlifliyi ilə xarakterizə olunan aqrar istehsalın özünəməxsusluğu ilə əlaqədardır. Onun xüsusiyyətləri, aqrar sahənin, onun iqtisadiyyatını təşkil edən xüsusiyyətlərlə müəyyən edilir. İstehsal fəaliyyətinin layihələndirilməsi, onun yaranması və təşkili zamanı aqromarketingin xüsusiyyətləri nəzərə alınır və müəssisənin imkanlarını nəzərə almaqla istehlakçıların tələbinə uyğunlaşan, həssas və hiss edilən sistem yaradılır.

Aqromarketingin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi kənd təsərrüfatı məhsullarının keyfiyyətinə, qiymətinə və satışı xərclərinə təsirin nəzərə alınmasına,

həmçinin marketingdən istifadənin faydalılığını qiymətləndirməyə imkan verir. Azərbaycanda aparılan ciddi sosial-iqtisadi islahatlar ölkəmizi hərtərəfli inkişaf etdirməyə imkan yaradır. Respublikada 2016-cı ildə çox düzgün və vaxtında atılmış addımlarla iqtisadi maraqlarımızı qoruya bildik, insanların rifah halının pisləşməsinə yol vermədik. 2016-cı ildə Azərbaycanda kənd əhalisinin sosial vəziyyəti yaxşılaşmışdır. Dövlət proqramı üzrə nəzərdə tutulmuş əsas infrastruktur investisiya layihələri, kənd yerlərində sosial problemlərin aradan qaldırılması üzrə proqramlar icra edilmişdir.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin bütün çıxışlarında insanların rifahının yaxşılaşdırılması daim ön planda olmuşdur. Şübhəsiz ki, bu da aqrar sahənin inkişafı, onun rəqabətə davamlılığı, daxili bazarın qorunması, ekoloji təmiz məhsullar hesabına ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istehsal ilə emal arasında səmərəli üzvi əlaqənin təmin edilməsindən daha çox asılıdır. Qarşıya qoyulan bu kimi vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsində qiymət amilinin həlledici rola malik olduğunu da əsaslandırmağa şübhəsiz ki, heç bir ehtiyac yoxdur.

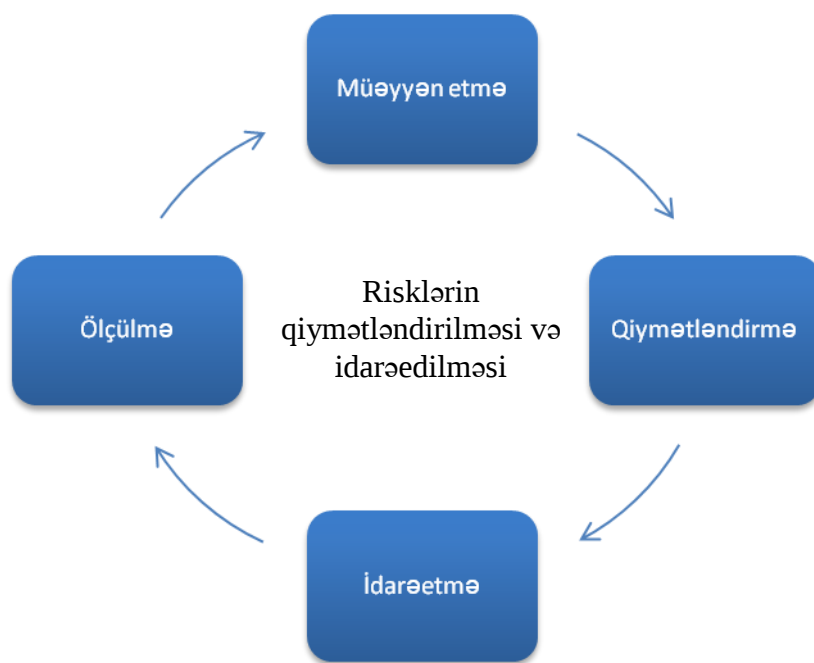
Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına getdikcə daha çox inteqrasiyası, aqrar bazardakı beynəlxalq yanaşmaların mövcudluğu bu amilin daha ətraflı öyrənilməsi zərurətini daha da artırır. Ümumilikdə isə risk nəticəsində yaranan itkilərin azaldılması üçün risklərin effektiv idarə olunmasını təmin etmək zəruridir. Risklərin daim və istənilən şəraitdə mövcud olduğunu nəzərə alaraq, onların arasıkəsilməz proses olaraq idarə olunması idarəetmənin səmərəliliyini artırır.

Kənd təsərrüfatında riskin azaldılması metodları əsasında aşağıdakılar əsas yer tutur:

1. Kənd təsərrüfatında sistemsiz risklər və onların seçilməsi

Sistemsiz risk müəssisənin özündən asılı olmaqla təhlil aparılmaqla onlardan ən yaxşısı seçilir. Bura, ilk növbədə, müəssisənin gücünün nəticələrinin bir-biri ilə əlaqəsi olmayan fəaliyyət istiqamətləri arasında bölüşdürülməsi aiddir. Sistemsiz riskin seçilməsi müəssisənin fəaliyyətinin genişlənməsini, əlavə əmtəə

və ya xidmət növünə yiyələnməyi nəzərdə tutur. Bu halda müəssisə üzrə risk azalmış olur. Başqa sözlə, elə riskin baş verməsinə imkan yaratmaq lazımdır ki, onunla mübarizə aparmaq mümkün olsun.

Şəkil 3.1.Kənd təsərrüfatında risklərin idarə olunması üzrə sistem.

2. Kənd təsərrüfatında systemsiz risklər və onların seçilməsi

Sistemsiz risk müəssisənin özündən asılı olmaqla təhlil aparılmaqla a onlardan ən yaxşısı seçilir. Bura, ilk növbədə, müəssisənin gücünün nəticələrinin bir-biri ilə əlaqəsi olmayan fəaliyyət istiqamətləri arasında bölüşdürülməsi aiddir. Sistemsiz riskin seçilməsi müəssisənin fəaliyyətinin genişlənməsini, əlavə əmtəə və ya xidmət növünə yiyələnməyi nəzərdə tutur. Bu halda müəssisə üzrə risk azalmış olur. Başqa sözlə, elə riskin baş verməsinə imkan yaratmaq lazımdır ki, onunla mübarizə aparmaq mümkün olsun.

3. Kənd təsərrüfatında riskli layihələrin iştirakçıları arasında bölüşdürməsi.

Riski elə iştirakçıya ötürmək lazımdır ki, o, riskin öhdəsindən gələ bilsin. Çünki bütün iştirakçılar vahid komandadır və gəlir qeyrisinə yox, ancaq onlara məxsusdur. Bu iş bütün iştirakçıların tam razılığı ilə layihənin planı və müqavilə

sənədlərində təsdiqlənir. Adətən satıcı ilə alıcı, ya da sifarişçi ilə icraçı iştirakçılar olur. Belə bir halda tərəflərin maraqları müxtəlif olduğundan vəziyyəti modelləşdirmək üçün məlum oyun nəzəriyyəsindən istifadə edilir.

4. Sığortalanmaq və sığortalamaq.

Birinci halda müəssisə sığorta firmasına (şirkətinə) müraciət edir, sığorta pulu ödəyir. İkinci halda isə öz-özünü sığortalayır. Lakin respublikamızda xarici firmalarda olduğu kimi, layihənin tam sığortalanması qeyri-mümkündür. Layihəni həyata keçirməyə çətinliklə vəsait tapan sahibkar onu sığortalamaqda çox çətinlik çəkir. Bu həm də adlı-sanlı sığorta firmalarının (şirkətlərin) olmaması səbəbindəndir. Şübhəsiz ki, tədqiq olunan problem üzrə xarici müəlliflər tərəfindən işlənərək oxuculara təqdim edilən saysız-hesabsız əsərlər mövcuddur və sizin müzakirənizə təqdim olunan tədqiqat işində də onlardan istifadə edilməyə cəhd göstərilmişdir.

NƏTİCƏ

“Kənd təsərrüfatında qiymət və paritet münasibətlərin formalaşması problemləri” mövzusunda dissertasiya tədqiqat işinin yazılması prosesində kənd təsərrüfatı sahəsinə və emal sahəsinə dövlət tərəfindən büdcə vəsaitləri ilə iqtisadi yardımın göstərilməsi, büdcə fondları vəsaitlərindən aqrar sektora maliyyə yardımlarının formalaşdırılması, təkmilləşdirilməsi nəticəsinə gəlinmişdir. Kənd təsərrüfatında qiymət və paritet münasibətlərin formalaşması problemlərinin həllinə dair həlli vacib olan təkliflər verilmişdir. Azərbaycan Respublikasında müasir dövrdə əsas məsələlərdən biri də makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, iqtisadiyyatın bütün sahələrində, əsasən də kənd təsərrüfatında dinamik inkişafın formalaşdırılmasıdır. Kənd təsərrüfatının davamlı və rəqabət qabiliyyətli inkişafı dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindəndir. Kənd təsərrüfatında aparılan aqrar qiymət siyasəti sahənin dinamik inkişafı üçün əsaslı zəmin yaradılmasına yönəlmişdir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyəti tam formalaşmışdır, ölkənin regionlarında sosial-iqtisadi inkişaf prosesində onların rolu əvəzsiz artmışdır. Azərbaycan Respublikası kənd təsərrüfatının iqtisadi inkişafı sahəsində misilsiz nailiyyətlər əldə etməklə ümumdünya iqtisadi sisteminə birbaşa inteqrasiya olmuşdur. Ölkənin kənd təsərrüfatında strateji məqsədlərə uyğun bazar münasibətləri formalaşmışdır, kənddə sosial yönümlü şaxələnməmiş aqrar iqtisadiyyat yaradılmışdır. Respublikamızın bütün regionlarında kənd təsərrüfatın tarazlı inkişafı təmin olunmuşdur. Aqrar istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə sahibkarlığa dövlət dəstəyi gücləndirilmişdir. Kənddə əlverişli biznes mühiti yaradılmalıdır. Aqrar sektorda qənaətbəxş investisiya mühiti formalaşdırılmışdır, istər yerli investorlar, istərsə də xarici investorlar sahəyə kifayət qədər kapital qoyuluşları aparmışlar. Bunun nəticəsində kənd əhalisinin sosial rifahı davamlı olaraq yüksəlmişdir. Bu da suni urbanizasiyanı aradan qaldırır. Lakin son illərdə neft gəlirlərinin azalması və əlverişsiz xarici iqtisadi mühitində milli valyuta məzənnəsinə və qiymətlərin

dinamikasına öz təsirini göstərmişdir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından problem öz aktuallığını saxlayacaqdır.

Son dövrlərdə dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi və neft gəlirlərinin azalması milli valyutamız olan manatın kəskin devalvasiyasına səbəb oldu. Bu səbəbdən də aqrar istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi və sahədə ixrac potensialının artırılması zərurəti bir daha aktuallaşdı. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı aqrar istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, ixrac potensialının artırılması üçün əsas və prospekt strategiyadır. Ümumiyyətlə belə nəticəyə gəlmək olar ki, bütün dünyada əsas problemlərdən ən başlıcası əhalinin ərzaqla təminatında daxili imkanlardan maksimum faydalanmaqdır. Bu strategiyanın reallaşması xarici ölkələrdən ərzaq istehsalın səmərəliliyini xarakterizə edən yerli istehsalın rəqabətqabiliyyətinin artırılmasıdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıların gəlir mənbələrinin genişləndirilməsi məqsədilə aqrar istehsalçılara differensial subsidiyalama tətbiq olunmalıdır. Kənd təsərrüfatında istehsalın sığortalanması dövlət vəsaitləri hesabına həyata həyata keçirilir. Lakin bu mexanizma daha da təkmilləşməlidir. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsi əsas məqsədlərdən biridir. Bu məqsədə nail olunması üçün iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması istiqamətinin qeyri-neft sektorunun inkişafı tempi sürətləndirilməlidir. Qeyri-neft sektorunun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi dövlətimizin iqtisadi siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindəndir. Dövlətin və hökumətin yürütdüyü iqtisadi siyasət ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiya olunmasına yönəldilməklə iqtisadiyyatın sahələrinin paralel inkişafına nail olunmaqdan ibarətdir. Ölkənin ümumi daxili məhsulunun həcmində qeyri-neft sektorunun, o cümlədən kənd təsərrüfatının xüsusi payının artması iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artmasına səbəb olacaqdır. Hal-hazırda Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafının artırılmasını təmin edəcək əlverişli və münbit iqtisadi mühit formalaşdırılmışdır. Kənd təsərrüfatı sahəsi qeyri-neft sektorunun ona görə prioritet sahələrindən hesab olunur ki, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında sahənin rolu

əvəzsizdir. Dövlətin iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının həm istehsalı həm də emalı sektoru formalaşdırılmış və üzvi əlaqələndirilmişdir. Respublika iqtisadiyyatının ixrac potensialının artırılması məqsədi ilə və qiymətparitetliyinin gözlənilməsi məqsədilə aqrar sahənin strateji sahələri olan pambıqçılıq, baramaçılıq, fındıqçılıq, tütünçülük və digər sahələr inkişaf etdirilir.

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın təmin olunması üçün zəruri qida məhsullarının istehsalı həcmi artırılmalıdır. Bununla belə strateji sahə olan pambıqçılıq, tütünçülük, taxılçılıq, baramaçılıq və digər sahələrdə inkişaf etdiriləcək sənayenin xammala olan tələbatı ödənilməlidir. Emal müəssisələrinin kənd təsərrüfatı xammallarına olan tələbatının tam təmin edilməsi onların qiymət paritetliyinin gözlənilmək imkanlarını çoxaldır. Dövlətin birbaşa maliyyə dəstəyi ilə aqrar emal sənayesinin fəaliyyət imkanları artırılmışdır. Bu baxımdan çoxlu sayda hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur və dövlət proqramları reallaşdırılmışdır. Aparılan iqtisadi siyasət nəticəsində ölkənin ixrac potensialı artırılmışdır. Kənd təsərrüfatı sferasında istehsalçı fermerlər fəaliyyətlərində innovativ texnologiyalardan istifadəni artırmışlar. Aqrar emal müəssisələrində və digər orta və kiçik sahibkarlıq subyektlərində yeni mütərəqqi texnologiyaların tətbiqinə stimül yaradılmışdır. Nəticədə kənd təsərrüfatında yüksək mənfəətliliyin formalaşdırılması imkanları çoxalmışdır. Aqrar siyasətin bir istiqaməti də kənd təsərrüfatında məhsulların istehsal edilməsi, onların emaldan keçirilməsi və istehsalçılara çatdırılması arasında integrasiya prosesinin formalaşdırılmasını həyata keçirmişdir. Bu məqsədlə respublikamızın bir çox regionlarında aqroparklar yaradılmışdır.

Respublikamızın kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafının təmin olunması üçün aqrar məhsullar istehsalçılarının maliyyə resurslarla təmin edilmə imkanları artırılmalıdır. Kənd təsərrüfatında qiymət paritetliyinin təmin olunması üçün mümkün yaranacaq risklərin qiymətləndirilməsinin aparılması vacibdir. Həm də qiymətləndirmə mexanizmi daima təkmilləşdirilməlidir. Respublikanın kənd təsərrüfatında maliyyə resursları diversifikasiya olunmalıdır. Gələcəkdə

aparılacaq bu tədbir kənd təsərrüfatının sahələri arasında maliyyə resurslarının ədalətli bölgüsünə imkan yaradacaqdır.

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının və onun emalının artırılmasında kənd təsərrüfatına yönəldilən maliyyə resurslarının diversifikasiyası xüsusi rola malikdir. Azərbaycan Respublikasının aqrar sahəsi üzrə maliyyələşmə mexanizminin formalaşdırılması və təxmilləşdirilməsi vacibdir. Bu məqsədlə ilk növbədə kənd təsərrüfatında sığorta münasibətlərinin inkişafı labüddür. Dissertasiya mövzusu üzrə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, aqrar siyasət sahəyə investisiya qoyuluşları çoxaldılmalıdır.

Respublika Prezidentinin sərəncamına müvafiq olaraq ölkədə Maliyyə Sabitliyi Şurası yaradılmalıdır. Gələcəkdə bu qurum aqrar sahənin maliyyə resurslarına olan tələbatını aşkar etməlidir. Aqrar sahənin kreditləşdirilməsi imkanları çoxaldılmalıdır. Bunun üçün kənd təsərrüfatında kredit zəmanət fondu təşkil olunmalıdır.

Kənd təsərrüfatı istehsalçılarını stimullaşdırmaq və kredit alma imkanlarını artırmaq üçün girovsuz kredit verilmə sistemi yaradılmalıdır. Bununla belə aqrar sahədə bir çox istiqamətlərdə kreditləşmədə girov bazası çoxaldılmalıdır. Bir çox kommersiya banklarının və bank olmayan kredit təşkilatlarının kredit resurslarının bilavasitə aqrar sahənin kreditləşməsinə istiqamətləndirilməsi təmin olunmalıdır. Aqrar sferada sığorta sistemi daima inkişaf etdirilməlidir. Gələcəkdə bu mexanizmi təkmilləşdirmək məqsədilə sığorta fondu yaradılmalıdır. Bu fond bilavasitə kənd təsərrüfatın üzrə ixtisalaşmalıdır.

Müasir bazar, dövlət iqtisadiyyatı olmadan fəaliyyət göstərə bilməz. Bu məqsədlə dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda fındıq, pambıq əkilir, gülçülük formalaşdırılır. Bu məsələ dissertasiyada yeni istiqamətdir. Sabit və sosial yönümlü artımın əldə edilməsi üçün ümummilli miqyasda tam iqtisadi siyasət lazımdır. Bu elmi nəticə bütövlükdə kənd təsərrüfatının inkişafına dair yol xəritəsi ilə uzlaşır. Kənd təsərrüfatı istehsalın səmərəliliyinə təsir edən amillər əsasında, ən başlıcası isə qiymət amilinə görə yol xəritəsinin prinsipləri verilir

Aqrar sahədə qazanılmış uğurlarla bərabər burada həll olunası problemlərimizə də rast gəlinir. Belə məsələlərdən ən vacibi qiymət paritetliyinin gözlənilməsi məsələsidir. Hal - hazırkı şəraitdə aqrar - sənaye sistemi məhsulları üzrə qiymətlər bazar konyukturasına əsasən əmələ gəlir. Tələb və təklif nisbətlərində baş verən tərəddüdlər istehsalçıların marağına neqativ təsirlər edir və onu maksimum mənfəətin formalaşma imkanlarını azaldır.

Aqrar - sənaye sistemi üzrə məhsulların qiymətinin tənzimlənməsi ümumilikdə sahə üzrə dayanıqlı inkişafı və prioritet nisbətləri şərtləndirmiş olur. Qiymətin tənzimlənməsi istehsalçıların mənfəətlərinin yaranmasına, həmçinin istehsalla mübadilə sferasının gözlənilməsinə öz təsirini göstərəcəkdir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı qiymətlərinin və qiymət paritet münasibətlərinin formalaşması kənddə yaradılmış potensialdan daha səriştəli şəkildə istifadə edilməsinə, mövcud ehtiyatlardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. Qarşıda duran əsas iqtisadi vəzifələrin reallaşdırılması üçün istehsal müterəqqi texnologiya əsasında təşkil olunmalı və o kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı ilə üzvi surətdə əlaqələndirilməlidir. Bu məsələdən mənfəətin əldə olunması və onun mümkün olduğu qədər maksimumlaşdırılması daha çox asılıdır. Hər bir müstəqil dövlətin ərzaq təhlükəsizliyi təmin olunmalıdır. Respublikamızın da ərzaq təhlükəsizliyi işlənilməli hazırlanmalıdır. Bu məqsədlə aqrar - sənaye inteqrasiyasına daha çox üstünlük verilməlidir. Bütün zamanlarda kənd təsərrüfatının qiymət paritet münasibətlərinin formalaşması məsələsi bununla əlaqədar öz həllini tapmışdır.

Aqrar - sənaye sisteminin yaradılmasında bir çox məqsədlər güdülür. Bu birliyin formalaşdırılmasında əsas məqsəd kənd təsərrüfatında istehsal və mövcud istehsal potensialının artırılması üçün onun müasir texnologiya əsasında sənayeləşdirilməsidir. Bununla da istehsalla emal əlaqələndirilir. Nəticədə istehsal olunan məhsulların səmərəliliyi yüksəlir. İstehsalçı heç bir məhsul itkisi ilə üzləşmir. İstehsalın nəticəsi yüksək rentabellilik səviyyəsi ilə xarakterizə edilir. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların satışını təşkil etmək və onun əsas və dövriyyə vəsaitləri ilə təchizatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə

Respublika Prezidentinin fərmanı ilə “Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizati” Açıqtipli Səhmdar Cəmiyyəti Dövlət Satınalmalar Təşkilatı yaradılmışdır. Bu təşkilatın yaradılmasında da əsas məqsəd aqrar - sənaye sisteminin elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətləri ilə təchizatının yaxşılaşdırılması olmaqla sahədə əmək məhsuldarlığının yüksək səviyyəsinə nail olunmaqdır. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulun keyfiyyətinin artırılması daxili və xarici bazarda tələbin tam ödənilməsinə imkan verir. “Ərzaq məhsullarının tədarükü və təchizati” ASC Dövlət Satınalmalar Təşkilatının fəaliyyəti istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərinin aşağı salınmasını təmin edəcəkdir. Bu təşkilat kənd təsərrüfatı məhsullarının həm istehsalını, satışını, həm də daşınmasını, sənaye emalını əlaqələndirərək qiymət paritet münasibətlərin təmin olunmasına imkan verəcəkdir.

Qeyd olunduğu kimi qiymət paritet münasibətlərin gözlənilməsinin kənd təsərrüfatında istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsini şərtləndirən əsas amillərdən biridir. Bu problemin həlli isə Azərbaycanda aqrar sənaye inteqrasiyasını tələb edir. Respublikada ilk mərhələdə kənd təsərrüfatının üzümçülük sahəsində istehsal və onun emal sahələri, yəni şərabçılıq zavodları inteqrasiya prosesləri əsasında birləşdirilmişdir. Hal-hazırda isə bu vəziyyət başqa sahələrdə də öz tətbiqini tapmışdır. Respublikamızın ayrı-ayrı regionlarında meyvə - tərəvəz konserv zavodları müasir texnologiyalar əsasında fəaliyyət göstərməlidir. Kənd təsərrüfatının istehsal sahələri ilə emal sahələri üzvi surətdə əlaqələndirilməlidir. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan xammalın bütövlükdə emalı aparılmalıdır. Bu prosesdə keyfiyyətli istehlak malları istehsal edilə bilər.

Kənd təsərrüfatında istehsalın artırılmasına emaledici sənayenin təsiri də çoxdur. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıların əksəriyyəti emaledici sənaye müəssisələri də təşkil edirlər. Bu əsasən də iri məhsul istehsalçılarına aid edilə bilər. Nisbətən xırda məhsul istehsalçıları isə emal müəssisələri ilə müqavilə bağlayır. Aralarında bağlanan müqavilə şərtləri onların iqtisadi əlaqələrini həm keyfiyyətə, həm də kəmiyyətə yeni səviyyəyə qaldırır. Hər iki tərəfdaş arasında əlaqələr qarşılıqlı maraqlara söykənir. Fəaliyyətləri nəticəsində əldə olunan

mənfəətin həcmi hər iki subyektin maraqlarını təmin etməlidir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı həm əmək, həm də material ehtiyatlarından istifadə səmərəliliyini artırır. Eyni zamanda iqtisadi resurslardan istifadənin mövsümliliyi aradan qalxır. Bu da aqrar emal təsərrüfatlarının maliyyə cəhətdən sağlamlaşdırılmasına və bazar mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə səbəb olmaqla fəaliyyətlərinin genişləndirilməsinə imkan verir. Kənd təsərrüfatı üzrə iri istehsalçıların kooperasiya münasibətləri əsasında təşkili sərbəst pul fondlarının yaradılmasını zəruri edir. Belə fondlarda cəmləndirilmiş maliyyə vəsaitləri yeni istehsal və qeyri-istehsal təyinatlı obyektlərin inşaatına investisiya edilir. Sərbəst pul vəsaitlərinin olması mütləq texnika və texnologiyanın alınmasına imkan verir. Bu kimi tədbirlər istehsalın fondla təchizatını yüksəldər. Ümumiyyətlə elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərinin kənd təsərrüfatına tətbiqi istehsalın artırılmasına və əldə olunan mənfəətin yüksəldilməsinə imkan verir.

Qiymət və paritet nisbətlərin formalaşdırılması kənd təsərrüfatında istehsalın səmərəliliyinə əsaslı dərəcədə təsir edir. Kənd təsərrüfatında istehsalın optimal həcmdə formalaşdırılması, istehsalın ixtisaslaşdırılması müəssisənin fəaliyyətində çevikliyini artırır. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan daha səmərəli istifadə edilməsi, istehsalçının malik olduğu çoxillik əkmələrdən məqsədyönlü istifadə fermerlərin ümumi gəlirlərini artırır. Aparılan iqtisadi təhlillər göstərir ki, respublikada dövrüdə olan əkin sahələrinin mövcud olan strukturunun təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Aqrar sahədə aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində yaradılmış olan meyvə - tərəvəz anbarlarından istifadə imkanları çoxalmışdır. Respublikanın ayrı-ayrı yerlərində inşa edilmiş olan soyuducu kameralarından səmərəli istifadə olunmalıdır. Bütün bunlar kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının həm məhsullarının itkisinin qarşısını alar, həm də mənfəətin artırılmasına şərait yaradır.

Aqrar sferada qiymət sistemi kənd təsərrüfatında məhsul istehsalı, həmin məhsulların emal edilməsi, hazır məhsulların gələcəkdə satılması məqsədi ilə soyuducu kameralarda və sair anbarlarda saxlanılması proseslərini tarazlayır. Qiymət və paritet münasibətlərin formalaşması prosesində istehsalçı və təchizatçı

təşkilatların qarşılıqlı əlaqəsi zəruridir. Əsas məqsəd olan mənfəətin maksimumlaşdırılması bütün müəssisələrin fəaliyyətini birləşdirir. Son məhsul buraxılışı müəssisənin məqsədə uyğun təşkilinə əsasən formalaşmalıdır. Yüksək qiymət səviyyəsi iqtisadi səmərəliliyin də yüksəlməsini şərtləndirir. İstehsalçı aqrar ərzaq məhsullarını istehlakçıya vaxtlı – vaxtında çatdıraraq hazır məhsulların itkisiz satışına nail olmağa çalışır. Kənd təsərrüfatı müəssisələri və aqrar sfera ilə əlaqəli fəaliyyət göstərən digər təşkilatların vahid idarəetmə sistemi olmalıdır. Belə ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin tələblərinə müvafiq olaraq vaxtlı-vaxtında maşın və avadanlıqlarla təchiz olunması müəssisənin gəlirlərinin artmasına səbəb olacaqdır. Qiymətin bölüşdürücü funksiyasının əsasında fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı və sənaye müəssisələrinin qarşılıqlı istehsal münasibətləri təşkil olunmalıdır.

Kənd təsərrüfatında qiymət sistemi və qiymətin əmələ gəlməsi prosesi aqrar istehsalın inkişaf etdirilməsinə səbəb olur. Aqrar ərzaq məhsullarının istehsalı, emalı və satışı elə təşkil olunmalıdır ki, qiymət və paritet münasibətlərin formalaşması prosesi başa çatdırılsın. Respublikamızda kənd təsərrüfatının sürətli inkişafı əlaqəli sənaye müəssisələrinin də inkişafını zəruri etmişdir. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsal edildiyi əraziyə yaxın yerlərdə onun emalının təşkil edilməsi istehsalın mənfəətliliyini artırmağa imkan verir.

Kənd təsərrüfatına maliyyə yardımlarının artırılması ərzaq məhsulları üzrə idxaldan asılılığa son qoymaqla nəticələnər. Kənd təsərrüfatında qiymət və paritet münasibətlərin formalaşması problemlərinin həlli istiqamətində aşağıda qeyd olunan tədbirlərin reallaşdırılmasını zəruri hesab edirik:

- aqrar məhsulların istehsalının optimal quruluşunun müəyyən edilməsi, bu əsasdan kənd təsərrüfatının iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının tamıqla dövlət tənzimlənməsi mexanizminin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi. Kənd təsərrüfatı məhsullarının satış bazarlarına ictimai və dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının çevik qiymət siyasətinin yürüdülməsi;

- aqrar məhsulların istehsalçıları və emal sahələri arasında əlaqələrin mənafeələr baxımından təşkil edilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarına güzəştli kreditlərin verilməsi;
- daxili və xarici investorların investisiya resurslarının aqrar sahəyə cəlb edilməsi;
- sahədə məhsulların istehsalında maddi – texniki təchizat potensialının genişləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatı sahəsini risklərdən qorumaq məqsədilə sığorta təminatının təkmilləşdirilməsi;
- sahədə ekoloji təmiz məhsulların istehsalının yaradılması və istehsalçıların maliyyə baxımından stimullaşdırılması;
- kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixracına dövlət tərəfindən ixrac kreditləri və subsidiyalar sistemini nəzərə almaqla göstərilən maliyyə yardımı.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.

1. .“Antinhisar Fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.1992
2. “Haqsız Rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.1994
3. “Lizinq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.
4. “AR-nın Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi haqqında Əsasnamə” AR-nın Prezidentinin Fərmanı 20 aprel 2005-ci il, N226
5. Salahov S.V. “Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri”, Bakı, 2004
6. Aliyev İ. H. Milli iqtisadiyyat və aqrar sahənin inkişaf problemləri. Bakı 2006, 380 s.
7. Allahverdiyev H. B., Qafarov K. S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı-2002,447 s
8. Ataşov B. X. Ərzaq təhlüsizliyinin aktual problemləri. Bakı 2005, 336 s.
9. AR-nın ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı” AR-nın Prezidentinin Sərəncamı 02 mart 2001-ci il, N640
10. 2008-2015-ci illərdə AR-nda əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” AR-nın Prezidentinin Sərəncamı 25 avqust 2008-ci il, N-3004
11. “Üzümçülük və Şərabçılıq haqqında” AR-nın Qanunu oktyabr 2001-ci il
12. Keyns C. M. Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyəsi. Bakı 2001, 496 s, (tərcümə)
13. “Fitosanitar nəzarəti haqqında” AR-nın Qanunu, 12 may 2006-cı il, N-102-İİQ
14. Qarayev İ.Ş., Ağabəyov Ş.A., Əliyev Ə. R., Bayramov Q. S., Sadıqov B. C., Kərimova T. İ., Quliyev İ. Q., Qiymətin əmələgəlməsi Bakı, 2000, 756. S.
15. “Baytarlıq haqqında” AR-nın Qanunu, 31 mart 2005-ci il
16. “AR-nın iqtisadiyyatının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”
17. AR-nın Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020 Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi qarşısında duran vəzifələr.

18. AR-nın Prezidentinin 1890 nömrəli 15 dekabr 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2012-2020-ci illərdə AR-nda üzümçülüyn inkişafına dair Dövlət Proqramı”
19. Экономика. Под редакцией А.С. Булатова. Москва - 2005, 4 изд. 831 стр.
20. Экономическая и национальная безопасность. Учебник. под редакцией Е.А. Олейникова. Москва 2005, 768 стр.
21. Шершнева Е.Н. Государственные программы США по защите сельскохозяйственных ресурсов.// США: 1998.
22. Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq(Lisenziya) verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında “AR-nın Prezidentinin 2002-ci il sentyabr tarixli 782 nömrəli Fərmanı və həmin Fərmanla təsdiq edilmiş “AR-nda bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq(lisenziya) verilməsi haqqında Qaydalar(şərabçılıq, baytarlıq və fitosanitar sahəsində fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq(lisenziya) verilməsi ilə bağlı dəyişikliklər nəzərə alınmaqla)
23. “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” AR-nın Prezidentinin 2011-ci il 23 may tarixli N-429 Fərmanı.
24. “Azərbaycanın ərzaq balansları” (metodologiya) Dövlət Statistika Komitəsi (illik buraxılış) Elektron resurs <http://www.stat.gov.az/source/food balances/>
25. “2008-2015-ci AR-nda əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” <http://economy.gov.az/index>
26. “Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında” AR-nın Qanunu 13 iyun 2008-ci il N-650 İİQ <http://ekspertiza.az/az /5 /35 /45 />

**M-842 sayılı qrupun magistrantı İbrahimli Məmməd Natiq oğlunun
“Kənd təsərrüfatında qiymət və paritet münasibətlərin formalaşdırılması
problemləri” mövzusunda yazdığı magistr dissertasiyasının**

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı. Son illər ölkə iqtisadiyyatın bütün sahələrində həyata keçirilən struktur dəyişiklikləri bütün sahələrdə olduğu kimi kənd təsərrüfatında da iqtisadi artımın təmin edilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Həyata keçirilən iqtisadi siyasət kənd təsərrüfatında iqtisadi artımın təmin olunmasına, daxili bazarda yerli istehsalın xüsusi çəkisinin davamlı olaraq yüksəlməsinə gətirib çıxarmışdır.

Məhsulun qiymətlərinin formalaşması ilə bağlı dünya iqtisadi nəzəriyyəsində mövcud olan və kifayət qədər geniş yayılmış ikinci nəzəriyyə morjinal nəzəriyyə hesab edilir ki, bu nəzəriyyənin də müəllifləri C.B.Klark və V.Pareto hesab edilir. Adı çəkilən iqtisadçılar qiymətin formalaşmasının obyektiv əsası kimi məhsul istehsalına çəkilən xərcləri önəmli hesab edirlər. Onların fikrincə qiymət əsas etibarilə məhsul istehsalına çəkilən xərclər mövqeyindən əsaslandırılmalıdır. Adı çəkilən nəzəriyyə, yəni morjinal nəzəriyyəyə əsasən bazarda qiymətlər nəinki təkcə məhsul istehsal edənin xərclərindən asılı olur, eyni zamanda məhsulun qiyməti həm də həmin məhsulun istehlakçılar üçün sərfəliliyinin qiymətləndirilməsindən də bilavasitə asılıdır. Həm də morjinal nəzəriyyəni xarakterik cəhətlərindən biri də əmtəənin qiymətinin müstəqil olaraq dəyərdən kənar amillərlə bağlı olmasıdır. Morjinal nəzəriyyəyə görə qiymətin formalaşmasında alıcıların bu və ya digər məhsulu qiymətləndirməsi, daha doğrusu konkret məhsula olan tələb də əhəmiyyətli rol oynayır. Morjinal nəzəriyyədə irəli sürülən ən mühüm məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, qiymətin formalaşmasının əsasını məhsul istehsalına çəkilən əmək məsarifləri ilə yanaşı, eyni zamanda alıcılar üçün həmin məhsulun sərfəliliyi də əsas götürülür. Bunun nəticəsidir ki, bu və ya digər məhsula olan tələbin artması nəticəsində

konkret məhsulun buraxılışının həcmnin çoxalması baş verir. Respublikamızın aqrar sənaye sistemində regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının tələbləri əsasında həyata keçirilir. Gələcəkdə kənd təsərrüfatının davamlı inkişafını təmin etmək baxımından 2017-ci ildə 150000 hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsinin suvarılması həyata keçiriləcəkdir. Bu məqsədlə müvafiq investisiya layihələri işlənib hazırlanmışdır və həmin layihələrin reallaşdırılması üçün maliyyələşdirmə mənbələri müəyyən olunmuşdur. Bütövlükdə respublikamızın iqtisadiyyatı, o cümlədən istehsal olunacaq aqrar məhsulların həcmi çoxaldılmalıdır. Burada məqsəd respublika əhalisinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təminatını maksimum səviyyədə yerli istehsal hesabına həyata keçirməkdən ibarətdir. Aqrar ərzaq məhsullarının idxal həcmi azaltmaqla bərabər kənd təsərrüfatının ixrac yönümlü sahələrini də formalaşdırılması zərurəti vardır. Bu sahələrdə məhsuldarlığını yüksəldilməsi üçün İEO-lərdən ən müasir və mütərəqqi texnologiyalar və texnikalar idxal olunmalıdır və onlar istehsalda öz tətbiqini tapmalıdır. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin düzgün uçotu sistemi formalaşdırılmalıdır. Torpaqların katastrı haqqında informasiyaları sistemləşdirilməlidir. Bu onlardan səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Bu sahədə İEO-lərin təcrübəsindən istifadə edərək ayrı-ayrı iqtisadi zonaların ixtisaslaşma səviyyəsini müəyyən etmək olar. Respublikamızın regionlarında təbii iqlim şəraitinə uyğun olaraq yetişdiriləcək bitkilər müəyyən olunmalıdır. Hər bir regiona subyektiv yanaşma olmalıdır və yerli istehsalçıların maliyyə imkanları müəyyən olunmalıdır. Yerli istehsalçıların subsidiyalaşdırılması məsələləri də dəqiqləşdirilməlidir. Hal-hazırda ilbəl kənd təsərrüfatı məhsul istehsallarının subsidiyalaşdırılması prosesi təkmilləşdirilir və bununla da respublikamızda rayonlaşdırılması siyasəti həyata keçirilir. 2017-ci ildə aqrar siyasətə uyğun olaraq prioritet qiymət nisbətlərinin gözlənilməsi məqsədi ilə pivot suvarına sistemləri zavodu işə salınacaqdır. Bununla bərabər pestisit zavodunda işə salınacaqdır. İlbel regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının reallaşdırılması baxımından yeni-yeni zavodlar tikilib istifadəyə veriləcəkdir. Belə zavodlardan biri də 2018-ci ildə istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulan azot gübrəsi zavodudur.

Bu zavodda istehsal olunan məhsullar həm daxili tələbatı ödəməklə bərabər, azot gübrəsinin artıq qalan hissəsi ixrac olunaraq valyuta mədaxillərini təmin edəcəkdir. Hal-hazırda 2017-ci ildə taxılçılıqda 1000min hektar torpaq sahəsi ayrılmışdır. Əsas məqsəd respublikə əhalisinin bu məhsula olan tələbinin ödənilməsidir. Lakin bu sahədə hələdə problemlər vardır. Hər il qidalılıq buğdaya olan tələbi ödəmək üçün dövlət büdcəsindən 300milyon manatadək maliyyə vəsaiti ayrılır. Bir çox ölkələrdə torpaqlardan səmərəli istifadəni müəyyən etmək üçün torpaqların münbitliyinin qiymətləndirmək məqsədi ilə kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın dəqiq təhlilini aparmaq məqsədi ilə elektron nəzarət və peyk nəzarəti həyata keçirilir. Respublikamızda da bu imkanlar vardır. Respublikamızın orbitdə olan peykindən kənd təsərrüfatında iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasında istifadə etmək olar. Digər fəsillərdə qeyd edildiyikimi respublikamıza gəlir gətirəcək sahələrdən biri də aqrar sferadır. Bu sahədə ixrac potensialı yüksəkdir. İxracın artırılması üçün institusional tədbirlər görülməkdədir. İxracı göndərilən kənd təsərrüfatı məhsulları "Azexport" portalı ilə reallaşdırılır. Artıq Azərbaycan brendi məşhurlaşmaqdadır. İxracı göndərilən kənd təsərrüfatı məhsulları, o cümlədən tərəvəzçilik məhsulları pomidor, xiyar "Made in Azerbaijan" brendi ilə satılır. Kənd əhalisinin əmək məhsuldarlığını artırmaq məqsədi ilə sosial problemlər aradan qaldırılır. Kənd əhalisinin içməli su ilə təchizatının artırılması məqsədi ilə investisiya layihələri reallaşdırılır. Aqrar sektorda sahibkarlığın inkişafını təmin etmək baxımından sahəyə güzəştli kreditlərin verilməsi dayanmadan artırılır. 2017-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin sədirliyi ilə 10 aprel tarixində keçirilən Nazirlər Kabinetinin 2017-ci ilin I rübündə iqtisadiyyatın inkişafının nəticələrinə həsr olunmuş iclasda prezidentin yekun nitqində qeyd olunmuşdur ki, bu il kənd təsərrüfatına 150 mln manat kreditlər ayrılacaqdır. Bu kreditlər güzəştli kreditlər olmaqla sahədə inkişafı sürətlənəcəkdir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq məqsədilə müəssisələrinin iriləşdirmə prosesi aparılır, artıq respublikada 32 iri fermer təsərrüfatı formalaşdırılmışdır. Bunların istifadəsində olan ümumi əkin sahəsi 44min hektara bərabərdir. Belə iri

müəssisələrin maliyyə dayanaqlılığında yüksək olur və onlar asanlıqla istehsalın texniki təchizatını yaxşılaşdırır bilirdiki vaxtda Respublikamızın 24 rayonunda 142 hektarda 33 Aqropark formalaşdırılmışdır. Bu məqsəd üçün 1 milyard manat pul vəsaiti xərclənmişdir. Belə Aqroparklar və iri fermer təsərrüfatları müasir texnologiyalarla təchiz olunduqlarına görə onların ixrac potensialı da yüksək olur.

Lakin, kənd təsərrüfatında əldə edilmiş müvəffəqiyyətlərlə yanaşı bu sahədə həllini gözləyən problemlər də mövcuddur. Kənd təsərrüfatında həllivacib problemlərdən biri istehsal edilən məhsulların qiymətlərinin tənzimlənməsi ilə bağlıdır. Bazar münasibətləri şəraitində kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri tələb və təklif əsasında formalaşmaqla liberal xarakter daşıyır. Bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklər son nəticədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının iqtisadi maraqlarına öz mənfi təsirini göstərir, istehsalçı gələcəkdə geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək üçün mənfəət əldə etmək imkanından məhrum olur. Bu isə kənd təsərrüfatının iqtisadi dayanıqlılığının zəifləməsinə, kənd təsərrüfatı məhsullarının daxili və xarici bazarlarda rəqabətə davamlılığının aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Müasir şəraitdə bazar konyunkturunda baş verən destruktiv təzahürlərin effektiv şəkildə aradan qaldırılması, kənd təsərrüfatının rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi, ölkənin milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsini vacibliyə çevirmişdir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi bütövlükdə aqrar sahənin davamlı inkişafının təmin edilməsini də şərtləndirir. Qiymətlərin tənzimlənməsi ilk növbədə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının təminatlı gəlirlərinin formalaşmasına, eləcə də istehsal və mübadilə sferası arasında qarşılıqlı əlaqənin formalaşdırılmasına, satış sisteminin səmərəli təşkilinə də bilavasitə təsir göstərir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istər daxili və istərsə də xarici bazarlarda formalaşan qiymətləri son nəticədə istehsalçının pul gəlirlərinin əmələ gəlməsində mühüm mənbə rolunu oynayır. Odur ki, qiymətlərin istehsalçılar üçün sərfəli olması nəticədə kənd təsərrüfatında pul gəlirlərinin artmasına, əmtəə

istehsalçılarının maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin rentabelliyyənin yüksəldilməsinə əlverişli şərait yaradar.

Hazırda satış sferasında vasitəçilərin xüsusi çəkisinin yüksək olması son nəticədə qiymətlərin artımına gətirib çıxarır. Lakin bu qiymət artımlarından kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları demək olar ki, faydalanmır. Azad bazar qiymətləri bir sıra hallarda kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının təminatlı gəlirlər əldə etmələrinə şərait yaratmır, nəticədə isə əmtəə istehsalçıları bütövlükdə geniş təkrar istehsal prosesini zərərlə yekunlaşdırır, qiymət rəqabətinə yerli əmtəə istehsalçısının tab gətirməməsi bazarda idxal məhsullarının hakim mövqə tutmasına səbəb olur.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərində baş verən tərəddüdlər, eləcə də bu proseslərdən istehsalçıların və istehlakçıların zərər görməsi ölkənin ərzaq təminatına da mənfi təsir edir. Məhz bu qəbildən olan proseslərin neytrallaşdırılması məqsədilə dövlət tərəifindən zəruri tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 avqust 2008-ci il tarixli sərəncamı ilə “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərin tənzimlənməsi ilə bağlı qarşıya çıxan problemlərin aradan qaldırılmasının elmi təminatının işlənilib hazırlanması da sözügedən proqramın icrası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Son illər kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi, bu prosesin yeni istehsal münasibətlərinin xarakterinə uyğunlaşdırılması aqrar sahədə elmi-tədqiqatlar aparmış iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzindədir. Respublikamızın iqtisadçı alimlərindən Məmmədov A. I., Kazımlı X.H.,Verdiyev Ə.Ç., Qarayev I.Ş., Cəbrayilov Ş.Ə., Niftullayev V.M., Salahov S.V. və başqaları qeyd edilən problemin ayrı - ayrı aspektlərinə öz əsərlərində və elmi məqalələrində xeyli yer vermişlər.

Bazar şəraitində kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi ilə bağlı aktual problemlərin tədqiqinə dair kompleks tədqiqatlar

aparılmamışdır. Ayrı - ayrı iqtisadçıların elmi məqalələrində kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri, onun formalaşması xüsusiyyətləri ilə bağlı müxtəlif səpkili elmi tədqiqatlara rast gəlinə də bu məsələlərin öyrənilməsinə dair kompleks elmi - tədqiqat işləri yerinə yetirilməmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Magistr dissertasiyasının məqsədi kənd təsərrüfatında qiymət və paritet münasibətlərin formalaşmasında bazar və dövlət tənzimlənməsinin nəzəri - metodoloji əsaslarını araşdırmaqdan, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin mövcud vəziyyətinin təhlil etməkdən, kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış, praktik əhəmiyyətli təkliflər işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Məqsədə nail olmaq üçün magistr dissertasiyasında aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- aqrar bazarlarda qiymət özünü-tənzimlənməsi mexanizmi araşdırılması;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin formalaşması tədqiq edilməsi;
- kənd təsərrüfatında qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin obyektiv zəruriliyi əsaslandırılması;
- aqrar bazarda kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının qiymətlərinin mövcud vəziyyəti təhlil edilmişdir;
- kənd təsərrüfatında qiymət və paritet münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin aşağı salınması üçün ehtiyatların müəyyənləşdirilməsi;

Tədqiqatın obyekti. Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatı məhsulları bazarlarında qiymətlərin və paritet münasibətlərin səviyyəsi tədqiqat obyekti seçilmişdir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsinin prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Milli Məclisin aqrar sahənin

inkışafı ilə əlaqədar qəbul etdiyi qanunlar, həmçinin Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi normativ hüquqi aktlar və digər sənədlər təşkil edir.

Tədqiqat zamanı sistemli təhlil, statistik təhlil, analiz və sintez, müqayisə, inkışaf dinamikası, qruplaşdırma və sair tədqiqat üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqat mənbələri. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin müvafiq statistik məlumatlarından, eləcə də müxtəlif mülkiyyət formasında fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların, müvafiq elmi - tədqiqat institutlarının apardığı elmi - tədqiqat işlərindən, iqtisadçı alimlərin əsərlərindən və elmi məqalələrindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Magistr dissertasiyasının elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir.

- müasir şəraitdə kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin formalaşmasının xüsusiyyətləri öyrənilmişdir;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin formalaşmasına təsir edən amillər müəyyənləşdirilmişdir;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsinin istehsalçıların pul gəlirlərinə təsiri öyrənilmişdir;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsi mexanizmi müəyyənləşdirilmişdir;

Dissertasiya işinin həcmi, quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarətdir.

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin M-842 sayılı qrupun
magistrantı İbrahimli Məmməd Natiq oğlunun “Kənd təsərrüfatında
qiymət və paritet münasibətlərin formalaşdırılması problemləri”
mövzusunda yazdığı magistr dissertasiyasına**

RƏY

Respublika iqtisadiyyatının əsas sahələrindən biri də kənd təsərrüfatıdır və bu sahənin inkişafı üçün iqtisadiyyat Nazirliyi yanında Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən bölgələrdə iş adamlarına, fermerlərə güzəştli kreditlər verilir, soyuducu anbarlar tikilir, emal müəssisələri yaradılır. Beyləqanda Fondun dəstəyi ilə taxılçılıqla əlaqədar iki böyük fermer təsərrüfatı yaradılıb. Gələcəkdə də belə təsərrüfatlar yaradılacaq ki, taxılla respublika əhalisini tam təmin etmək mümkün olsun. Kənd təsərrüfatı istehsalçıları torpaq vergisindən başqa digər vergilərdən də 2018 – ci ilə qədər azaddırlar. Bu da aqrar sahənin inkişaf etdirilməsində vacib rol oynayır.

Respublikada regionların sosial – iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramları həyata keçirilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. 2004 – 2008 və 2009 – 2013 – cü illəri əhatə edən iki proqram çərçivəsində böyük işlər görüldü. Qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunub və bir sıra vacib məsələlər yerinə yetirilib. Artıq regionlarda nəzərdə tutulduğu kimi infrastruktur layihələr başa çatıb və növbəti sənayeləşmə dövrü başlayıb. Həyata keçirilən hər iki Dövlət Proqramı əsasən, elektrik enerjisi, qaz və su təchizatının yaxşılaşdırılması sahəsində infrastruktur layihələr ilə bağlı olub. 2014 – 2019 – cu illəri əhatə edən üçüncü Dövlət Proqramı daha çox qəsəbə və kəndlərin yollarının çəkilməsinə, yeni iş yerlərinin açılmasına, aqrar sahibkarlığın, aqrar emal sənayesinin və kənd təsərrüfatının inkişafına maliyyə vəsaitlərinin ayrılmasını nəzərdə tutur. Bu Dövlət Proqramının reallaşdırılması nəticəsində əhalinin həyat səviyyəsi daha da yüksələcək və sosial rifah halı yaxşılaşdırılacaqdır. 2014 – 2018 – ci illəri əhatə edən üçüncü Dövlət Proqramı həm bölgələrin, həm də ölkəmizin ümumi inkişafına və qiymət

paritet münasibətlərin formalaşmasına böyük təsir göstərir ki, bu da tədqiq olunan dissertasiya mövzusunun aktualıdır.

Tədqiqatçı magistrant dissertasiya işinin strukturunun tərtibatında, mövzu ardıcılıqla tədqiqinə nail olmuşdur. Magistr dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı və dissertasiyada qarşıya qoyulmuş məsələlərin tədqiqi zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Burada həm də problemin öyrənilmə səviyyəsi, işin məqsədi, tədqiqatın obyekti, predmeti izah edilmişdir.

Magistrant İbrahimli M.N. magistr dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını həm respublika, həm də xarici ölkə iqtisadçı alimlərinin problemlə əlaqəli olan elmi əsərlərini, ölkənin aqrar sahəsində qiymət mexanizminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə qəbul olunmuş qanunları, qərarları və normativ – hüquqi sənədləri təşkil etmişdir.

Magistr dissertasiya işinin yazılmasında Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin statistik məcmuələrindən və bir çox əlaqədar nazirliklərin, komitələrin məlumatlarından, həmçinin dövrü mətbuat materiallarından istifadə olunmuşdur.

Magistr dissertasiya işinin elmi yeniliyi və vəzifələri tədqiq olunan məsələnin hərtərəfli tədqiqi nəticəsində müəyyənləşdirilmişdir. Magistrant İbrahimli M.N. birinci fəsildə Aqrar sahibkarlığın formalaşma məsələlərini tədqiq edərək kənd təsərrüfatında qiymətlər üzrə paritet münasibətlərin gözlənilməsinin nəzəri - metodoloji əsaslarını vermişdir. Burada yeni iqtisadi şəraitdə aqrar sahədə qiymətlərin formalaşması və təkmilləşdirilməsinin elmi – metodoloji məsələləri, aqrar sferada sahibkarlıq fəaliyyətinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması və rentabelliliyinin təmin olunması məqsədi ilə aqrar sahibkarlıq sektoruna dövlətin maliyyə yardımlarının göstərilməsi zəruriliyi elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Dövlətin maliyyə dəstəyi və maliyyə-kredit mexanizminin qiymət paritet münasibətlərin formalaşmasının tələblərinə uyğunlaşdırılması məsələləri də izah edilmişdir. Tədqiqatçı müəyyənləşdirmişdir ki, dövlət aqrar iqtisadiyyatı tənzimləyən zaman maliyyə vasitələrindən, o cümlədən qiymət, pul, kredit, investisiya siyasətlərindən istifadə etmişdir.

Magistrant əsaslandırırmışdır ki, aqrar sferada kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün onlara mütəmadi olaraq maliyyə yardımları edilməlidir. Maliyyə yardımlarının göstərilməsi mexanizmi qəbul olunmuş və reallaşmaqda olan 2014 – 2019 – cu illərdə Regionların sosial – iqtisadi inkişafına dair üçüncü Dövlət Proqramına uyğun edilməlidir. Aqrar sahibkarlıqda güzəştli kreditlərin istifadəsi qaydalarının dəyişdirilməsi və təkmilləşdirilməsi aqrar sahibkarlığın güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi məsələsi də tədqiqatçı tərəfindən öyrənilmişdir.

Magistrant burada aqrar sahibkarlığın inkişafında qiymət mexanizminin rolunu müəyyənləşdirmişdir və beynəlxalq təcrübəni öyrənmişdir. Burada dünya bazarında qiymətə təsir göstərən amillər təhlil olunaraq. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların dövlət tərəfindən müdafiəsi vəziyyəti aşkarlanmışdır.

Tədqiqatçı magistrant ikinci fəsildə ölkədə kənd təsərrüfatında inkişafı şərtləndirən maliyyə təminatının və kredit mexanizminin mövcud vəziyyətini təhlil etmişdir. Burada aqrar sahibkarlıqda maliyyə mexanizminin təşkilatı – iqtisadi vəziyyəti təhlil olunaraq göstərilmişdir ki, ümumi iqtisadiyyatda olan artım tempi maliyyə - kredit mexanizmi vasitəsilə aqrar sahəyə ötürülür ki, bu da respublikada reallaşan geniş miqyaslı iqtisadi aqrar islahatların nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

İşin üçüncü fəsilində “Aqrar iqtisadiyyatda mənfəətliliyin yüksəldilməsində qiymətlər üzrə paritet nisbətini təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” öyrənilmişdir. Aqrar sənaye sisteminin kompleks inkişafını təmin etmək və onun səmərəliliyini yüksəltmək üçün əsas fondlarla təmin olunması mütləqliliyi əsaslandırılır.

Maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasının istiqamətlərindən biri də sahəyə cəlb olunmuş vəsaitlərin yönəldilməsidir. Tədqiqatçı belə qənaətə gəlmişdir ki, kredit qiymət və investisiya sahəsində reallaşdırılan tədbirlər hərtərəfli deyildir. Aqrar sahibkarlığın maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasına verilən dövlət maliyyə yardımları tənzimlənməlidir.

Bu fəsildə Kredit İttifaqlarının, Bank Olmayan Kredit Təşkilatının və digər kredit vermə hüquqlu təşkilatların aqrar sahibkarlığın maliyyələşdirilməsində rolu da izahını tapmışdır.

Dissertasiya işinin sonunda verilmiş nəticələr elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında həm ölkəmizin tanınmış iqtisadçı alimlərinin elmi əsərlərinin, həm də xarici ölkə iqtisadçı alimlərinin əsərlərinin, respublika qanunlarının və s. adları öz əksini tapmışdır.

Magistr dissertasiya işində bir çox nöqsanlar vardır. Bunlar əsasən orfoqrafik səhvlərdən, cədvəlin təhlilinin tam olmamasından ibarətdir. Bu nöqsanlar isə işin elmi əhəmiyyətini azaltmır. Magistrantın dissertasiya işini tamamlanmış tədqiqat əsəri hesab etmək olar və onun müdafiəyə buraxılması məqsədəuyğundur.

Elmi rəhbər :

**“Qiymət və qiymətləndirmə” kafedrasının
dosenti , i.e.n B.C.Sadıqov**

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin M-842 sayılı qrup magistrantı
İbrahimli Məmməd Natiq oğlunun “Kənd təsərrüfatında qiymət və paritet
münasibətlərin formalaşdırılması problemləri” mövzusunda yazdığı magistr
dissertasiyasına**

RƏY

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İ.Əliyevin sərəncamı ilə kənd təsərrüfatı məhsulları ixracının artırılması, istehsalçı və istehlakçıların maraqlarının qorunması, ərzaq təhlükəsizliyinin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədi ilə kompleks tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir. Bu tədbirlərin reallaşdırılması üçün Nazirlər Kabinetinə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə, İqtisadiyyat Nazirliyinə və digər əlaqədar dövlət qurumlarına müvafiq tapşırıqlar verilmişdir. Sərəncamla kənd təsərrüfatının inkişafında strateji hədəfləri və prioritet istiqamətləri özündə əks etdirən “Azərbaycan Respublikasında aqrar-sənaye kompleksinin inkişafı strategiyası”nın layihəsinin hazırlanması müvafiq qurumlar qarşısında əsas vəzifə kimi qoyulmuşdur.

Aqrar – sənaye sisteminə daxil olan məhsullarının tədarükü və emalı ilə bağlı özəl tədarük-satış bazalarının, ticarət şirkətlərinin və avtorefrigerator parkının yaradılması, iri şəhərlərdə ixtisaslaşdırılmış “fermer mağazaları” və “yaşıl marketlər” şəbəkəsinin yaradılması, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının stimullaşdırılması və daxili bazarın qorunmasının gücləndirilməsi və bir çox tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur. Yeni strategiyada məhsulun istehsalçıdan istehlakçıya çatdırılması mərhələsində mövcud maneələrin aradan qaldırılması, ərzaq bazarında əsassız qiymət artımına yol verilməməsi, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının qəbulu üzrə ixtisaslaşmış terminalların və onların saxlanması üçün soyuducu anbarların yaradılması və istifadəyə verilməsi, həmin məhsulların daşınmasına xidmət edən nəqliyyat infrastrukturunun təşkili, xüsusi ərzaq mağazaları şəbəkəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı layihələr də mühüm yer tutur. Yeni aqrar strategiyaya əsasən, Azərbaycanda taxılçılığın inkişafı üçün iri

aqrar istehsal komplekslərinin yaradılması nəzərdə tutulur. Dövlət torpaq fondu hesabına iri özəl taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılması istiqamətində işlər aparılır. Sənayeləşmə strategiyasına uyğun olaraq sənaye sektorunda olduğu kimi, aqrar bölmədə də texnoparkların yaradılması nəzərdə tutulur. Aqrar parkların yaradılması ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalına xüsusi diqqət yetiriləcək, mövcud aqroemal müəssisələrinin müasir texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində istehsal güclərinin artırılması və yeni aqrar – sənaye müəssisələrinin yaradılması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Aqroparklar kənd təsərrüfatının, emal və aqrar sənayesinin tamamilə yenidən qurulmasını əhatə edir. Aqrar sektorun sahibkarlıq potensialının inkişaf etdirilməsi və məhsulların inkişafına əlverişli mühitin formalaşdırılması ilə yanaşı, mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi istiqamətində tədbirlərin gücləndirilməsi, elmtutumlu məhsulların və texnologiyaların tətbiqi üçün innovasiya zonalarının yaradılması da nəzərə alınmışdır. Əsas hədəfləri ərzaq təhlükəsizliyi və qiymət paritet münasibətlərin gözlənilməsi ilə bağlı güclü mexanizmlərin tətbiqidir.

Aqrar-sənaye kompleksinin inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi üçün dövlət dəstəyi tədbirləri beynəlxalq təcrübəyə uyğun davam etdiriləcək. Bu məqsədlə əlavə tədbirlər həyata keçiriləcək, kənd təsərrüfatının sığortalanması mexanizmi təkmilləşdiriləcək, özəl bankların və kredit təşkilatlarının bu sektora investisiya qoyuluşları təşviq olunacaq. Layihə çərçivəsində aqrar sahəyə maliyyə dəstəyi və kommersiya banklarının bu istiqamətdə kapitallaşmanı gücləndirməsi, yeni kredit və bank tədbirlərinin həyata keçirilməsi də nəzərdə tutulur.

Proqnozlara görə, qarşıdakı 10 ildə aqrar sahəyə maliyyə dəstəyi 3 dəfəyə yaxın artacaq ki, bu da aqrar-sənaye sektorunda rəqabətliliyin təmin edilməsinə, yeni texnologiyalara çıxışın artırılmasına, qida təhlükəsizliyinə zəmin yaradan avadanlıqların, texnoloji proseslərin təkmilləşdirilməsinə, aqrar bazarlara çıxışın yaxşılaşdırılmasına, həmçinin məhsulun keyfiyyətinə dəstək verən, innovasiyalara və investisiyalara imkan yaradacaqdır. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları 2014-cü il yanvarın 1-dən

daha 5 il müddətinə vergilərdən azad olunmuşlar. Bütün bu kimi məsələlər tədqiq edilən mövzunu aktual edir.

Tədqiqatçı magistrant İbrahimli M.N. dissertasiya işini ardıcılıqla tədqiq etmişdir. Dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, həmçinin məqsəd və vəzifələrin tədqiqi zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Magistrant İbrahimli M.N. işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını həm respublika, həm də xarici ölkə iqtisadçı alimlərin problemlə əlaqəli olan elmi əsərləri, ölkənin problemlə və sahə ilə əlaqəli olan, həmçinin onun inkişafı məqsədilə qəbul olunmuş qanunları, qərarları və normativ – hüquqi sənədləri təşkil etmişdir.

Magistr dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin statistik məlumatları və bir çox əlaqədar nazirliklərin, komitələrin məlumatları, həmçinin dövrü mətbuat materialları təşkil edir.

Magistrant İbrahimli M.N. işin birinci fəslində kənd təsərrüfatında əmtəələrə qiymətlərin və qiymət paritet münasibətlərin formalaşma məsələlərini tədqiq edərək qiymətəmələgəlmənin nəzəri - metodoloji əsaslarını vermişdir. Bu fəslə yeni iqtisadi şəraitdə aqrar sahibkarlığın təşəkkülü və inkişafının elmi – metodoloji məsələləri, aqrar sferada sahibkarlıq fəaliyyətinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması və rentabelliliyinin təmin olunması məqsədi ilə aqrar sahibkarlıq sektoruna dövlətin maliyyə yardımlarının göstərilməsi zəruriliyi elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Tədqiqatçı magistrant müəyyənləşdirmişdir ki, dövlət aqrar iqtisadiyyatı tənzimləyən zaman maliyyə vasitələrindən, o cümlədən, pul, kredit, investisiya vasitələrindən istifadə etmişdir.

Bu fəslə magistrant əsaslandırmışdır ki, aqrar sferada qiymət paritet münasibətlərin inkişaf etdirilməsi üçün onlara mütəmadi olaraq maliyyə yardımları edilməlidir. Maliyyə yardımlarının göstərilməsi mexanizmi qəbul olunmuş və reallaşmaqda olan “2014 – 2019 – cu illərdə Regionların sosial – iqtisadi inkişafına dair üçüncü Dövlət Proqramı”na uyğun edilməlidir. Aqrar sahibkarlıqda güzəştli kreditlərin istifadəsi qaydalarının dəyişdirilməsi və

təkmilləşdirilməsi aqrar sahibkarlığın güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi məsələsi də tədqiqatçı tərəfindən öyrənilmişdir.

Tədqiqatçı ikinci fəsilə aqrar sahədə inkişafın qiymət təminatının və kredit mexanizminin mövcud vəziyyətini təhlil etmişdir. Aqrar sahibkarlıqda maliyyə mexanizminin təşkilatı – iqtisadi vəziyyəti təhlil olunmuş və ümumi iqtisadiyyatda olan artım tempinin maliyyə - kredit mexanizmi vasitəsilə aqrar sahəyə ötürülməsi qənaətinə gəlmişdir.

Üçüncü fəsilində “Aqrar iqtisadiyyatda mənfəətliliyin yüksəldilməsində **qiymətlər paritet nisbət**in təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” öyrənilmişdir.

Tədqiqatçı belə qənaətə gəlmişdir ki, qiymət və investisiya sahəsində reallaşdırılan tədbirlər hərtərəfli deyildir. Aqrar sahibkarlığın maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasına verilən dövlət maliyyə yardımları tənzimlənmişdir.

Sonda verilmiş nəticələr elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında həm ölkəmizin tanınmış iqtisadçı alimlərinin elmi əsərlərinin, həm də xarici ölkə iqtisadçı alimlərinin əsərlərinin, respublika qanunlarının və s. adları verilmişdir.

Magistr dissertasiya işində bir çox nöqsanlar vardır. Bunlar əsasən orfoqrafik səhvlərdən, bəzi cümlələrin tam olmamasından ibarətdir. Qeyd olunan nöqsanlar tədqiqatın elmi əhəmiyyətini azaltmır. Magistr dissertasiya işini tamamlanmış tədqiqat işi hesab etməklə onu müdafiyyəyə buraxmaq olar.

Rəyçi :

ADİU – nun “İqtisadi təhlil və audit” kafedrasının dosenti
i.e.n. R.N.Kazımov